

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK HALKBİLİMİ ANA BİLİM DALI**

**ZİLE PANAYIRI ÜZERİNE
HALKBİLİMSEL BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Nurhan GİRGEÇ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Naciye YILDIZ**

ANKARA-2008

ONAY

Nurhan GİRGEÇ tarafından hazırlanan “Zile Panayırı Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme” başlıklı bu çalışma, 01.02.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oy birliği/oy çokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Halkbilimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Başkan)

Doç. Dr. Naciye YILDIZ (Danışman)

Yard. Doç. Dr. Mustafa SEVER

ÖNSÖZ

Panayır, binlerce yıldır hem doğu hem de batı kültüründe var olan, alışveriş amacıyla kurulan, çok sayıda kişinin katılımıyla oluşan ticarî bir faaliyettir; panayır aynı zamanda, sosyo-kültürel yapısıyla somut ve somut olmayan kültürel mirasın oluşması ve yaşatılmasını sağlayan bir gelenektir.

“Geleneksel folklor” içinde ele alınan panayırların geçirdiği değişimleri değerlendirdiğimizde, yok olan veya yok olmaya yüz tutmuş panayır geleneklerimizi ortaya koymuş oluruz. Bu çalışma, Zile Panayırı’nın gelenekselleşme sürecinde geçirdiği değişim ve dönüşümleri incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Ancak başlangıcı çok eskilere dayanan bu panayırın geçmiş dönemi hakkında yeterli bilgi edinilemediği için Cumhuriyet dönemindeki geleneksel unsurlar irdelenmiş, eldeki kısıtlı bilgilerle, daha önceki dönemle bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır.

Tezin hazırlanmasında karşılaşılan en önemli güçlük, Zile’de bulunan resmî kurum (Kaymakamlık-Belediye) arşivlerinin yetersiz oluşudur. Arşivlerin yetersiz oluşunda, arşiv bilincinin oluşmaması kadar, Zile’nin geçirmiş olduğu büyük yangınların da etkisi olmuştur.

Bugüne kadar panayır hakkında yapılan çalışmalar, panayırın ticarî yönünü ele almaktadır. Panayırı bağımsız olarak ele alan yeterli bir çalışma, halk bilimi uzmanları tarafından yapılmamıştır. Oysa panayır aynı zamanda üzerinde esaslı çalışma gerektiren bir halk bilimi alanıdır. Zile Panayırı üzerine yapılan bu çalışma, panayırın, ilerde yapılabilecek halk bilimi açısından değerlendirileceği çalışmalara başlangıç niteliğindedir.

Bu tezin oluşması sürecinde Zile kültürü ile ilgili İnternet ortamındaki arşivinden yararlandığım ve çalışmam sürecinde kişisel katkılarını esirgemeyen Araştırmacı Ufuk Mistepe’ye; bilgi, belge, deneyimi ve hatıralarıyla bana destek veren Hüseyin ve Ömer Fişekçioğlu, Bekir Aksoy,

Hüseyin Başpilavcı, Bekir Altındal, Ömer Altunsoy, Mehmet Sezen, Ahmet Divriklioğlu, Hüseyin Hoşcan, İbrahim Bozdağ, Hulusi Serezli, Nejla Buhan ve Necmettin Eryılmaz ile ismini sayamadığım değerli Zilelilere minnettarım.

Eşi Muazzam Gürşen hanımefendiyle birlikte, beni evinde misafir eden ve panayır izlenimlerini benimle paylaşan Zileli değerli yazar Mustafa Necati SEPETÇİOĞLU'nu rahmetle anıyorum.

Bilimsel bakış açısı kazanmamda ve tez konumu belirlememde bana yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Öcal OĞUZ'a; bilgi ve görüşleriyle ufkumu açan hocam Doç. Dr. Nebi ÖZDEMİR'e; tezimi okuyarak görüşlerini paylaşan değerli arkadaşım Araş. Gör. Selcan GÜRÇAYIR'a; desteğinden dolayı Zile Belediye Başkanı Murat AYVALIOĞLU'na teşekkür ederim.

Çalışmam sürecinde metinlerimi titizlikle okuyarak yapıcı ve yol gösterici eleştirileriyle tezimin şekillenmesinde büyük emeği olan değerli tez danışmanım Doç. Dr. Naciye YILDIZ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Nurhan GİRGEÇ
Ankara/2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR CETVELİ.....	iv

GİRİŞ

I. Araştırmanın Amacı, Konusu ve Yöntemi.....	1
II. Araştırma Bölgesi Tokat Zile Hakkında Genel Bilgiler.....	4
III. Panayır Hakkında Genel Bilgiler	7

I. BÖLÜM

ZİLE PANAYIRI GELENEĞİNDEKİ DEĞİŞİMLER

1. Zile Panayırı'nın Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişim ve Dönüşümleri....	14
2. Günümüzde Panayır Öncesi Yapılan Hazırlıklar	27

2. BÖLÜM

ZİLE PANAYIRI'NIN KÜLTÜREL AÇIDAN ÇÖZÜMLEMESİ

1. Geçmişten Günümüze Panayır Eğlenceleri.....	38
2. Panayırda Oluşan Alışveriş Kültürü	63

3. BÖLÜM

ZİLE'DE PANAYIR ETKİSİYLE OLUŞAN KÜLTÜREL DOKU

1. Zile'de Panayıra Bağlı Olarak Gelişen El Sanatları ve Geleneksel Meslekler.....	70
2. Zile'de Panayıra Bağlı Olarak Üretilen ve Panayırda Yaygınlaşmış İmgeleşen Yiyecekler ile Kış Hazırlıklarının Panayırda Bağlantısı.....	76
Sonuç.....	81
Kaynaklar.....	89
Ekler.....	97
Özet.....	172
Abstract.....	174

Kısaltmalar Cetveli

bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
DŞ	Demokrat Şafak
DZ	Demokrat Zile
GD	Genç Demokratlar
H	Hicri
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
vb.	ve benzeri
yy.	yüzyıl
ZP	Zile Postası

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmanın konusu, ticarî bir faaliyet olan Zile Panayırı'nın halk bilimi açısından değerlendirilmesidir. Bu tez, Cumhuriyet dönemi Zile Panayırı'ndaki halk bilimi unsurları ve bu unsurların değişim ve dönüşümlerinin incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. Her ne kadar, tarih veya iktisat gibi alanların uzmanlık konusu olan panayırların veya Zile Panayırı'nın, tarihçesi veya iktisadî önemi gibi konuları incelemek tezin kapsamına girmese de, Panayır'ın değişim ve dönüşümlerini göstermek amacıyla bu alanlarla ilgili değerlendirmelerde de bulunulmuştur. Çünkü "Bireyler ve toplumlar, kavimler ve devletler gelip geçmiş fakat kültürler ve uygarlıklar sürekliliklerini korumuşlardır -tabii değişerek-" (Güvenç 1997: 25).

Panayırın tarihçesinin incelendiği bölümde Zile ve çevresinde kurulan devletlerin ve uygarlıkların panayırın değişimine etkisi kısıtlı kaynaklar ışığında kısaca verilmeye çalışılacaktır; ancak bu tezin asıl amacı, Cumhuriyet sonrasında gerçekleşen inkılapların akabinde başlayan ve günümüze kadar devam eden değişimlerin Zile Panayırı üzerindeki etkisini değerlendirmek, aynı zamanda Zile'deki kültürel değişime panayırın katkısını tartışmak olacaktır. Çünkü panayır ortamında bölgede var olan geleneksel kültür ile dışardan gelen farklı kültürün karşılaşması, kültürün değişerek gelişmesini sağlamaktadır.

Tezin giriş bölümü üç ayrı alt başlıktan oluşmaktadır. Önce "Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi" ele alınmıştır. Burada tezin amacı, sınırları belirlenmiş, bölümler tanıtılıp kullanılan kaynaklar hakkında genel bilgiler verilerek araştırmanın yöntemi açıklanmıştır. İkinci alt başlık altında Zile'de kurulan medeniyetlerin panayır geleneği üzerinde etkisi olduğu düşüncesiyle, araştırma bölgesi Zile tarihi hakkında genel bilgiler verilecektir. Üçüncü alt başlık altında ise, Türkiye'de yayımlanan genel kültür kaynaklarının panayır maddeleri ile panayır hakkında yapılan çalışmalar değerlendirilecektir.

Tezin inceleme kısmı, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün “Zile Panayırı’nın Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişim ve Dönüşümleri” başlığı altında önce Zile Panayırı’nın kaç yıldır yapıldığıyla ilgili farklı bilgiler ortaya konulacaktır. Daha sonra, kökeni Pers ve Pontus dönemlerinden itibaren yapılan dinî törenlere dayandırılan Zile Panayırı’nın daha sonraki dönemlerde geçirdiği dönüşümler ele alınacaktır. Özellikle gazetelerden yapılan tespitlerle panayırın Cumhuriyet dönemindeki gelişimi değerlendirilerek bugünkü panayır geleneği ortaya konulacaktır. Birinci bölümün “Günümüzde Panayır Öncesi Yapılan Hazırlıklar” kısmında, panayır tarihinin ve süresinin tespiti, panayır organizasyonunda kimlerin olduğu ve organizasyonun nasıl planlandığı, panayır yerinin belirlenmesi, tanıtım ve reklam kampanyası, konaklama, yeme-içme gibi ihtiyaçların giderilmesi, güvenliğin sağlanması gibi konular değerlendirilerek Zile Panayırı’nın gelenekselleşme süreci ele alınacaktır.

İkinci bölümde, Zile Panayırı’nın kültürel açıdan çözümlenmesi çerçevesinde panayır eğlenceleri incelenecektir. Panayır eğlenceleri içerisinde Cumhuriyet döneminde yapılan, ancak kökü eski Türk kültürüne dayanan geleneksel eğlenceler ile genellikle Batı’dan alınan ve yeni ortaya çıkan eğlenceler ile yerel eğlenceler ele alınacaktır. Ayrıca bu bölümde panayırda oluşan alışveriş kültürü halk bilimi açısından değerlendirilecektir. Bu bölümdeki veriler, ilerde panayırlar üzerine yapılabilecek genel bir çalışmada, panayırların yapısal özelliklerinin tespitinde kullanılabilir.

Üçüncü bölümde, Zile’de panayır etkisiyle oluşan kültürel dokuyu tanıyabilmek için panayıra bağlı olarak gelişen el sanatları ve geleneksel meslekler ile panayıra bağlı olarak üretilen ve panayırla yaygınlaşıp imgeleşen yiyecekler ve kış hazırlıklarının panayırla bağlantısı incelenecektir.

Zile Panayırı ile ilgili tespitler yapılırken çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kaynakların ilkini yazılı yayınlar oluşturmaktadır.

Yayınlarda genel olarak panayır, şenlik, festival gibi kavramlarla birlikte Zile'nin tarihi ve Zile Panayırı hakkında yazılanlar incelenmiştir. Bekir Altındal'ın, yayına hazırladığı kapsamlı Zile çalışması için Osmanlı Arşivi'nden aldığı panayır ile ilgili üç belge de değerlendirilmiştir. Yazılı kaynaklar içerisinde, 1954 yılından itibaren Zile'de çıkan süreli yayınlar taranmıştır. Süreli yayınlar taranırken Zile Panayırı geleneğini oluşturan ortaklıklar ve dönüşümleri oluşturan farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet dönemi Zile Panayırı'nın değişim dinamiği incelenirken esas alınan bir diğer kaynak görsel malzemelerdir. Görsel malzemelerin önemli bir bölümünü fotoğraflar oluşturmaktadır. Zile Panayırı ile ilgili elde edilebilen az sayıdaki afiş ve davetiyelerden de yararlanılmıştır. Bu malzemeler Zile Belediyesi arşivi, 1960'lı yıllarda faaliyet gösteren Zile Turizm Derneği'nin Başkanı Mehmet Sezen'in kişisel arşivi, Araştırmacı Ufuk Mistepe'nin İnternet ortamında oluşturduğu sitesindeki fotoğraf arşivi ile diğer kişisel arşivlerden elde edilmiştir. 1968 yılında Mehmet Sezen, 16mm'lik kamera ile bütün merasimin filmini çekmiştir (ZP 23 Ekim 1968). Elimizde bulunan bu çekim, Zile Panayırı'nın ilk kamera kaydı olma özelliğini taşımaktadır.

Bu çalışmada Zile Panayırı konulu, yayımlanmış veya yayımlanmamış edebî eserlerden de yararlanılmıştır. Edebiyat, estetik kaygıları olan bir sanat dalı olmakla birlikte, sosyal yaşamın aynasını teşkil eder. Zile Panayırı için yazılmış şiirleri ve bir hikâyeyi değerlendirirken, bu edebî eserlerin sanat yönünü incelemek çalışmamızın amacı olmamıştır. Bu eserlerden yola çıkarak halkın panayıra bakışı, sosyal bir olgu olarak panayır, panayırın oluşturduğu kültürel yapı ortaya konmak istenmiştir. Başlangıçta ayrı bir bölüm olarak ele alınması düşünülen bu eserlerin, içerikleri diğer bölümlerle aynı olduğu için, ekler kısmında verilmesi uygun görülmüştür.

Bu tezde faydalanılan malzemelerin önemli bir kısmını da kaynak kişilerden edinilen bilgiler oluşturmaktadır. Bu kişilerin panayırı nasıl algıladıkları ve nasıl hatırladıkları, seçilmiş kaynak kişilerle bire bir yapılan

görüşmelerle tespit edilmiştir. Bu görüşmelerde çoğunlukla yönlendirme yapmadan, kaynak kişilerin serbest konuşmaları sağlanmıştır. Panayırın geçirdiği değişim ve dönüşümleri belirlemek amacıyla, 2006 yılı panayırındaki katılımcılara, panayır ortamında anketle bazı sorular da yöneltilmiştir.

Çalışmamızda panayır içerisinde bulunan alışveriş, spor, tiyatro, yemek, el sanatları ve geleneksel meslekler gibi folklor unsurları ayrı ayrı ele alınırken, bunlarla iç içe olan müzik, giyim kuşam, ödül, sözel edebiyat gibi folklor unsurları kullanıldıkları bağlam içerisinde değerlendirilmiştir. Panayır geleneğini oluşturan insanların sosyo-psikolojik davranışları da ele alınan bölümle ilişkilendirilerek verilmiştir. Panayırın değişim dinamiği incelenirken tespit edilen her olgunun nedenleri sorgulanmış, gelenek içerisindeki yeri ve işlevi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

II. ARAŞTIRMA BÖLGESİ ZİLE HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Zile Panayırının tarihî süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümler kısmında ayrıca belirtileceği gibi, dinî törenler çevresinde oluşan Zile Panayır, zamanla dinî niteliğinden uzaklaşıp farklı anlamlar kazanarak gelenekselleşmiştir. Bu gelenekselleşme sürecine binlerce yıldır Zile üzerinde yaşayan medeniyetlerin etkisi ve katkısı olmuştur. Bu sebeple çalışmada, araştırma bölgesi Zile'nin tarihi hakkında kısaca bilgi verme ihtiyacı hissedilmiştir.

Tarih boyunca Zile, Türklerin eline geçene kadar Hitit, Frig, Pers, Pontus, Roma ve Bizans kültürlerinin tesiri altında kalmıştır (Meral 1991: 17).

Zile hakkında bilgi alınabilecek en önemli kaynaklardan biri ve en eskisi, Geographika Strabon'un *Antik Anadolu Coğrafyası* adlı eseridir. Eserin Türkçe'ye çevirisini yapan Adnan Pekman'ın Önsöz'de verdiği bilgiye göre, MÖ 63-64 yıllarında Amasya kentinde doğan Strabon'un, eserini MÖ 7. yıl ile

MS 18. yıllar arasında yazdığı tahmin edilmektedir (Strabon 2000:XIII;XVI). Bu eserde Strabon, Zile'den, "Semiramis Tepesi üzerindeki, içinde Armenia'lıların da saygı gösterdikleri Anaitis'e ait bir tapınak bulunan tahkim edilmiş olan Zela kenti vardır." diye bahseder. Strabon, metnin devamında "eski devirlerde kralların Zela'yı bir kent olarak değil, Pers tanrılarının kutsal bir alanı" olarak idare ettiklerini belirtir (48). Charles Texier, *Küçük Asya* isimli eserinde, Strabon'dan çok zaman önce Zela'dan söz etmiş olan Hirtius'un Zile'nin Semiramis tarafından kurulduğu görüşünde olmadığını belirtir ve Zile hakkında tarihî ve coğrafî bilgiler verir (1. cilt 86; 3. cilt 163, 168-169). Strabon ve Texier'in Zile Panayırı hakkında verdikleri bilgiler, birinci bölümde "Zile Panayırı'nın Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişim ve Dönüşümleri" kısmında değerlendirilecektir.

Bu iki temel kaynaktan sonraki Zile tarihi hakkındaki bilgiler, *Zile 94 Zile İlk Yıllığı*, *Yurt Ansiklopedisi*'nin "Tokat" maddesi ve Arif Kılıç'ın "Zile Tarihi"nden özetlenerek verilecektir.

Strabon'a göre Zile, Ninova (Asur Krallığı'nın başkenti) melikesi Semiramis tarafından kurulmuştur. Semiramis, MÖ 1916 yıllarında kocası Ninus'u zehirleyerek Asurların yönetimini ele geçirmiştir. Bu hesaba göre Zile 4000 yıllık bir tarihî geçmişe sahiptir.

Ord. Prof. Şevket Aziz Kansu ve Tahsin Özgüç, Kilisetepe'de bulunan kalıntılara dayanarak, Zile ve civarının Bakırçağı ile, Eti ve Frikler devrinde mühim bir kültür merkezi olduğunu belirtmişlerdir (1941: 219).

MÖ 548 tarihinde Anadolu, dolayısıyla Zile, Pers hakimiyeti altına girmiştir. Persler, tarihi Kral Yolu'nu buradan geçirmişlerdir. I. Darius zamanında Anadolu'nun en büyük eyaleti olan Kapadokya ikiye bölünmüş ve Zile, kuzeydeki Pontus Kapadokyası içinde yer almıştır. Persler, Zile'de kendi tanrıları olan Anaitis "Anahita" Anos ve Anadates'e ait bir ateş tapınağı inşa

etmişlerdir. Bu mabet çevresinde her yıl sonbaharda geleneksel "sakaia" şenlikleri düzenlenmeye başlamıştır.

Zile daha sonra, MÖ 334 tarihinde Büyük İskender'in, MÖ 323'de ise General Ornets'in eline geçmiştir.

Bir süre sonra, Pontusların eline geçen Zile, Roma ve Pontuslar arasında birkaç kez el değiştirmiştir. MÖ 47 yılında, Sezar ile II. Pharnake orduları arasında tarihin en büyük meydan muharebelerinden biri, Sezar'ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Sezar bu zaferini Roma'ya tarihe geçen **"Veni - Vidi - Vici"** **"Geldim - Gördüm - Yendim"** sözleriyle bildirir. Bu sözü Zile kalesinde bulunan silindirik mermer bir taşta da yazdırır.

Sezar'ın ölümüyle kısa bir süre tekrar Pontusların eline geçen Zile, daha sonra yeniden Romalılar'ın eline geçmiş ve uzun yıllar Roma'nın eyalet merkezi olmuştur.

Zile, MS 241 yılında Sasanilerin eline geçmiş, Bizans ile İran "Sasaniler" arasında zaman zaman kısa süreli el değiştirmiş, ancak 1073 yılına kadar uzun süre Bizanslılar'ın elinde kalmıştır.

İstanbul'u almak maksadıyla yola çıkan İslam orduları Anadolu'dan geçerken, genelde Zile, Amasya ve Çorum yolunu izlemişler, geçici de olsa birçok yeri ele geçirmişlerdir. Bu arada birkaç defa Müslümanların hâkimiyetine geçen Zile, bu orduların çekilmesi ile yeniden Bizanslıların eline geçmiştir.

1073 yılında Melik Ahmet Danişment tarafından fethedilen Zile, 1166 yılında tekrar Bizanslıların eline geçmiş, daha sonra, 1174 yılında Selçuklu, H 704 yılında İlhanlılar, H 727'de Ernata Oğulları, H 783 (M1381) yılında Kadı Burhaneddin'in idaresinde kalmış ve en son 1397 yılında Yıldırım Beyazıt

tarafından Osmanlı Oğulları topraklarına katılmıştır. Bir dönem Zile kazası, haslara bölünerek, voyvodalıkla idare edilmiştir (Beşirli 2004:17).

Evliya Çelebi, Zile'yi 1655-56 yıllarında arasında gezmiş, kale, yirmi bir adet mahalle, üç bin adet toprakla örtülü ev, yetmiş adet mukaddes mabed, yirmi üç adet hamam, hanları ve çarşısı olduğundan bahsetmiştir (Evliya Çelebi t.y.:187).

1872 yılında kaza merkezi olan Zile, 1855 ve 1922 yıllarında iki büyük yangın geçirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun eyalet yönetiminde "Eyaleti Suğra"ya bağlı olan Zile, Sivas vilayetinin Tokat Sancağı'na bağlı bir kaza merkezidir. 1923 yılında Tokat'ın il olması ile Zile de Tokat'a bağlı ilçe merkezi olmuştur.

III. PANAYIR HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Bu bölümde, Türkiye'de yayınlanan genel kültür kaynaklarının panayır maddeleri ile panayır hakkında yapılan çalışmalar hakkında kısaca bilgi verilecektir. Bu bilgilere geçmeden önce, tezin konusunu oluşturan Zile Panayırı için halk arasında kullanılan "deri" kelimesiyle ilgili görüşlere değinilecektir.

Arif Kılıç, Zile Kültür Derneğinin yayın organı *Çağılı* dergisinde tefrika ettiği "Zile Tarihi" adlı çalışmasında, panayıra "deri" denilmesinin sebebini, Enaitis Mezhebi'nin dinî toplantılarını mâbedleri civarında yaptıkları için kilise manasına gelen deyr kelimesinin zamanla deri şekline çevrilmesi olarak açıklamaktadır (Kılıç 1961a: 18). Ancak kilise, manastır anlamına gelen "deyr" kelimesinin Arapça oluşu, bu kelimenin dinî törenler için Persler ve Pontuslar döneminde kullanımı konusunda tereddüt oluşturmaktadır.

Mustafa Necati Sepetçioğlu, “Haşhaştan Ekmeğe” başlıklı yazısında, Zile Panayırı için kullanılan “deri”nin “toplanma, toplanılan yer anlamında, dermek fiilinden” türetildiğini (1999: 173) belirtir. Türkiye’de yapılan panayırlara baktığımızda İspir’de de panayır karşılığı olarak “derlemek” fiilinden türetilen “deri” kelimesinin kullanıldığını görüyoruz (Kösoğlu 2007:100-109). İspir Panayırı, dinî bir temele dayandırılmaz. Hocam Naciye Yıldız’ın Erzurum Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Yard. Doç. Dr. Hüseyin Baydemir’den öğrendiği bilgiye göre İspir’de “deri” kelimesi, toplanma anlamında da kullanılır. Yunanca panayır (panegyris) kelimesi de “bütün halkın toplanması” (Meydan Larousse 1972: 846) anlamındadır. Panayır karşılığı “deri” kelimesi ayrıca Şapolyo’nun “Ankara’ da Cirit Oyunu” makalesinde cirit çeşitlerini verirken, panayırlarda oynanan ciride “deri ciridi” adı verildiğini belirttiği bölümde geçer (1938: 166). Bu durum, Osmanlının eski büyük panayırlarından olan Yapraklı Panayırı’nın yapıldığı Ankara civarında da eskiden panayır karşılığında “deri” kelimesinin kullanıldığını gösterir.

Doğu Türkistanlı Şekür Turan, bugün Çin sınırları içerisinde olan Doğu Türkistan’da, deri ve deriden yapılan eşyaların satıldığı pazarlara “teri” adı verildiğini belirtmiştir. O hâlde, Türklerin çok eskiden beri bu gibi pazarlar için deri/teri adını kullanmış olması ve bu kelimeyi Orta Asya’dan Anadolu’ya getirmiş olması mümkündür.

Sonuç olarak, panayır karşılığında halk arasında kullanılan “deri” kelimesinin kökeni konusunda, “kilise anlamındaki deyr kelimesinin değişmiş şekli; dermek kökünden toplanma, toplanılan yer ve deri ve deriden yapılan ürünlerin satıldığı pazar olmak üzere üç ayrı görüş vardır. Görülüyor ki, kelimenin etimolojik kökeni ve anlamı hakkındaki görüşler çeşitlilik göstermekte, henüz üzerinde uzlaşılmış bir görüş bulunmamaktadır.

Genel kültür kaynaklarının “panayır” maddelerinde verilen bilgiler şöyledir:

Meydan Larousse'ta panayırların yapısı hakkında kısaca şöyle bilgi verilmiştir.

Bir yerde belirli zamanlarda kurulan büyük pazar. Türkiye'de panayırlar eski çağlardan beri iktisadî ihtiyaçları karşılamada önemli bir yer tutar. Belli zamanlarda Anadolu'nun ve özellikle Trakya'nın birçok yerleşme merkezinde panayır kurulur. Bunlar ya eşya veya havyan panayırlarıdır. Eşya panayırlarında çeşitli eşya alışverişi yapılır. Hayvan panayırlarında ise sığır, dana, at gibi tarım ve çekim hayvanları satılır. Panayır günlerinde bölgenin iktisadî hayatına bir canlılık gelir. Panayır yerlerinde ayrıca halkın eğlenmesi için pehlivan ve deve güreşleri yapılır, gezginci çadır tiyatroları oyunlar oynar (1972: 846).

Büyük Larousse' ta, panayırlar hakkında bilgi verirken işlevlerini de dikkate alan açıklamalar yapılmıştır.

...Eskiden ekonominin kapalı bir yapıda olması, ürünlerin pazarlanmasında panayırlara önemli işlevler yüklüyordu. Bir yerleşim yerinde ve yılın belirli zamanlarında kurulan panayırların en yaygın olanları eşya ve hayvan panayırlarıydı. Panayırlar, eski etkinliklerini bir ölçüde yitirmekle birlikte, günümüzde de kurulmakta, alışveriş işlevinin yanı sıra güreş, çadır tiyatrosu, ip cambazlığı gibi çeşitli gösterilerin yer aldığı eğlence yeri işlevlerini de sürdürmektedirler. Günümüzde panayırlar belediyeler tarafından düzenlenmektedir (1986: 9135).

Yeni Rehber Ansiklopedisi'nde tarihteki önemli panayırlardan bahsedilirken panayırların bugünkü konumları hakkında değerlendirme yapılmıştır.

...Eski kavimler birbirleriyle alışveriş yapabilmek için belli yerlerde toplanırlar, getirdikleri malları değiştirmek sûretiyle ihtiyaçlarını karşılarıydı. Kavimler, kabileler, panayır zamanında savaş hâlinde olsalar bile barış yapıp, alışverişte bulunurlardı.

Peygamberimizden çok önceki yıllarda Mekke'ye dînî sebeplerle gelenler burada bulunan panayırlara katılırdı. Büyük kervanlarla gelen mallar, burada toplanan

insanlara tanıtılır ve satılırdı. Eski Mısır'da da bilhassa mezarlara yakın panayırların kurulduğu bilinmektedir.

Romalılar ve Yunanlılarda da panayırlar kurulur, halkın yaptığı eşyalar buralarda satılırdı. Olimpiyatlar böyle panayırların olduğu zamana rastlatılırdı.

Panayırlar, 19. yüzyıla kadar gerek Avrupa'da, gerekse bizde ekonomik bir müessese olarak sürüp geldi. Bu asrın sonlarında ise panayırlar iş adamlarının mallarının incelenip siparişler yapılır duruma getirildi. Bunlardan 1894 yılında Leipzig'de milletler arası bir hüviyette açılan panayır en önemlisiydi. Yirminci asrın başlarında pek çok Avrupa devleti örnek panayırlar kurdular. Bunlar millî karakter taşıdığından devlet tarafından teşvik edilirdi. Zamanla bu panayırlar fuar ismini aldı. Bugün milletler arası olanlara ve büyük panayırlara fuar adı verilmektedir (1994: 169)...

Türk Ansiklopedisi'nde, modern panayırların, Avrupa'da Orta Çağ'da belirli tarihlerde yapılan ve bu bölge ve çağın mühim bir ekonomik müessesesi olan toplantılardan türediği belirtilerek, bu dönemden 1970'li yıllara kadar olan panayırların gelişimi incelenmiştir (1977 XXVI: 364).

Faruk Sümer'in Anadolu'da bilinen en eski panayır olan *Yabanlu Pazarı* üzerine yaptığı incelemede, Selçuklu Devrinde Anadolu'nun milletler arası ticarete açılması için yapılan çalışmalar ele alınmış, bu kültürün eski Türk kültürüyle bağlantısı kurulmuş ve panayırda ihraç ve ithal edilen malların kaydı yapılmıştır (1985).

Panayırlar hakkında en kapsamlı çalışma, Ömer Şen'in *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)* adlı kitabıdır. Şen, incelediği Osmanlı belgelerinde panayırların "yilda bir defa ikame olunan panayır tabir olunur pazar" olarak tanımlandığını ve "merkezî otorite tarafından organizasyonu sağlanan pazarlar" olarak değerlendirildiğini belirtmektedir (1996: 11).

Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisâdî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)* adlı çalışmasında, panayır karşılığı olarak kullandığı yıl pazarlarını, "Taşrada,

yılda bir defa kurulan, günlerce devam eden panayır türündeki pazarlardır.” (2000:124) diye tanımlarken, Anadolu’da binlerce yıldır devam eden ve dinî bir kökene bağlanan pazarlar için Yunanca panayır kelimesini kullanmaktadır:

Yıllık Pazar geleneği, Anadolu sahasına Türkistan’dan gelmiştir. Çünkü genellikle senede bir defa uygun mevsimde Türk boyları arasına giden kervanlar, adeta birer yürüyen Pazar gibi idiler. Çevredeki insanlar, ihtiyaçlarını, senede bir defa gelen bu yürüyen pazardan temin ederlerdi. Ancak belirtmek gerekir ki, Anadolu sahasının yerli halkının, senenin belirli zamanlarında bir Hristiyan azizine adanmış panayırları da vardır (2000:125).

Muhlis Etem, *Sergi ve Panayır* adlı kitabında sergi ve panayırcılığın iktisadî önemi ile sergi ve panayır bürolarının idare ve işletmesi hakkında bilgi vermiştir. Bu eserinde Etem, Alman iktisat sözlüğünden hareketle, geniş anlamıyla “alıcı ve satıcıların birleştiği merkezî hareket noktası” olarak tanımladığı pazarın, periyodik olmasını piyasa mefhumunun en önemli şartı olarak görmüş, daha sonra bu pazarların tasnifini yapmıştır. Bu tasnife göre, “eşya ve numune panayırı” gibi isimlerle anlattıkları bugünkü fuarları karşılar, “sene pazarı” adını verdiği organizasyonların bizde panayır olarak adlandırıldığını belirtmiştir (1931: 9).

Senevî pazarlar, kilise merasimi hitamında yapılan buluşmalar ile başlamış ve nihayet hasat sonları gibi bir mevsimin başlangıcı gibi fevkalâde zamanlarda, bir köy ahalisinin veya iki komşu köy ahalisinin muayyen bir yerde, ekseriyetle iki köye hudut olan bir mevkide yaptıkları şenliklere ve bu tezahüratın icabı olarak kurulan pazarlar ve satış fırsatlarıdır.

Bu pazarlar, panayırlar köy alisine bizzat imal edemedikleri fakat ihtiyaçları tatmine muktazi eşyadan (kumaş ve sair sanayi mamulâtı) tedarik etme fırsatı bahşeder (1931: 10).

Etem’in “sene pazarı” tabiriyle çizdiği sınırların, eskiden beri yapıldığı bilinen Zile Panayırı gibi panayırlar için biraz yetersiz olduğu görülmektedir.

Ünlü tarihçi René Sedillot, *Değiş tokuştan Süpermarkete* isimli kitabında 1000-1450 yılları arasındaki döneme “Büyük Panayırılar Çağı” adını vermiştir (2005:131-175). Bu durumu Coşkun Çakır, Avrupa fuarlarının on birinci yüzyıldan itibaren kurulup yaygınlaşmasını şehirlerin gelişmesine paralel olarak seyreden bir süreç olarak değerlendirmiştir ([http:// www.os-ar.com](http://www.os-ar.com)).

13. yüzyıl öncesinde Avrupa’da, uluslararası ticaretin en önemli merkezlerinin panayırılar olduğunu (1999:11) vurgulayan Akif Erdoğan da, “Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırılar” adlı çalışmasında, 13. yüzyıl öncesinde Avrupa’da faaliyet, gösteren panayır ve pazarların, özellikle on üçüncü yüzyılda, şehirlerin ve ticaretin gelişmesinde oynadığı işleve benzer bir etkinin, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda görüldüğünü, merkezî hükümetlerin desteğiyle ticaretten yararlanılarak imparatorlukta şehirleşmenin artırıldığını belirtmiştir (1999:19).

Avrupa’da 1851 yılında açılan Osmanlının da katıldığı “Londra Sergisi” modern ve uluslararası fuarcılığın başlangıcı olmuştur. Osmanlıda da 1863 yılında böyle büyük bir fuar açılmıştır ([http:// www.os-ar.com](http://www.os-ar.com)). Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte panayırların ticarî önemini ulusal veya uluslararası fuarlara bırakmaya başlaması konusunda, Bahar Akpınar’ın *Millî Folklor* dergisinde yayınlanan “Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçişte Panayır-Sergi-Fuar-Festivalin Durumu ve Türkiye Örneği” adlı makalesinde bilgi veilmektedir.

Türkiye’de panayırların açılması ve izinleri hakkında, Akar Öçal’ın “Fuar, Sergi ve Panayır Hukuku Üzerine Bir İnceleme” ve Ahmet Sezai Aydın’ın “Fuar-Sergi-Panayır” başlıklı makaleleri dağınık mevzuat hükümlerini bir araya getirmesi açısından önemlidir.

M. Nevzat Toplamacıoğlu'nun "Reklamcılık ve Panayırlar" ve Z. Atamgüç'ün "Sergi ve Panayırlar" adlı makaleleri, panayırları iktisadî yönden incelemektedir.

Kâmil Su, "Balıkesir Panayır ve Pazarı" adlı makalesinde, mahkeme-i şeriye sicillerindeki kayıtları vermiştir. Özer Küpeli "Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair" başlıklı makalesinde çeşitli kaynaklardaki Osmanlı dönemi panayırları hakkında verilen bilgileri ve Gönen Hacı İsa Panayırı hakkındaki belgeleri değerlendirmiştir.

Bekir Başoğlu'nun "Boyabat Panayırı", Mustafa Mutlu'nun "Yapraklı Panayırı", Halis Turgut Özden'in "Niksar Ayvas Panayırı", Ali Çamlıca'nın "Panayır Tiyatrosu", panayırların folklorik yönlerini de inceleyen makalelerdir.

Nebi Özdemir, *Türk Eğlence Kültürü* isimli çalışmasında panayırı, Türk halk eğlenceleri içerisinde, Atila Hazar ise *Rekreasyon ve Animasyon* adlı kitabında turistik hareketler içerisinde ele almıştır (Özdemir, 2005: 43-49; Hazar, 2003: 98).

Görülüyor ki, panayır hakkında yapılan çalışmalar içerisinde, panayırı halk bilimsel açıdan inceleyen çalışmalar, sayıca oldukça azdır.

1.BÖLÜM

ZİLE PANAYIRI GELENEĞİNDEKİ DEĞİŞİMLER

1. ZİLE PANAYIRI'NIN TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİ

Zile Panayırı'nın başlangıcıyla ilgili net bir tarih yoktur. Cumhuriyet dönemi afiş ve gazetelerinde panayırın ne kadar eski olduğunu vurgulamak için "asırlık" kelimesi kullanılırken, ilk kez 1987 yılındaki afiş ve gazetelerde "914. Zile Panayırı" olduğu belirtilmiştir (ZP 10 Eylül 1987). Bu tarihin kaynağı hakkındaki bilgileri, dönemin Belediye Başkanı Nurettin Türkyılmaz tarafından 01.08.1989 tarihli Başbakanlık Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Güreş Federasyonu Başkanlığına gönderilen yazıdan öğreniyoruz.¹ Bu yazıda, Zile'deki güreşlerin başlangıcı, 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Alparslan'ın uç beyi olan Melik Ahmet Danişment Gazi'nin Zile'yi 1073 yılında Bizanslıların elinden aldığı zaman, zaferi kutlamak üzere tertiplediği güreşe dayandırılmıştır. Aynı yazıda, güreşin o tarihten günümüze kadar Zile Panayırı içerisinde yapılan şenlikler arasında yer aldığı, Cumhuriyet öncesi ve sonrasında birçok başpehlivanın Zile Panayırı'nda güreş tuttuğu belirtilerek, 916.sı yapılacak olan panayır güreşlerinin geleneksel güreşler içerisinde yer alması talep edilmiştir. Talep olumlu sonuçlanmış, Zile Panayır Güreşleri geleneksel güreşler içerisinde yer almıştır. Böylece Zile Panayır Güreşleri'nin başlangıcı için 1073 tarihi esas alınmıştır. *Zile Postası*'nda bir sonraki yıl da "915." olduğu belirtilmesine (ZP 1 Eylül 1988) rağmen daha sonraki yıllarda bu tarih konusunda karışıklıklar olmuş, 2000 yılında *Gündem* gazetesinde 927. (Gündem 28 Eylül 2000), *Özhaber* gazetesinde 931. (Özhaber 4-25 Ekim 2000), 2003 yılında, *Gündem* gazetesinde 934. (Gündem 25 Eylül 2003) panayırın yapıldığı yazılmıştır. Belediye tarafından 2006 yılında da 937. panayırın yapılacağı duyurulmuştur. Bu durumda ilk panayır güreşlerinin 1069

¹ Bu yazının bir kopyası Zile Belediyesi Güreş İhtisas Kulübü Antrenörü İbrahim Bozdağ'dan temin edilmiştir.

yılında yapılmış olması gerekir ki, bu tarihte henüz Zile, Türklerin eline geçmemiştir. Zile Panayırı güreşlerinin Kırkpınar güreşlerinden daha eski olduğunu vurgulamak için ortaya atılmış olan bu tarihin, vesikalara dayanmaması, yine bu tarihin bölge halkı için değer taşımaması karmaşanın altında yatan sebeplerdir. Panayır güreşleri için tespit edilen bu tarihin panayırın tarihi olarak da kullanılması, Zile Panayırı'nın binlerce yıllık geçmişi olduğunu belirten kaynaklara da ters düşmektedir. Her yıl aynı tarihlerde tekrarlanması, panayırın gelenekselleşmesini sağlayan en önemli unsurdur; ancak panayırın "asırlık" olduğunun veya kaç yıldır yapıldığının vurgulanmasının amacı, geleneksel oluşunu katılımcılara ispat ederek ilgi çekmektir.

Zile Panayırı'nın gelenekselleşme sürecinde, tarihî seyir içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümleri belirlemek için kaynaklarda Zile Panayırı hakkında bilgi ve değerlendirmelere yer vermek gerekir.

Zile Panayırı hakkında ilk ve en önemli bilgiyi Strabon' un, Giriş Bölümü'nde bahsi geçen *Antik Anadolu Coğrafyası* adlı kitabında buluyoruz.

Emine Sökmen, "Komana Pontika ve Zela: Pontos Bölgesi'ndeki Tapınak Devletleri"ni incelediği yüksek lisans tezinden² hareketle hazırlayıp Karadeniz Araştırmaları Sempozyumu'nda, sunduğu bildirisinde, Strabon'un eserinin Türkçeye çevrilmeyen XI. cildindeki bilgileri şöyle özetler:

Strabo, Zela'da gerçekleştirilen ayinlerin daha kutsal olduğunu ve senenin sadece bir günü geleneksel şenlikler yapıldığını aktarmaktadır. Yine Strabo'dan öğrendiğimiz kadarıyla Zela'daki tapınak Kyros'un İskitleri yenmesini kutlamak amacıyla inşa edilmiştir. Ayrıca düzenlenen festival yine İskit yenilgisini kutlar nitelikteydi. Bu festival için Strabo, erkeklerin İskit kıyafetleri giyip gün boyu içerek çılginca eğlendikleri bir tür Bakhik festival olduğunu ve

² SÖKMEN Emine. **Temple States' Of Pontus: Comana Pontica and Zela**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yerleşim Arkeolojisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Nisan 2005.

Sakaea olarak adlandırıldığını söylemektedir. Aynı zamanda bu festival her nerede Anaitis'e adanmış tapınak varsa orada kutlanıyordu. Strabo'nun anlattıklarına dayalı olarak bu festivalin Pers kökenli olduğunu ve Zela'daki Anaitis tapınağının Pers yönetimi altındayken kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Sökmen, 2006)³.

Strabon, eserinin Türkçe'ye çevrilen bölümünde Zela'da yapılan törenler için "...Şimdi burada yapılan kutsal ayinler daha da kutsal bir karakter taşır. Bütün Pontos halkı en önemli sorunlarına ilişkin yeminlerini burada yapar (2000:48)." diyor. Bu durum Anaitis tapınağı etrafında oluşan törenlerin Pontus döneminde de devam ettiğini gösterir.

Mahmut Rişvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm* kitabının "Milli Destan ve Geleneklerde Kürt'lerin Türklüğü" bölümünde⁴, Strabon'u şöyle yorumlamıştır:

Zela'daki Persler, yazın Anahit tapınağında büyük bir dinî tören ve şenliklerle kutladıkları İstiklâl/ Kurtuluş bayramlarına "Saka Bayramı" diyorlar. Bu durum İranlılar'ın, hile ile İskit Hükümdarı Afrasyab/ Alp-er-Tonga'yı öldürmelerini bir millî bayram olarak kutladıklarını ve "Sakalar'dan Kurtuluş" günü ilân ettiklerini göstermektedir (1992: 173-174).

Texier, Küçük Asya eserinde Zile'yi anlatırken, Zile'de yapılan ve panayırın ortaya çıkmasını sağlayan Pontus ayinlerinin daha önceye dayanan tapınmaların bir devamı niteliğinde olduğunu şöyle belirtir:

Orta Asya'nın İskitler (Sacées) kavmi, İran'a akın ederek İranlılar tarafından püskürtülünce, bu zaferin anısı olmak üzere İranlılar bir kayanın etrafına toprak yığarak bir tepe hâline getirdikten sonra, onu bir duvarla da çevirmişlerdi. Burada iki tapınak yaparak birini Tanrıça Anaïtis'e ve diğerini İran Tanrıları olan Omanus ve Anandate'e armağan etmişlerdir.

³ Bildiri metni yazarın kendisinden temin edildiği için yayındaki sayfa numarası belirtilmemiştir.

⁴ Bilgi Ahmet Divriklioğlu'ndan temin edilmiştir.

Zileliler Strabon'un zamanında, Anaïtis'in bütün kutsal yerlerinde ayin yapıyorlardı. Zile Kasabası ise, o zaman hemen hemen bütün halkı tapınağın hizmetçileri ve köleleri olan bir küçük şehirdi.

Bu tarihî geleneklerden anlaşıldığına göre Anaïtis Dini, Keyhüsrev (Cyrus)'den önce millî bir tarzdaydı ve bu hükümdar buna yeni tören eklemekten başka bir şey yapmadı.

Bizanslı Étienne, buna ilişkin Zéla kelimesi konusunda şöyle diyor "Burası Anaïtis'in onuruna İskitler (Sacées)'in tapınak kabul ettikleri yerdir. Pont krallığında ikinci bir Zile daha vardır." Bu şehir, hiç şüphesiz aynı kasabadır. Diğer yazarlar, yalnız ikinciye zikrediyorlar (2002: 163-164).

Texier, aynı eserinde, "Yılda bir defa, çok büyük bir panayırı vardır. Ainsworth'un rivayetine göre, buraya her yıl kırk - elli bin kişi gelirmiş. Bu panayır, Anaitis Tapınakları'nın çevresinde yapılan dinî panayırları hatırlatır (2002: 168)." demektedir.

Cumhuriyet döneminde Zile ile ilgili yazılan bazı kitap ve makalelerde benzer bilgilerin verilmiş olması, bu bilgilerin kaynaklarının da Strabon ve Texier'e dayanmasındandır.

Rahmi Dönmez, *Zile* kitabında panayır hakkında şu bilgileri verir:

Manası (lekesiz) olan Anaitis ilâhesi eski İranlıların bir tanrıçasıdır. Önce bir nehir daha sonra su, bolluk ilâhesi olan bu tanrıça MÖ. 404 yıllarında Anadolu'da birçok tanrılarla karışarak ve çeşitli özellikler, şekiller kazanarak en sonunda sevgi ve ilah tanrıçası olmuştur. Pontuslular zamanında Zilede (o zamanlar adı Zelâ idi) bu ilâhenin en büyük tapınağı bulunuyor ve bu tapınağın baş papazı sonbahar mevsiminde büyük bir dinî törenle taç giyiyordu. Bu muazzam törenlere büyük bir kalabalık iştirak ediyor dolayısıyla şehre parlak bir ticarî hayat yaşıyordu. Halk bu törenlere (Deir) demekte ve bugün hâlâ Zile'de yapılan büyük panayır bu dinî törenlerden gelmektedir (1951: 23-24).

Tokat İl Yıllığı'nda da panayır hakkında benzer bilgiler vardır.

Zile tarihinde Omanos mabedi de mühim bir yer tutmaktadır. Başlangıçta dinî bir ayin şeklinde olan toplantılar sonradan civarlardan gelen halkın da iştirakile 40-50.000 kişi olarak bu günkü Zile Panayırı'nın nüvesini ve belki de daha büyük ve geniş ticarî faaliyetlerin yapıldığı bölgesel bir toplantı merkezi halinde olduğudur (1967: 221).

İlber Ortaylı'nın "Karnaval, festival Batılı'nın hayatında belirli dinî günlere dayanır. Hristiyanlıktan çok öncesine uzanan tören ve eğlencelerdir, şöenler ve geçitler dizisidir (2004: 115)." görüşünü destekler mahiyette, tapınak devleti Zela'daki dinî törenler etrafında oluşan panayırlar, ilâhi dinlere geçişle birlikte dönüşüme uğramaya başlamıştır. "Zamanla dinî vasfı kalkıp, ticarî faaliyet olarak her yıl tekrarlanan 'Deir', daha sonra Türkler zamanında cirit, at yarışları ve pehlivan güreşleriyle zenginleşmiştir. İşte, bu gün hâlen halkın biraz değiştirerek 'deri' dediği panayırın 2500 seneden fazla mazisi olduğu bir gerçektir (Özçağlar 1983:77)."

Çağılı dergisinde Zile Tarihi'ni tefrika eden Arif Kılıç, Zile Panayırı hakkında şunları yazar:

Bir zamanlar kasabamız, Enaitis Mezhebi diye garip ve esası fuhşa dayanan bir mezhebin merkezi olmuş insanın tenasül uzvuna tapan bu mezhep salikleri çoğalmıştır. Senenin kasım ayının ilk gününden başlayarak bir ay müddetle her taraftan kasabanın mabedini ziyarete gelirlerdi. Bu ziyaretler kasabamızda ticarî inkişafa sebep olmuş ve seneler, hatta asırlarca Zile Panayırı şeklinde devam etmiştir (1961a: 8).

Arif Kılıç'ın bu açıklamasını dayandığı kaynak, aynı makalede adını ve yazarını vermeden bahsettiği, 14. yüzyıla ait eser olabilir.⁵

⁵ Arif Kılıç, Zile Kültür Derneği yayın organı *Çağılı* dergisinde tefrika hâlinde yayımladığı Zile Tarihi adlı çalışmasında, "kütüphane memurluğu yaptığı dönemde kütüphaneye kaydettiği 600 sene önce yazılan bir eseri tekrar görmek istediğinde fareler tarafından yendiğini ve bu eserin başka hiçbir kütüphanede bulunmadığını, ancak kendisinin daha önce tercüme ettiği eserin Zile tarihi ile ilgili bir eser olduğunu ve yazdığı Zile Tarihi'nde bu eserden de faydalandığını belirtmiştir. Ancak eser ve müellifi hakkında başka bilgi vermemiştir (Kılıç, 1961a: 16).

Zile’de yapılan ve kökeni dinî törenlere dayandırılan panayırın Türklerin Anadolu’ya gelişlerine kadar olan dönemi hakkında elimizde yeterli ve sağlıklı bilgiler olmadığından bu konu üzerinde daha derinlikli değerlendirmelerde bulunulamamaktadır.

Selçuklu döneminde milletler arası ticaret yolları Anadolu üzerinde toplanmış, şehirler inşa edilmiş, böylece kültür, sanat ve iktisadî yönden güçlü bir devlet kurulmuştur. Pek çok kaynakta, Bizans döneminde iktisadî bakımdan geri kalmış olan Anadolu’nun, Selçuklu döneminde bir ticaret merkezi hâline getirildiği görülmektedir (Turan 1998: 49-74; Sümer 1993,9-14). Bu dönemde doğu-batı ve kuzey-güney arasında ticareti kolaylaştırmak için yollar yapılmış, bu yollara kervanların rahatça konaklayabilecekleri kervansaraylar, yollar üzerinde bulunan ve ticarî açıdan önemli olan şehirlere de hanlar inşa edilmiştir.

Selçuklular döneminde şehir olmanın en büyük göstergesi ulu camilerdir. Zile, Ulu Camii ile Selçuklu’nun önemli şehirlerinden biridir (Altındal, 2007). Zile’de H 625 (1227/28) tarihinde, Alâeddin Keykubat zamanına ait bir Han Kitâbesi vardır - bu kitâbe kısmen kırılmış ve yalnız 625 tarihi ile hanı yaptıran Muhlisuddin ismi okunmaktadır- Selçuklu Devri eseri olan hanın nerde olduğu belli değildir (Kılıç, 1962: 14). Selçuklu döneminde Zile’ye han yapılması, panayırın o yıllarda yapıldığının ispatı olmasa da Zile’de iktisadî hayatın canlılığının belirtisidir. Ancak Baykara, XVIII. Yüzyılın en namlı panayırları olarak bilinen Zile ve Yapraklı yıl-pazarlarının⁶ kökenlerinin Selçuklu devrine kadar gidebileceğini belirtmiştir (2000: 125).

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı çalışmasında “Orta Asya’da çarşı ve pazar yerlerinin, genellikle mabet ve kervansarayların içlerinde bulunduğu”nu ve “o dönem ‘kermen’ adı verilen bu alışveriş ve

⁶ Çeşitli kaynaklarda yılda bir kez yapılan pazarlara yıl pazarı veya senevî pazar adı verilir.

konaklama yerlerine Anadolu'da İlhanlılar zamanında 'kermen-saray' dendiği"ni belirtmiştir (1985: 307). Aynı eserde Ögel, "Ön Asya'yı baştan başa geçerek Avrupa'ya kadar uzanan İpek yolları üzerindeki konaklar ile Anadolu'daki ticaret merkezleri arasında bazı benzerliklerin doğması sebebiyle, Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ile Orta Asya'dan edinilen geleneklerin de onlarla birlikte geldiği" görüşündedir (1985: 319). Ancak Selçuklu, geldiğinde yereldeki unsurları bozmayıp geliştirmiştir (Kuban:1968). Bu sebeple panayırın binlerce yıldır kesintisiz devam ettiği görüşünden hareket edilirse, Zile'de yerel halkın yaptığı panayırın, Selçuklu ile birlikte Orta Asya'daki yıllık pazar geleneğinin etkisiyle dönüşerek geliştiği çıkarımında bulunulabilir.

H 1304-1306 tarihli Sivas Sâlnâme'sine kadar, Osmanlı döneminde panayırın yapıldığına dair elimizde resmi bir kayıt yoktur. 1455 ve 1485 yıllarına ait tahrir defterlerine göre Zile'de bir pehlivanın yaşıyor olmasından (Şimşirgil 1990: 238) o yıllarda Zile'de güreşlerin yapıldığı fikrine ulaşılabilir, ancak "eskiden pehlivan deyimi, her türlü hüner göstericisi için kullanılır, güreşçiye ise 'küştigir' denirdi (And 1970: 6)" bu sebeple kayıtlardaki pehlivan, bugünkü anlamıyla güreşçi olmayabilir. Bu tarihlerde Zile'de bir pehlivanın yaşıyor olması, aynı tarihlerde panayır yapıldığına dair kesin bir kanıt değildir.

Evliya Çelebi'nin gittiği yerlerdeki hafta pazarlarını dahi not almasına rağmen Zile Panayırı'ndan söz etmemesi, 17. yüzyılda panayırın yapılmadığını düşündürmesine rağmen, arşivlerdeki belgeler yeterince incelenmeden böyle bir sonuca ulaşmak doğru olmaz. Çünkü Çelebi'nin 17. yüzyılda Zile'de üç büyük han, sekiz yüz dükkân bulunan bir çarşı ve dört kapılı gelişmiş bir bedesten olduğunu belirtmesi (III-IV,187), bu yüzyılda da Zile'de canlı bir ticaret hayatının olduğunu gösterir. Panayırdan söz etmeyişi Zile'ye geldiği mevsimle ilgili de olabilir. Ayrıca, daha sonraki dönemde tespit edilen hanların sayısı da Zile'de canlı bir alışveriş ortamının delilidir. 1304-1306 tarihli Sivas Salnamesi'nde dokuz, 1308/1890 tarihli Sivas Salnamesi (Kahraman, 2001:107)'nde on tane hanın kaydı vardır. Bekir Altındal, 1960'lı

yılların Zile'sini anlatırken pek çok han olduğunu belirtmiş, üç tanesinin adını vermiştir (2000: 154).

Hicrî 1304-1306 tarihli Sivas Sâlnâmesi'nde, "Beher sene teşrin-i sâînin onunda panayır kurulup bir ay kadar devam ederek 50 kuruşluk ahz-ü itâ edilir."⁷, Hicrî 1308 (1890) tarihli Sivas Sâlnâme'sinin "Zile Kazası" bölümünde de, "Beher sene teşrin-i sâînin onunda panayır kurulup bir ay kadar devam ederek beş yüz kuruşluk ahz-ü itâ edilir (Kahraman 2001:107)." şeklinde panayırın ne zaman, ne kadar süre ile yapıldığına ve gelirine dair kayıtlar vardır.

Şen, 18. Yüzyıl Osmanlı Panayırları'nı incelediği eserinde **Zile Panayırı'nın**, Ankara-Yapraklı, Amasya, İzmir-Buca, Balıkesir, Çan ve Gönen panayırlarıyla birlikte Osmanlı döneminde Anadolu'da kurulan ve merkezî otorite tarafından organize edilen, büyük ölçekli yedi ulusal panayırdan biri olduğunu belirtir (1996: 11).

Osmanlı Arşivinde bulunan 1264.5.25 /1 Şubat 1848, 1269.R.26/ 6 Şubat 1853, 1279.Ş.7/ 28 Ocak 1863 tarihli belgeler⁸ (bkz.1. Ek), Zile Panayırı'nın padişahın himayesinde açıldığını göstermektedir.

1264.5.25 /1 Şubat 1848 tarihli belgede özetle Zile Panayırı'na ait vergiler hususunda padişah emrinden söz edilmektedir (BOA. A. MKT. MHM. 4/91).

1269.R.26/ 6 Şubat 1853 tarihli belge özetle, padişahın yeniden açılmasına izin verdiği panayırın belirtildiği günde hiçbir olay olmadan sona erdiğini belirten resmî bir tutanaktır (BOA. A. MKT.MHM. 5315).

⁷ Belge, Prof. Dr. Münir Atalar'dan temin edilmiştir.

⁸ Belgeler, Bekir Altındal'dan temin edilmiştir.

“Osmanlı belgelerinde geçen ‘küşad-ı panayır’ kelimesi, yeni ya da yeniden açılmasına izin verildiğini gösteren resmî belge demektir (Erdoğan 1999:3).”

1279.Ş.7/ 28 Ocak 1863 tarihli belgede özetle padişah himayesinde açılan Zile Panayırı’nın kazançlı, güvenli ve başarıyla sona ermesi sebebiyle tarafların padişah tarafından teşekkürle ödüllendirildiği ve bu durumun Takvim-i Vekayir nüshasında kayıtlara geçtiği bildirilmektedir (BOA. A. MKT.MHM. 254/15).

Erdoğan’nun, Zile hafta pazarının “hassı hümayun” olduğunu belirtmesine rağmen, Zile Panayırı’nın “hassı hümayun” olarak belirtmemesi arşiv belgelerinin yeterince incelenememiş olmasından olabilir (1999: 11). Daha önce Zile tarihinde belirttiğimiz gibi, Zile bir dönem haslara ayrılarak voyvodalıkla yönetilmişti.

Arif Kılıç, “Zile Tarihi”nde “bugünün fuarları kadar önemli” olduğunu belirttiği panayırın, “Hicri 1272, Milâdî 1854 (55) yılında Zile’de çıkan büyük yangında birçok ticaret eşyasının yanması ve pek çok kimselerin iflas etmesi sebebiyle eski kuvvetini kaybettiğini” belirtmektedir (1961a: 18). Zileli Âşık Ârifi de yangını anlatan destanında, çarşı pazarın hep yandığı ve tüccarın iflas ettiğini belirtmiştir (bkz. Öztelli, 1944:73).

Yurt Ansiklopedisi’nde, Tokat’ın XIX. yy. sonlarına değin Anadolu’yu Karadeniz’e bağlayan önemli yollar üzerinde bulunduğu, Anadolu’nun büyük gümrük merkezlerinden biri olduğu, ancak 1896’da gümrük merkezlerin kaldırılmasıyla Tokat ekonomisinin gerilemeye başladığı, daha sonra çıkan savaşlar nedeniyle de ekonominin iyice durduğu belirtilir. Bu durum doğal olarak Zile ekonomisini de etkilemiştir.

Siyasî, sosyal ve ekonomik olaylar, diğer panayırlar gibi Zile Panayırı'nın da bazı yıllar eski gücünü kaybetmesine veya kesintiye uğramasına sebep olmuştur. Ülkede yaşanan siyasî gelişmeler panayırları olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak Zile Panayırı çok eski olması, dolayısıyla yerel halkta güçlü bir panayır kültürünün bulunması sebebiyle bu gelişmelerden birinci derecede etkilenen panayırlardan olmamıştır. Ahmet Apakkan, *Zile Postası*'ndaki "Panayır" başlıklı yazısında, "1960 ihtilâlinin panayırı çok fazla etkilemediğini, ülkedeki iktisadî durgunluğa rağmen tahminlerin hilafına gerek hayvan ve gerekse emtia alışverişinin bir hayli canlı olduğunu" belirtmiştir (ZP 3 Kasım 1961). 1980 ihtilâlinin ardından gelen birkaç yıl panayırın çok canlı geçmediği, panayır yapılsa bile güreşlerin yapılmadığı görülür. 1985'ten itibaren güreşler tekrar yapılmaya başlanmıştır (ZP 3 Ekim 1985).

Bölgedeki şehir ve kasabalar, bazı yıllar panayırlarını nüfus sayımı tarihine rastlatmak suretiyle, nüfuslarını olduğundan daha fazla göstermek istemişlerdir. Bu sebeple bazen yakın çevredeki panayırların -Turhal Panayırı gibi- aynı tarihlerde düzenlendiği görülür (ZP 4 Kasım 1965).

Turhal Şeker Fabrikasının açılması, Zile'ye en yakın ilçe olan Turhal'ı ekonomik yönden kalkındırmış, bu şehrin nüfusunun artmasını sağlamıştır. Bu sebeple 1964 yılından itibaren Turhal'da da panayır düzenlenmeye başlanmıştır. Turhal Belediyesinin ışık parası almayıp, yer konusunda avantajlar sağlayarak panayır esnafını Turhal'a çekmeye çalışması, bir rekabet ortamı yaratmış, bu durum Zile Panayırı'na olan ilgiyi o yıllarda bir parça azaltmıştır (ZP 17 Eylül 1966). Ancak rekabet ortamında düzenlenmeye başlayan bazı yeni panayırların (Turhal, Tokat Panayırı gibi), halkta geçmişten gelen bir panayır kültürünün olmayışı sebebiyle gelişmediği görülür. Halbuki Şen, Osmanlı panayırlarının organizasyonunu anlatırken yakın şehirlerde aynı tarihlerde panayır açılmamasına - esnafın ulaşımı, panayırın devamlılığı ve verginin azalmaması açısından - dikkat edildiğini belirtmiştir (1996: 12). Bu konuda Erdoğan da benzer bilgiler vermiştir.

Panayırların açılış ve kapanış tarihlerini, mahalli meclislerin kararıyla İstanbul'daki merkezî hükümet belirtmekteydi. İki panayırın aynı tarihlerde kurulmasına, diğerine zarar vereceği düşüncesiyle, kesinlikle izin verilmiyordu. Bu uygulamanın nedeni, panayırlar arasındaki ticarî ve sosyal bağı artırmak içindi. Böylelikle, en azından tacirler, bir panayırdan diğer bir panayıra gidebilmekteydiler. Osmanlı yönetimi de onları kolaylıkla denetleyebilmekteydi (1999: 10).

Amasya ve Tokat, -tren yolu Zile'den geçtiği için- iktisadî bakımdan Zile'ye bağlı olmuştur. Zile Panayırı'nın kırklı-ellili yıllardan itibaren eski gücünü yitirmiş olmasında doğu-batı karayolu bağlantısının Turhal-Tokat üzerinden devam etmesi de etki etmiştir. Yapımı devam eden, Zile'den de geçerek doğu-batı bağlantısını kısaltacak olan Çorum-Alaca yolunun bitirilmemesi sebebiyle Zile iktisadî yönden gerilemeye devam etmekte ve Zile Panayırı da bu gerilemeden etkilenmektedir.

1960'lı yıllarda panayırı canlandırma gayretleri başlamıştır. *Zile Postası*'nda, 1962 yılındaki panayırın beynelmilel bir fuar hâlini aldığı (ZP 2 Kasım 1962) belirtilmiş, ancak burada kullanılan "beynelmilel fuar" tabiri yalnızca çok canlı geçtiğini belirtmek için kullanılmıştır. Panayırın uluslararası olması için başka ülkelerden de katılımın olması gerekir. O döneme ait gazete haberlerinde yurt dışından katılım olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Uluslararası bir katılımın gerçekleşmesi hâlinde, bunun gazetelere haber olma ihtimali oldukça yüksektir.

Cumhuriyet döneminde Zile Panayırı'nın bölge fuarına dönüşmesi hedeflenmiştir. Panayır açılışlarında yapılan protokol konuşmalarında bu husus özellikle vurgulanmıştır (ZP 20 Ekim 1964). Zile Turizm Derneği tarafından 1965 yılında çıkarılan *Panayır Gazetesinde* Kaymakam Mustafa Bezirgan şunları yazmıştır:

Zile'nin ekonomik ve ticarî faaliyetlerinin bir merkezi olması panayırı meydana getirmiş, panayır da Zile'nin sembolü olmuştur. Ancak bu durumun muhafazası, idamesi, inkişaf ve terakkisi ve panayırın tarihî önemine ve ekonomik ve sosyal karakterine layık olması için her yıl daha başka yeniliklerle ortaya çıkmak ve panayırı cazip hâle getirmek şarttır. Çünkü mevcut şartlar ve durumlar her gün değişmekte ve gelişmektedir. Bizler de bunlara uymak ve uyanık hareket etmek zorundayız. (Panayır Gazetesi 19 Ekim 1965)

1964 yılından itibaren birkaç yıl, yeni panayır sahası olarak düzenlenen geniş alanda oluşturulan çeşitli çadırlar, prefabrik stant ve pavyonlarda, daha önceki yıllardan farklı olarak o dönemin çok önemli kuruluşlarının genel müdürlükleri veya bölge temsilcilikleri satış mağazaları ve teşhir reyonları açmıştır. 1964 yılında Turhal Şeker Fabrikası, Turhal ve Civarı Pancar Ekiciler Kooperatifi ile Zile Ziraî Donatım Temsilciliği, Bultu Kömür Madeni İşletmesi, Aslan Lastik Fabrikası, Massey Ferguson Şirketi (traktör şirketi), Kuzine Soba İmalatçıları birer pavyon açmışlardır (ZP 3 Kasım 1964). Hulusi Serezli, resmî, yarı resmi kurumlarla birlikte Arçelik, Mobilgaz, Good Year gibi özel sektör kuruluşlarının da panayır içinde birer satış mağazası açtığını belirtmektedir (<http://zileplatformu.com/page2.aspx#eskipanayir>). Zile Turizm Derneği, 1963 yılında, Zile'ye has ürünlerin satıldığı bir pavyon açmıştır. Bu teşhir ve satış mağazaları ile panayırın bölgesel fuar hâlini alması amaçlanmıştır.

Başarı gazetesinde, daha sonraki yıllarda da vilâyet emri ile kumar mahiyetinde oynanan eğlencelere izin verilmemesi sebebiyle, mahallî sanayi teşhir ve satış pavyonlarına ağırlık verilmek istendiği fakat bu durumun panayırın önemli ve devamlı bir fuara dönüşmesini sağlayamadığı şeklinde bir yorum yapılmıştır (Başarı 10 Eylül 1965). Oysaki 1975 yılında kurulan panayır hakkında *Zile Postası*'ndaki haberler, İstanbul, İzmir, Bursa, Antep, Kilis, Ankara gibi şehirlerden büyük firmaların katılmasıyla panayırın büyük bir pazar hâline geldiği yönündedir (ZP 17 Ekim 1975).

1970'li yıllardan itibaren Türkiye'de yiyecek festivalleri yaygınlaşmaya başlamıştır. 1980'li yıllar, yöresel yiyecek kökenli festivallerin, şenliklerin hızla arttığı yıllardır. Devlet, bu organizasyonlara, halk arasında birlik ve beraberlik duygusunu artırdığı düşüncesiyle destek vermiştir. Çünkü "festival; toplumsal uyumu geliştirmede, bireyleri topluluk ya da grupla bütünleştirmede ve paylaşılan, tekrarlayan ve olumlu olarak teşvik eden bir performansın üyeleri olarak kalmalarını sağlamada başlıca araçtır. Ayrıca, ortak his ve bağlılıkların en somut ifadesidir (Smit 2006: 9)."

Zile'de haziran ayında Kiraz Festivali yapılmasına rağmen, panayırı da canlandıracağı düşüncesiyle yörenin imge yiyeceği pekmez öne çıkarılarak, ilk kez 1983 yılında (ZP 4 Ekim 1983) panayırda birlikte Pekmez Şenliği yapılmış, ancak 1990 yılına kadar bir daha yapılmamıştır. Hüseyin Hoşcan, *Zile Postası*'nda, 1990'da yapılan Pekmez Festivali'nin Belediye tarafından yeterince önemsenmediğini ve iyi organize edilmediğini belirten bir eleştiri yazmıştır (16 Kasım 1990). Birkaç yıl daha panayırda birlikte pekmez festivali yapılmış ancak devamlı olmamıştır. Pekmez Festivali, binlerce yıllık bir geçmişi olan panayırda birlikte yapıldığı ve gelenekte olmadığı için rağbet görmemiştir.

Zile Panayırı'nı canlandırma çalışma ve gayretlerine rağmen gazetelerde panayırın sönük geçtiği veya panayırın canlandırılması gerektiği gibi konular üzerinde durulması panayırın son elli altmış yıl içerisinde yavaş yavaş gerilediğinin göstergesidir. Bu gerileyiş "sosyal ve iktisadî" gelişmelere paralel olarak ortaya çıkmıştır.

2. GÜNÜMÜZDE PANAYIR ÖNCESİ YAPILAN HAZIRLIKLAR

Panayırın bu tür diğer organizasyonlar gibi bir hazırlık aşaması vardır. Panayır hazırlıkları içerisinde, tarihinin ve süresinin tespiti, panayır organizasyonunda kimlerin olduğu ve organizasyonun nasıl planlandığı, panayır yerinin belirlenmesi, tanıtım ve reklam kampanyası, konaklama, yeme-içme gibi ihtiyaçların giderilmesi, güvenliğin sağlanması gibi konuları ele almak, panayırın kurumsallaşma süreci hakkında bize önemli ip uçları verecektir.

Panayırın tarihçesi konusunda bilgi verirken belirtildiği gibi Osmanlı'da "16.-18. yüzyıllarda panayır organizasyonları merkezî idarece" yapılmaktayken (Şen, 1996: 11), 27 Ramazan 1294/1877 ve 23 Eylül 1293 tarihli Vilâyet Belediye Kanunu'na göre panayır organizasyon işlerine belediyelerin nezaret ettiği (Ergin, 1995: 1659) görülmektedir. Cumhuriyet döneminde bir süre Ticaret Bakanlığından müsaade alınarak açılmıştır (ZP 1 Ekim 1977; Öçal 1970; Aydın 1976). Tamamen yerel yönetimin organizasyonu ile kurulan panayır için artık herhangi bir üst merciden izin alınmamaktadır. Zile'de panayırın kurulmasına izin verme, panayır ücret ve aidatlarını belirleme ve tahsil etme ile diğer her türlü organizasyonu yapma işi Belediye aittir.

Belediye Encümeni, aldığı kararla **panayır tarihini** ve **süresini** belirler. Panayırın yapılacağı tarihin tespitinde geleneğin önemini vurgulamak gerekir. Bölgenin geçimi uzun yıllar boyunca ziraata ve hayvancılığa dayalı olduğu için panayır tarihi halk takvimine göre belirlenir. Türkiye'de festival ve panayırılar halk takvimine göre genellikle meyve-sebzelerin üretildiği ilkbahar veya hasat mevsimi olan sonbaharda yapılır.

Zile Panayırı için uygun görülen zaman sonbahardır. Panayır, Zileli için mahalli bir takvimin başlangıcıdır. Halk, her işini hasat sonrasına rastladığı için panayıra göre ayarlar. Daha önceden veresiye yapılmış olan

alışverişlerde oluşan borçlar, yıllık verilen kiralar panayır döneminde ödenir. Düğün alışverişleri, kışlık hazırlıklar panayır döneminde yapılır. Kaynak kişilerden Ömer Fişekçioğlu, panayırın halk için “malî bir yılbaşı, bir milat” olduğunu ve halk arasında, panayır döneminde iş yoğunluğunun ve maddî yükün arttığını anlatmak için “Deri (panayır) geldi, her dertlerin yeri geldi.” denildiğini aktarmıştır. Sözlü kültürde yerini bulan bu ifade, Ömer Altunsoy’un “Eski Panayırılar” şiirinde de kullanılmıştır (bkz. 2. Ek).

İklim şartları panayır tarihinde ufak tefek değişikliklere sebep olmuştur. Her yıl ekim ayının son haftaları ile kasım ayının ilk haftaları arasında yapılan ve on-on beş gün süren panayır, bu dönemin soğuk ve daha yağışlı olması sebebiyle zamanla ekim ayının ilk haftalarına alınmıştır. Bazı seneler hava şartları dışında başka sebeplerle de panayırın tarihi değiştirilmiştir. Örneğin 1960 yılında at vebası hastalığı sebebiyle panayır kasım ayına alınmıştır (DŞ 4 Kasım 1960).

Cumhuriyet döneminde bazı yıllar, panayırın başlangıç tarihi, özellikle 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı’nı da içerisine alacak şekilde planlanmış, böylece bayram eğlenceleri ile panayır eğlenceleri bir arada yapılarak daha büyük bir coşku sağlanmıştır.

Belediye Encümeni panayır zamanını ve süresini tespit ettikten sonra, **panayır komitesini** oluşturur. Panayır komitesinde genellikle Kaymakam, Belediye Başkanı, Basın ve Halkla İlişkiler Müdürü, Yazı İşleri Müdürü, Hesap İşleri Müdürü, Zile Belediyesi Güreş Spor Kulübü Başkanı, Belediye Encümeninden birkaç kişi, Zabıta Müdürü bulunur. Daha önceki yıllarda bazen siyasî parti liderleri, dernek temsilcileri, şehrin ileri gelen esnafı da komiteye dahil edilmiştir. Ancak son yıllarda komite, sadece Belediye personelinden oluşmaktadır. Panayır sonunda Belediyenin gelir miktarına göre bu komiteye “huzur hakkı” ödenir.

Panayırın iyi geçmesi komitenin iyi çalışmasına bağlıdır. Geçmişte bazı yıllar panayırın yeterli ilgiyi görememesi yerel basın tarafından eleştirilmiş, komiteye Belediye ve Kaymakamlık dışından üye alınması başarısızlığın sebebi olarak gösterilmiştir (DZ 1 Kasım 1954). Bir sivil toplum örgütü olan Zile Turizm Derneğinin, 1963 yılından itibaren birkaç yıl aktif bir şekilde organizasyon komitesinde yer alması ise panayırın daha canlı geçmesini sağlamıştır.

Belediye Encümeninin komiteyi oluşturmasından sonraki çalışmaları, bu komite yürütür. Bu komitenin çalışma sistemi hakkında Zile Belediyesi Basın ve Halkla İlişkiler Müdürü Necmettin Eryılmaz'dan aldığımız bilgilere göre komite ilk olarak, **panayırın kurulacağı yeri** tespit eder. Tarihî sürecinde “deri yeri” diye bilinen yer, “bugünkü Zile Devlet Hastanesinin ve Muharrem Efendi kabristanının bulunduğu yerdir (Kılıç, 1961b: 34).” Hastanenin yapımından sonra hemen yanında bulunan bugünkü Bahçelievler'in bulunduğu mevkie kurulan panayır, bu alanda yerleşimin yaygınlaşması üzerine, 1955 yılında eski Altınyurt İlkokulunun önündeki sahaya kurulmuştur (DZ 25 Ekim 1955).

Eğlence yerleri için, 1963 yılına kadar yerine Adliye Sarayı'nın yapıldığı, Belediye Garajı kullanılmıştır. Erol Eroğlu, *Zile Postası*'ndaki “Panayır Gelirken” başlıklı yazısında asırlar süren panayırın Zile'nin iktisadî hayatındaki rolünden bahsettikten sonra yetkililerin panayıra gereken önemi vermemesini ve “panayırın her sene göçebe gibi tarladan tarlaya taşınmasını” eleştirmiştir. Eroğlu, yazısında, “1963 senesinde belediye bütçesinden panayır yeri için yüz bin lira ayrılarak bu parayla Çekerek yolunun sağındaki arazinin istimlak edildiğini”; böylece “sergi yerleri, lunapark ve hipodromun yan yana bulunmasının ve hipodromun sair günlerde hayvan pazarı olarak kullanılmasının hedeflendiğini”; ayrıca “köprüden panayır yerine kadar dört metre eninde bir kaldırım yapılmasının planlandığını” belirtmiştir (ZP 4 Ekim 1963). Bir sonraki yıl istimlak edilen panayır mahalline yol ve elektrik sağlanmıştır (ZP 3 Kasım 1964). Panayır, ilerleyen yıllarda, bu bölgenin de yerleşim alanı içinde kalması sonucu, sürekli başka yerlerde yapılmak

zorunda kalmıştır. 1995 yılında panayır, Karga Pınarı mevkiinde bulunan mal pazarında (Gündem 5 Ekim 1995), 1997 yılında şehir stadyumu ile Kırkbeş Evler arasında bulunan evlerin ortasındaki arsalar üzerinde kurulmuştur (Gündem 2 Ekim 1997). Son yıllarda Çekerek Caddesi paralelindeki Eser Evler ve Zümrüt Evler gibi yerleşim alanlarının olduğu mevkide kurulmaktadır.

Görüldüğü gibi eski ve büyük bir panayır olmasına rağmen Zile Panayırı'nın sabit bir panayır yeri yoktur. Bu durum, yerleşim alanının panayırın kurulduğu yöne doğru genişlemesinden kaynaklanmaktadır.

Panayır yerini tespit eden komite, daha sonra panayırın içinde emtia ve hayvan pazarları ile eğlence bölümlerinin yerini ve büyüklüğünü belirler. Emtia pazarı için komite, kendi içinde görev bölümü yapar; sergi yerleri ölçülür, çizimi yapılır, metre hesabıyla kiraya verilir. Özellikle şehir dışından gelen esnaf, aylar öncesinden Belediyeyi arayarak yerini ayırtır.

Eğlencelerin yapılacağı bölüm, lunapark işletmecisi (Eskiden panayır ağası denilirdi.) tarafından topluca kiralanır. Eğlence yerlerinin tek tek kiraya verilmesini lunapark işletmecisi yapar. Bu bölümün güvenlik gibi her türlü işlerinden lunapark işletmecisi sorumludur.

Komite, lunapark eğlenceleri dışında kalan eğlenceleri ve bu eğlencelerin organizasyonunu kimin yapacağını da belirler. At yarışı, cirit ve güreş gibi spor etkinliklerini daha önceki yıllarda Zabıta Müdürlüğü organize etmiştir. Güreş organizasyonlarını 1986 yılında kurulan Belediye Güreş ve Spor Kulübü devralmıştır. Belediye son yıllarda özel tiyatroların gösterileri, konser gibi sosyal etkinliklere panayır döneminde de ayrıca yer vermiştir. Komite, gelen sanatçı, esnaf ve diğer ziyaretçilerin konaklama yerlerinin belirlenmesi, yemek ihtiyaçlarının nerelerden karşılanacağını önceden ayarlanması, artan ekmek ihtiyacının karşılanması için fırınların kapasitelerinin artırılması veya çevre ilçelerden destek alınması gibi organizasyonlarla da ilgilenir.

Komitenin görevleri arasında, gerekli tedbirlerin alınması için Devlet Hastanesi ve Emniyet Müdürlüğüne bilgi yazısı göndermek de vardır.

Güvenliğin sağlanması, panayır hazırlıklarının en önemli konularındandır. Çünkü panayır döneminde şehrin nüfusunun artması bazı güvenlik sorunlarını da beraber getirir. Panayırın güvenliğinden Zabıta sorumludur. Panayır zamanında özellikle yankesicilik, dolandırıcılık, hırsızlık, sarhoşluk gibi zabıta olaylarında artış olduğu görülür. 1969 yılında farklı şehirlerden dört minibüs dolusu yankesicinin Zile'ye gelmesi, panayır ortamının yankesicilerin ilgisini nasıl çektiğini gösterir (ZP 26 Ekim 1969). Güvenliğin sağlanması çok ciddi sıkıntı oluşturur. Geçmiş yıllarda güvenlik ve sağlık kontrolleri için Tokat'tan ve çevre ilçelerden destek alınmıştır. Tellallar Zile sokaklarında dolaşp **“Deridir deri, gelmez geri, yılan gibi akar, akrep gibi sokar.”** diyerek halkı yankesicilere karşı uyarır. Ayrıca yerel gazetelerde de çeşitli ilanlarla halk bu yankesicilere karşı uyarılmıştır (Başarı 20 Ekim 1965). Çevrede panayırlar çoğaldıkça ve nakil vasıtaları arttıkça panayırın zamanla eski değerini yitirdiği, hatta sadece yankesicilere yaradığı düşüncesi tartışılmaya başlanmış, *Zile Postası* “Panayır Hayırlı mıdır, Değil midir?” diye bir kampanya açarak halkı gazetede yazarak tartışmaya davet etmiştir (ZP 8 Kasım 1968).

Hazırlık çalışmalarını yürüten komite, panayırın **tanıtım ve reklam işlerini** de yürütür. Tanıtım ve reklam için kullanılan yöntemlerde, sözlü kültürden yazılı ve elektronik kültüre geçiş sürecinin etkileri görülür. Sözlü kültür döneminde, mahalle aralarında gezen tellalların duyuruları yapması söz konusu iken yazılı kültür döneminde, el ilanları ve afişler ile 1950'li yıllardan itibaren yaygınlaşan yerel gazetelerdeki ilanlar görülmektedir. Elektronik kültür dönemindeki tanıtımlar, gezici araçlardan yapılan hoparlörlü ilanlar ile hâlâ kullanılmaya devam eden Belediyenin hoparlörlü ilan servisi ile yapılmaya başlamıştır. Radyo ve televizyon yayınlarıyla yürütülen reklam işi artık İnternet ortamında da yapılmaktadır.

Komite tarafından hazırlattırılarak çevre il ve ilçelere gönderilen davetiye ve afişlerde, panayırın ne kadar eski ve köklü olduğu mutlaka vurgulanır, geleneksel olduğu, kaç yıldır düzenlendiği belirtilir. Belediyenin yerel gazeteye verdiği bir ilanda, şehrin tarihî önemi hatırlatılmış ve panayırın ne kadar eski olduğuna dikkat çekilmiştir:

Büyük Sezar'ın (veni-vidi-vici) geldim- gördüm-yendim diye Roma'ya yazdığı meşhur tarihî mektubun diyarı olan Zile'de beklediğiniz (iki bin senelik mazisi olan) panayır her sene olduğu gibi bu sene de 20 Ekim'de başlıyor. Bu tarihte Zile' de bulunup, Zile Panayırında buluşalım (ZP 8 Ekim 1970).

Bir başka gazete ilanında **“Kasabalar içinde Zile kasabası, pekmezler içinde Zile Pekmezi, panayırlar içinde Zile Panayırı görülmeye değer”** (GD 15 Ekim 1955) şeklinde sloganlarla, ön plana çıkarılan pekmez ve panayırın şehrin imgeleri olduğu vurgulanmıştır.

Bu ilanlarla birlikte, gazetelerde, şehir dışından gelecekleri rahatlatacak açıklamalar yapılmıştır:

Panayıra her sene muazzam bir kalabalık iştirak ettiğinden büyük bir izdiham olmakta idi. Bu sene şimdiden izdihamı önlemek için ilgililerce tertibat alınmış, vazifelenmiş olan komiteler çalışmaya başlamıştır. Gelecek olan misafirlerin her türlü istirahatları temin edilecektir. Misafirlerin eğlencelerini temin için birçok eğlence grupları şimdiden telgrafla yer ayırtmaktadırlar. Panayır dolayısıyla yapılacak at yarışları ve güreşlerde bu sene fevkalade ikramiye dağıtılacaktır. Panayıra iştirakiniz menfaatiniz icabıdır (GD 15 Ekim 1954).

Belediye, 1962 yılında “Belediyenin hemşehrilerinden dileği” başlıklı bir bildiri dağıtmıştır. 23 Ekim 1962 tarihli *Zile Postası* gazetesinden aldığımız bu bildirinin metni şöyledir:

Sayın Hemşehrilerimiz

Her seneki mutat panayırımız yine başlamak üzeredir.

Panayır dolayısıyla memleketimizi ziyarete gelen misafirlerimizi büyük sevgi ve güler yüzle karşılamak ve kendilerini yattıkları otellerde, yedikleri lokantalarda, alışveriş yaptıkları dükkânlarımızda daha uzun seneler tekrar edilecek panayırımıza her seferinde itimatla gelebilmelerini temin için çok iyi muamele etmemiz, otellerde yataklarınızı temiz, lokantalarda yiyecekleriniz sıhhi alışveriş yapılan dükkanlarda daha müsaid hareket etmektedir.

Belediyemiz 1962 yılı panayırının hepinize hayırlı işler getirmesini temenni eder.

Memleketimizi iyi tanıtalım,
Memleketimizi iyi tanısinlar.

25 Eylül 1964 tarihli *Zile Postası*'nda yayınlanan "Panayır Münasebetiyle Kaymakamlığın Halkımıza Beyanatı" başlıklı yazı ise şöyledir:

Aziz Zile' liler;

Tarihî ve an'anevi Zile panayırının açılmasına yirmi beş gün kalmıştır.

Panayır için Belediye ve Turizm Derneği gerekli hazırlıkları yapmakta ve bu yıl panayırın daha intizamlı ve cazip olması için gerekli faaliyeti göstermektedir.

Asayiş konusunda da gerekli tedbirler alınmaktadır. Ancak bu Panayırın daha güzel ve cazip geçmesinde sizlerin de yardımlarına ve alakalarına ihtiyaç vardır.

Bir ev sahibi sıfatıyla panayır münasebetiyle gelecek olanlarla alâkadar olmanız ve yardımda bulunmanız ve panayır ile ilgili her hususun ifasını yalnız bu işte görevli olanlara bırakmamanız şarttır.

Her Zile'li elinden gelen yardımı yapar ve ilgilenirse panayıra gelenler daha çok memnun olacak ve panayırdan daha kolay faydalanmak imkânını bulacaktır.

Bu temin edildikçe gelecek yıllar panayırlarına daha büyük iştirakler yapılmasına ve daha çok insan gelmesine yol açacaktır.

Bu da Zile ve Zile'liler için bir kazanç ve şeref vesilesi olacağı gibi Zile'yi daha geniş nispette etrafa tanıtmaya da yarayacaktır.

Buna göre şimdiden icap edeni yapınız. Panayır çalışmalarını destekleyiniz ve 19/Ekim/1964 Zile Panayırına bu ruh haleti içinde hazırlanınız.

Zile Panayırı top yekûn Zile'linin eseri olacaktır.

Bu bildiriler, halkın panayıra gereken önemi vermesi ve panayır kültürünün oluşarak gelecek kuşaklara aktarılması hususunda yönlendirici olmuştur.

Belediyenin, bazı yıllar, panayır için üzerinde Zile veya Zile Panayırı gibi amblemleri olan özel ambalajlı sigara, kristal şeker gibi ürünler hazırlattırıp, bunları **panayır hatırası** olarak satışa sunması, reklam unsurunun giderek daha iyi kullanıldığını göstermektedir.

Tanıtım ve reklam yazılarında gelen ziyaretçilerin konaklama ve yeme-içme ihtiyaçlarının en iyi şekilde karşılanacağı vurgulanmıştır.

Hanlarda, otellerde genellikle dışardan gelen esnaf ve sanatçılar kalırlar. Buralarda yer bulamayanların, özellikle garibanların **konaklaması** için hamamların giyinme bölümleri de açılır. Ancak çevre il, ilçe ve köylerden gezmeye gelenler daha çok evlerde misafir edilir. Eğer uzaktan panayıra gelenler çok kalabalık olursa yakın köylerde de misafir ağırlanır (bkz. 2. Ek).

Panayır, halkı geleneksel etkinliklerde buluşturur, böylece bu ortak noktalar üzerinde birliğin oluşması sağlanır. Grup bilinciyle hareket eden halk sorumluluğu da paylaşır. Her türlü görev ve sorumluluğun bütün Zileliler tarafından karşılanması, panayıra katılımın artmasını ve devamlı olmasını sağlayan unsurlardan biridir. Yerel gazetelerde, panayıra gelecek olan misafirlerin her türlü ihtiyaçlarının temin edileceği duyurulur (GD 15 Ekim 1954).

Zile'de konukseverlik, geleneğin önemli unsurlarındandır. Panayır öncesi her evde misafirler için hazırlık yapılır. Misafirlerin yatacakları odalar, hayvanlarının barınacağı ahırlar önceden temizlenir, hazırlanır. Yörenin geleneksel mimarîsine bakıldığında bazı eski evlerin (Kaynak kişi Selâhattin Zorlu'nun evi gibi.) panayır dönemi misafir ağırlama geleneğine göre inşa

edildiği görülür. Alt katta evin kendi hayvanlarının ahırından ayrıca yapılmış, misafirlerin hayvanlarının (1950’li yıllara kadar ulaşım genellikle deve, at ve eşeklerle yapıldığı için) barınacağı ahır ile aileye yabancı misafirlerin konaklayacağı misafir odaları bulunur. Böylece gelen yabancı misafir, hane halkının üst katta devam eden mahrem hayatından uzak tutulur. Ancak akraba, hısım gibi aile yakınları üst katlarda misafir edilir. Her ev, kendi gücü nispetinde misafir alır, ağırlar. Gelen misafirler tanıdık-tanımamak diye ayırt edilmeksizin yedirilir, içirilir, asla para talep edilmez. En iyi yemekler, en güzel yataklar misafirler için önceden hazırlanır (bkz. 2. Ek).

Kaynak kişi Osman Demirtola, “yabancıların genellikle daha önceki yıllarda geldikleri eve geldiklerini, her sene geldiklerinde aynı evde kaldıkları için ahabplıkların ilerlediğini, arada gelmedikleri yıl olursa ev sahibinden sitemli sözler duyduklarını, bu sebeple çevre il, ilçe ve köylerde Zile halkının konukseverliğinin hâlâ konuşulmakta olduğunu” anlatmıştır. Misafirlerin yedirilip içirilip en iyi şekilde ağırlanarak gönderilmesiyle halk, maddî gücünü ispatlamış olur, saygınlığı artar. Misafiri memnun göndermenin “ev sahibinin şanı” olacağı düşünülür.

İnsanların bir araya gelerek eğlenmelerinde en önemli problem masrafların nasıl karşılanacağıdır. Avrupa bu problemi herkesin kendi masrafını ödemesi şeklinde belirlemiştir. Doğu halkı ise gerek “ikram”, gerek “büyüklük” anlayışı altında bu şekilde ödemelerden uzak durmuştur (Meriç, 2000:383).

Tanzimatla birlikte batılı gibi davranmanın modernleşme olarak algılanmasıyla birlikte batı modeliyle değişime uğrayan birçok kültürel özellik gibi ağırlama-ikramlama da değişime uğramıştır. Yeni nesillerin iş, tahsil gibi sebeplerle başka şehirlere göçü sonucu kültürün nesilden nesile aktarılamayışı ve modern kentleşme anlayışıyla geleneksel mimariyle yapılmış evlerden taşınıp tek tip apartman dairelerinde yaşamaya başlanması, küreselleşme sonucu kaybedilen birçok kültürel özellik gibi konukseverliği de erozyona uğratmıştır. Artık Zile’de de panayır zamanında

tanımadığı insanı evinde yedirme yatırma gibi bir gelenek kalmamıştır, ancak eş, dost ve akrabaya gösterilen misafirperverlik henüz dönüşüme uğramamıştır. 2006 panayırında gözlem ve inceleme yapmak için Zile'ye gittiğimizde, eş, dost ve akrabaların özellikle Hüseyin Fişekçioğlu, Hasan Özerol ve Hüseyin Başpilavcı'nın evinde misafir edilip, ağırlanışımız bu geleneğin hâlâ yaşatıldığını göstermektedir.

Karayollarının ve ulaşım araçlarının çoğalması ve gelişmesi panayıra gelen bazı ziyaretçilerin konaklamadan dönmelerine yol açmıştır.

Panayırın açılışı da gelenekselleşme sürecinde bazı folklorik değerler taşır. Panayır, komitenin organize ettiği bir merasimle açılır. Açılıшта bando veya mehter takımı, bazen her ikisi de bulunur. 1968-69 yıllarında panayır alanının girişine tak kurulmuş ve açılış bu taka bağlanan kurdelenin kesilmesiyle yapılmıştır (ZP 21 Ekim 1969).

Panayır açılışları çoğunlukla yörenin mülkî amiri ve belediye başkanı tarafından yapılmaktadır. Bazı yıllar açılışa milletvekilleri de katılmışlardır. Valinin açılışa katılması veya panayıra ziyaret etmesi her yıl çok önemsenmiş, yerel gazetelerde, valinin panayıra geldiği haberi çoğunlukla sür manşet verilmiş (ZP 22 Ekim 1963), valinin panayıra katılamamasının yarattığı üzüntü de özellikle vurgulanmıştır (ZP 23 Ekim 1968). Bu ziyaretle merkezî yönetimin dikkatinin Zile üzerine çekilerek, Zile'nin tanıtımına, gelişmesine bir katkı sağlaması düşünülmüş, panayır açılışı Zile'nin sorunlarını valiye iletmek ve çeşitli sözler almak için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Zile'nin çevre il ve ilçelerle bağlantı yollarının yapılması, su vb. temel ihtiyaçlarının giderilmesi gibi konular, panayır vasıtasıyla şehre gelen valilere iletilmiştir (ZP 18 Ekim 1966-10 Ekim 1967). Zile Turizm Derneği temsilcileri, özellikle şehir dışından gelen protokole şehrin önemli yerlerini gezdirmiştir (ZP 22 Ekim 1963). Böylece panayır vesilesiyle binlerce yıllık geçmişi olan şehrin tarihî ve kültürel dokusuna da ilgi çekilmeye çalışılmıştır.

Hakan Karakete, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler* kitabında “Osmanlı Devleti’nde merasimlerin iktidarın kendini tanıtmayı ve halka ulaşması için kullanıldığını” anlatır (2004: 209-210). Panayır, festival gibi törenler, bugün de yerel yönetimlerin kendini tanıtmayı ve gücünü ortaya koyması için birer fırsat olarak görülmektedir. Çünkü panayır, yerel yönetimlerin halkla bütünleşmesi, halkın da yöneticilerine yaklaşması için ortam yaratmaktadır. Halk unutmadığı bazı panayır ve festivalleri düzenlendiği yıllar değil, dönemin mahalli idare temsilcisi kaymakam ve yerel yönetim temsilcisi belediye başkanları ile hatırlamaktadır. Özellikle seçimle iş başına gelen belediye başkanları için bu tür sosyo-kültürel organizasyonlar önemli bir propaganda malzemesidir. Bu sebeple -ülke bütününe hitap etmese de- yerel yönetimler için, festival, panayır gibi organizasyonların siyasî işlevi göz ardı edilmemelidir.

2. BÖLÜM

ZİLE PANAYIRI'NIN KÜLTÜREL YAPISININ ÇÖZÜMLEMESİ

Panayırın geleneksel yapısını ortaya koyabilmek için, panayır bütünü içerisinde yer alan folklor unsurlarını incelemek gerekir. Panayır eğlenceleri ve panayırda oluşan alışveriş kültürü incelenerek, panayırlar kültürel açıdan çözümlenebilir.

1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE PANAYIR EĞLENCELERİ

Bu bölümde, panayır eğlencelerini gruplandırıp çözümlemeye geçmeden önce, **panayır eğlencelerinin işlevlerini** değerlendirmek uygun olacaktır.

Eğlence, neşeli ve hoşça vakit geçirme sürecidir. Boş zamanları değerlendirme etkinliklerine rekreasyon, turizme yönelik rekreasyon etkinliklerine de animasyon denir (Hazar 2003: 8). Panayır eğlenceleri, belediyelerin organize ettiği kültürel rekreasyon etkinlikleridir.

Panayır ticarî organizasyondur, eğlence de panayırın önemli ticarî bölümlerinden biridir. Peter Burke, “halk kültürünün özellikle eğlencelerin ticarete dönüştürülmesinin İtalya’da 16. yy. dan, İngiltere’de 18. yy. dan itibaren başladığını” belirtir (1996: 279-280).

Panayır organizasyonlarında eğlencelere yer vermenin asıl amacı ticareti canlandırmaktır. Yapılan animasyonlar sayesinde panayıra şehir içinden ve şehir dışından gelen ziyaretçi sayısında ve bu ziyaretçilerin konaklama süresinde artış olur. Böylece panayır, ticarî bir faaliyet olmakla birlikte, turizmi hareketlendiren önemli bir kültür kaynağı hâline gelir.

Zile’de yaşayanların ilkbaharla birlikte açık hava eğlence hayatı başlar. Ulukavak seyri, haziran başında Kışla seyri (bugünkü kiraz festivali), temmuza doğru Gezir seyri, çarşamba günleri hanımların Ağbaba gezileri bu eğlenceler arasında önemli yer tutar. Panayır, kış mevsimine girmeden önceki son ve en büyük eğlencedir. Halkın sosyo-kültürel yapısı, yaşam tarzı eğlencelerin şeklini belirler. Halk, panayır eğlencelerine dinî, ahlakî değerlerinden dolayı daha çok pasif izleyici olarak katılırken, baharın gelmesiyle yapılan seyirlerde ve kutlamalardaki bazı eğlencelerin bizzat içinde olur.

Panayır zamanı, hasat yorgunluğundaki çiftçilerin, hayvan yetiştiricilerinin kendilerini alışverişe ve eğlenceye adanmış, üreticilikten tüketiciliğe geçtiği, harcayarak mutlu olduğu bir zaman dilimidir.

Bu özelliğiyle panayırlar, pek çok folklor unsurunu içinde barındıran alışveriş ve eğlence ortamlarıdır. Hem Zile’de yaşayanlar hem de çevre il, ilçe ve köylerde yaşayanlar için panayır, arzuyla beklenen bir dönemdir. Halkın tekdüze yaşantısına bir canlılık getirir. Ev ziyaretleri ve kahvehaneler dışında ailece gidebileceği başka eğlencesi olmayan halk için, akşam panayıra gitmek ayrı bir heyecan yaratmaktadır. Kaynak kişilerimizden Hüseyin Başpılavcı, elektriğin olmadığı veya kısıtlı verildiği kırk beş-ellili yıllarda fanuslarla panayıra gidildiğini belirtmiştir. Daha sonraki yıllarda panayır alanına saat 22.00-23.00’e kadar elektrik verilmiş, böylece panayırın akşam vakitlerinde daha aktif faaliyet göstermesi sağlanmıştır. Son yıllarda da başta televizyon gibi eğlence araçları olmasına rağmen akşamları panayırın daha canlı olması, geçmişten gelen bir alışkanlık olduğunu düşündürmektedir.

Panayır eğlencelerinin en önemli işlevi rahatlamayı sağlamasıdır. Metin And, şenlikleri, “kültür düzeninin ve baskılarının kaldırılması, geçici bir süre için dizginlerinden boşalmış bir enerji ve büyük bir savurganlığın, başıboşluğun hüküm sürdüğü bir toplu yaşantı” olarak değerlendirir; bunu, “buhar kazanındaki güvenlik süpabına benzeterek, sağaltıcı işlevi” olduğunu

belirtir (1982: 1). Zile Panayırı'ndaki eğlenceler de halk için bu işlevi yerine getiren önemli etkinliklerdendir.

Nebi Özdemir, “Eğlence Kavramı ve Hıdırellez Kutlamaları” adlı makalesinde Prof. Erik Barnauw'un eğlencenin ticarî bir terim oluşu ve iletişimin işlevlerinden biri hâline gelişile ilgili sözlerine yer vermektedir. Colombia Üniversitesi, Dramatik Sanatlar Profesörü Erik Barnauw'un bu sözleri şöyledir:

Eğlenceye karşı modern anlayış ancak, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişle birlikte ortaya çıkmıştır. Matbaanın ve kitle iletişim araçlarının (fotoğraf, ses kayıt, sinema, radyo ve televizyon) ortaya çıkmasıyla birlikte farklı dinleyici ve izleyici kitlelerine ulaşılabilir. Bu durum da aynı eğlence yaşantılarının geniş ve farklı insan grupları tarafından paylaşılmasına olanak sağladı. Ulusal ve uluslararası bir dinleyici ve izleyici kitlesinin yaratılması, eğlenceyi dünya ekonomisinin en önemli sektörlerinden biri haline getirdi. Eğlence, pazarlanabilir bir ticarî mal olarak kabul edilmeye başlandı. Eğlence, yayın, film ve televizyon programı yapımı gibi diğer pek çok gösterim türünü, popüler müzik ve sporları içine alan bağımsız ve farklı bir endüstri dalı hâline geldi. Artık günümüzde eğlence, yönetilebilir bağımsız branşlarıyla pazarlanan ticarî bir terimdir. Ayrıca eğlence, iletişimin (bilgilendirici-haberler gibi-, eğitici, ikna edici-reklam gibi- ve propagandadan sonraki) işlevlerinden biri olarak kabul edilmeye başlandı (Özdemir, 1999:37-38).

Özdemir, Barnauw'un bu tespitlerine ek olarak “bütün bu gelişmelerin, ekonomik yetersizlikler ve kentleşmenin de etkisiyle, ülkemiz gibi değişime açık toplumlarda geleneksel eğlence formları hızla bozulmaya veya yok olmaya başladığı” değerlendirmesini yapar (1999:38).

Geçmişten getirdiği kültürü günümüzde belli bir ölçüde hâlâ yaşatan Zile halkı, Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği hızlı kültür değişiminden de etkilenmiştir. Zile Panayırı'nı sosyal ve kültürel açıdan incelediğimizde kültürdeki değişimin panayıra doğrudan yansıdığını görüyoruz.

Türk kültüründe bazı eğlence unsurları gelenekselleşmiştir (bkz. İzgi 1978; And 1959). Cumhuriyet dönemi panayır ortamının çalgı ve şarkılarıyla müzik, dans, spor, havai fişek gösterileri gibi eğlence öğelerine baktığımızda geleneksel olanla modern olan yan yana kullanılmıştır. Mesela altmışlı yılların panayır açılışlarında hem mehter müziği hem de bando yer almaktadır. Son elli yılda yapılan panayırarda bir taraftan at yarışı, güreş, cambaz, orta oyunu gibi geleneğe bağlı halk sporları ve eğlenceler devam ederken bir taraftan da modern animasyonlar organize edilmektedir.

Panayır, halkın geçmişiyle bağ kurabilmesi işlevini de yerine getirir. Panayır eğlencelerinde de gördüğümüz bu hızlı değişim sonucu, 2006 yılındaki panayırda at yarışı, güreş, çadır tiyatroları gibi geleneksel eğlencelerin olmayışı, insanlarda geçmişiyle bağ kuramadığı için hayal kırıklığı yaratmakta, bu durum ise panayır geleneğinin artık öldüğü düşüncesinin oluşmasına ve geçmiş panayırların özlemle anılmasına sebep olmaktadır. Ancak geleneği sadece geçmişte var olan unsurlarla değerlendirmek ve panayır geleneğinin bittiğini düşünmek yanlış olur. Geçmişten günümüze aktarılan lunapark eğlenceleri hem yaşlılar hem de gençler için değer taşıyan ortak panayır unsurlarıdır. Geleceğin panayırlarında çağa uygun yeni animasyon tasarımlarının gerçekleşmesi, yeni bir panayır geleneği oluşturacaktır. Böylece gelenek her zamanki dinamizmiyle devam edecektir. Bugünün geleneğini geçmişten ve gelecekte kopuk olarak değerlendirmek doğru olmasa gerekir.

Panayır eğlencelerini değerlendirirken, hızlı gelişen eğlence anlayışındaki değişimi ortaya koymak mümkün olacaktır. “Tek tip kültür”e doğru giden dünyada eğlencelerin de giderek tek tipleşmeye başlaması, zamanla geleneksel eğlencelerdeki çeşitliliği yok etmiştir.

Zile Panayırı’nda binlerce yıldır Türk kültüründe var olan pazar ve eğlence anlayışının etkileri görülür. Bu bölümde öncelikle, halk sporları (at yarışları,

güreş, cirit, deve güreşi), geleneksel Türk tiyatrosu ve çadır tiyatrosu, âşıklık geleneği gibi panayırdaki geleneksel eğlenceler ele alınacaktır.

Panayır eğlencelerin önemli bir kısmını **seyirlik spor karşılaşmaları** oluşturur. Halk sporları, Türk eğlence kültürü içerisinde önemli bir yere sahiptir. Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Osmanlılar zamanındaki şenliklerde güreş, at yarışı, cirit ve deve güreşlerinin yapıldığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir (İzgi 1978: 29-31, And 1970: 5-7).

Halk sporları, Türk dünyasında da görülür. Manas Destanı'nda at yarışı, güreş, mızrak yarışı gibi yarışmalar, diğer oyun ve eğlenceler ile bu yarışların sonunda verilen ödüllerden bahsedilir (Yıldız 1995: 420-435).

İster gelenekten gelsin, ister sonradan yapılmış olsun kutlama ve eğlencelerde mutlaka yarışma ve ödül vardır. Panayırda yapılan geleneksel yarışmalarda -haziran ayında yapılan Kiraz Festivali'ndeki yarışmaların aksine- halk bizzat yarışmanın içinde olmaz seyirci konumundadır. Sonunda ödül olan at yarışları ve güreşler, Zile Panayırı'nın gelenekten getirdiği ve Cumhuriyet döneminde de uzun yıllar devam ettirdiği önemli yarışmalarıdır.

At yarışı ve güreşlere takdir edilen ikramiye ne kadar fazla olursa, bu yarışlara katılım o kadar artmaktadır. Böylece bu yarışmalar cazip hâle getirilerek misafirlerin ilgisi artırılmaktadır. Ödül az olduğunda önemli baş pehlivanlar ve at sahipleri katılmadığı için yarışmalar sönük geçmekte, bu da panayıra olan ilgiyi azaltmaktadır (DZ 11 Ekim 1954).

Güreş ve at yarışlarından elde edilen hasılat, 1965 yılında Zile Köylerini Kalkındırma Derneğine (ZP 5 Ekim 1965), 1967 yılında Zile Gençlik ve Spor Kulübüne (ZP 13 Ekim 1967), 1969 yılında İmam Hatip Okulu ve Toplum Kalkındırma Derneğine (ZP 28 Ekim 1969) verilmiştir.

Panayırılarda yapılan geleneksel eğlencelerden bazılarının artık devam etmediğini görüyoruz. Zile Panayırı'nda **deve güreşinin** yapıldığını görüştüğümüz Asım Turgut Yeşiltan hatırlamaktadır. Ancak develerle seyahat edildiğini, deve kervanlarının geldiğini pek çok kişi hatırlamasına rağmen deve güreşlerinin diğer kaynak kişiler tarafından çok iyi hatırlanmaması Cumhuriyet dönemi Zile Panayırı'nda deve güreşinin gelenekselleşmediğini düşündürmektedir.

Özkan İzgi, 981 tarihinde Sung İmparatoru T'ai-tsung tarafından Uygurlara yollanan elçi Wang Yen-te'nin seyahatnamesinde, "Uygurların festival ve eğlencelerinde atlara binerek ok attıklarını" yazdığını belirtir (1978: 33). Cahit Öztelli, Geleneksel Türk Sporları seminerinde, eski bir Türk oyunu olduğunu belirttiği **cirit** oyununun, savaş talimlerinden ortaya çıktığını söyler (1976: 51). Cirit, Cumhuriyet döneminde uzun yıllar devam etmesine rağmen, Zile Panayırı'nda bugün artık yapılmayan bir ata sporudur⁹. Görüşülen kaynak kişiler panayırda cirit oynatıldığını çok iyi hatırlamaktadırlar. 1969 yılına kadar panayırda cirit oynatıldığına dair yerel gazetelerde bilgi vardır (ZP, 12 Ekim 1969). Enver Behnan Şapolyo, Ankara'da oynanan cirit oyununun düğün ciridi, deri ciridi, ilkbahar ciridi diye üç çeşidi olduğunu belirtir. Deri ciridi hakkında yazdıkları şöyledir:

Deri ciridi: Pazar yerinde ve panayırılarda oynanır. Köylüler pazara mallarını getirirler. Bu malları sattıktan sonra pazar yerinin meydanında delikanlılar ata binerek, meydana çıkarlar. O köyün delikanlıları ile cirit oynarlar. Cirit ile beraber pehlivan güreştirmek de âdettir. Buna "deri ciridi" derler (1938:166).

Görülüyor ki, panayırılarda cirit oynatmak ve pehlivan güreşleri yapmak, sadece Zile'de değil, başka bölgelerde de görülen bir gelenektir.

⁹ Cirit oyununun gelenekselleşme süreci ve bugünkü durumu hakkında Ertuğrul Güleç'in "Geleneksel Atlı Ciritçilik" kitabına bakılabilir (1998).

“Yiğitlik oyunu olarak nitelenen **güreş**, eğlencelerin, düğünlerin ve bayramların devamlı törenlerinden biri olmuştur (Güven 1988: 52).” Türklerin en eski ata sporu olan güreşin Oğuzlar, Göktürkler, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında yapıldığı birçok çalışmada ortaya konulmuştur (Arslan 1984: 1-5; Başaran 1989: 3-7; Güven, 1992: 4-11; Öngel, 2001: 320-343). Osmanlı döneminde de padişahlar güreşi desteklemiş, hatta birçok yerde pehlivan tekkeleri kurdurmuşlardır (Tan, 1976: 56).

Atıf Kahraman, on dokuzuncu yüzyılın son yarısının ortalarında güreş yarışması yapılan panayırların listesinde Zile Panayırı'nın adını da vermiştir (1995: 162).

Cumhuriyet döneminde de birçok il, ilçe ve köyde çeşitli vesilelerle güreşler düzenlenmektedir. Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu verilerine göre Türkiye'nin genelinde 1997 yılında 201, 1998 yılında 203 yağlı güreş müsabakası düzenlenmiştir. (Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu 1997-1998 Faaliyet Raporu: 41-57) Zile Panayır Güreşleri de bu liste içerisinde mevcuttur.

Zile Panayırı'nda yapılan güreşlerin, tam olarak hangi tarihte başladığına dair elimizde belge yoktur. Panayır güreşlerinin başlangıcı, Zile Panayırı'nın Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişim ve Dönüşümleri'nin incelendiği birinci bölümde belirtildiği gibi, Türklerin Zile'yi fethiyle birlikte askerlerin zafer kutlamaları amacıyla yaptığı güreşlere dayandırılmaktadır.

Zile Panayırı'nın en önemli eğlenceleri arasında görülen güreşlerin geleneksel birçok özelliği vardır. Güreşlerin geleneksel özelliklerinden birisi **güreş ağası** seçilmesidir. Güreşler, güreş ağaları tarafından finanse edilir. Güreşleri idare eden cazgır, önce güreş ağasını seçer. Ağalık için toplanan gönüllüler arasından iki şekilde seçim yapılır. Cazgıra ismini söyleyen ağa adayı ne kadar para verdiğini belirtir, açık artırma usulü adayların geri çekilmesiyle en fazla parayı veren ağa olur. Ağa seçiminde bir diğer yöntem

şöyledir: Saat kurulur, ağa adayları ne kadar verdiklerini söylerler, saat çaldığında en yüksek son fiyatı kim verdiyse ağalık onda kalır. Ağa orada bir koç kestirir ve herhangi bir kuruma (hastane, hapishane, aş evi vb.) bağışlar. Güreş ağası güreşin bütün masraflarını karşılar. Maddî bir kazancı yoktur. Ağalık, gittiği her yerde, bulunduğu her ortamda kişiye itibar kazandıran bir durumdur. Üç yıl güreş ağalığı yapmış olan Dursun Erçetin, panayıra gelen pehlivanları, esnafları ağa olarak kendi otelinde (Murat Otel) ücretsiz ağırladığını, bu işi Belediyeye faydası olduğu ve kazandırdığı itibar için zevkle yaptığını belirtmiştir. Sponsor olan kişi, ağalık sayesinde, kendi isminin ve varsa iş yerinin reklamını yapmış olur.

Türkiye’de ilk kez bir hanımın, **güreş hanım ağası** olarak seçilmesi Zile Panayırı’nda gerçekleşmiştir. 1996 yılında Kırkpınar güreş ağası Hüseyin Aksöz’ün eşi Gülkız Aksöz, 600 milyon lira vererek güreş hanım ağası seçilmiştir (Gündem 17 Ekim 1996). Bölge halkı çoğunlukla kapalı, erkek egemen bir toplum olmasına rağmen bir hanımın güreş ağası olmasına olumlu tepkiler vermiştir. Gülkız Aksöz’ün hanım ağa olması Zile panayır güreşlerine ilgiyi artırmış, daha sonra başka bölgelerdeki güreşlerde de hanımların ağa olmasının yolunu açmıştır.

Panayır eğlencelerin bir çoğu gibi güreşler de yarı sözlü folklor ürünleridir. Güreşler başlayacağı zaman **cazgır** önce dua eder. Bu **duada** pehlivanların piri kabul edilen Hz. Hamza ile birlikte eski tanınmış pehlivanların adı söylenir. Bu dua şöyledir:

Allah Allah İllallah!
 Muhammet Resulullah!
 Cümle enbiyaya salâvat!
 Pîrimiz Hazreti Hazma!
 İki pehlivan çıkmış meydane
 Tavırları birbirinden merdane
 Bakmıyorlar ne sağa ne sola
 Allah’ın aslanı onlara yardımcı ola!
 Pehlivan, pehlivan!
 Alta düştüm diye yerinme!

Üste çıktım diye sevinme!
 Altta isen hasmın sana künde atar.
 Üstte isen kılçık var.
 Kırım'dan gelir Tatar.
 Tozu dumana katar.
 Kündeye düşeyim deme pehlivan
 Hasmın manda olsan kaldırır, atar.
 Pehlivan, pehlivan!
 Engürü'de er yatır.
 Osmancık'ta Sarı satır.
 Er oğlu er olan pehlivan
 Pîr aşkına kısbet taşır. (Sertoğlu 1986: 113)

Cazgır, güreşecek pehlivanları manzum bir şekilde överek tanıtır ve güreş meydanına çağırır. Aşağıdaki sözlerle güreşleri başlatır:

Pehlivan, pehlivan!
 Yaratmış sizi Yaradan.
 Her biriniz ayrı anadan, ayrı babadan.
 Kiminiz Rumeli, kiminiz Anadolu'dan!
 Ak koyun, kara koyun,
 Kimi ak, kimi kara.
 Ben çekiliyorum aranızdan,
 Hazreti Hazma sizleri kayıra. (Sertoğlu 1986: 91)

Baş, başaltı, orta ve deste gruplarında veya deste, büyük ayak, büyük orta, baş, küçük ayak, küçük orta ve başaltı olmak üzere yedi kategoride güreşler yapılır. Her gruptan birincilere, ikincilere bazı yıllar da üçüncülere para ödülü verilir.

Zile Panayırı güreşlerine, isimleri İbrahim Bozdağ'dan öğrenilen pek çok başpehlivan katılmıştır. Sivaslı Sicimoğlu, Kızılcıklı Mahmut Pehlivan, Hasbekli Mahmut Pehlivan, Cumhuriyet'ten önceki panayır güreşlerine katılan başpehlivanlardandır. 1930 yılından itibaren katılan başpehlivanların adları ise şöyledir: Bandırmalı Kara Ali Acar, Ordulu Mustafa, Düzceli Çolak İsmail, İzmitli Sezai Kanmaz, Samsunlu İbrahim Karabacak, Muğlalı İbrahim Güçlü, Balıkesirli İbrahim Gümüş, Balıkesirli Saffet Kayalı, Hataylı Recep Kılıç, Bandırmalı Sabri Acar, Karamürselli Ahmet Taşçı, Dünya Avrupa Olimpiyat Şampiyonu Mahmut Demir, Olimpiyat Şampiyonu Mustafa Dağıstanlı, Avrupa

Şampiyonu Hasan Sevinç, Olimpiyat İkincisi Vehbi Akdağ, Dünya İkincisi Mehmet Uzun, Dünya İkincisi Mehmet Türkkaya, Avrupa Şampiyonu Reşit Karabacak, Olimpiyat Üçüncüsü Ayhan Taşkın, Dünya İkincisi İsmail Temiz, Avrupa İkincisi Hayri Polat, Akdeniz Oyunları Şampiyonu Halil Aras, Yünlülü Hamdi Pehlivan, Üçköylü Sefer Koç Pehlivan, Karabalçıklı Haydar Pehlivan, Kırkpınar İkincisi Abdullah Ersoy, Kırkpınar İkincisi Kadir Birlik, Kırkpınar İkincisi Mehmet Yılmaz Cino, Millî Güreşçi Vedat Ergin.

1997 yılında Zile Panayır Güreşlerine tanınmış güreşçiler (Savaş Yıldırım, Hamza Yerlikaya, Ayhan Taşkın)le birlikte Kırkpınar baş cazgırı Şükrü Kayabaş da katılmıştır (ZP 26 Eylül 1997).

Güreşçiler, Zile Panayırı karakucak ve yağlı güreşlerinde, bütün geleneksel güreşlerde olduğu gibi kispet giyerler. “Bugün yağlı güreşçilerimizin giydikleri kispeti, İskit Türklerine ait bir kemikten avadanlık üzerine işlenen güreşçi figüründe görmek mümkündür.” (Başaran 1989: 3)

Müzik, eğlencelerin vazgeçilmez unsurudur. Güreşe de davul zurna eşlik eder. Davul zurna Türk kültüründe savaşı da hatırlatan sembollerdir. Güven, “cenk ve dağlı havaları çalan davul zurnanın eski kahramanlık günlerini hatırlatarak hem pehlivana hem de seyirciye heyecan ve coşku verdiği”ni ve “bu güreş havalarının yörelere göre farklı makamlarda olduğu”nu belirtir (Güven 1992: 15-16).

Güreşler önceden Zile kalesinde, daha sonra şehir stadyumunda yapılmıştır. Güreşlerin ve at yarışlarının yapılacağı mekânlar bayraklarla süslenmiştir.

1980 ihtilâlinin ardından gelen birkaç yıl, panayır düzenli yapılmamış, yapılan panayırlarda da güreşlere yer verilmemiştir. 1985'ten itibaren güreşler tekrar yapılmaya başlanmıştır (ZP 3 Ekim 1985). Zile Belediyesi Güreş İhtisas Kulübü, Antrenör İbrahim Bozdağ'ın çalışmalarıyla pek çok güreşçi yetiştirmiş,

yetiştirmeye de devam etmektedir. Bu sayede Zile’de güreş, ilgi gören bir spor olmaya devam etmektedir. Bu ilgi, Zile Panayır Güreşleri’nin devamlılığını sağlamaktadır.

Eskiden güreşçiler nam almak için güreşirlerdi. Bunun karşılığında bedelini alırlardı. Ancak nam almak günümüzde artık yeterince para etmemekte, güreşlerin ekonomik kazancı giderek azalmaktadır. Bu durum sonucunda Zile Panayırı’nda güreşçilerin, kendi aralarında gayrî resmî anlaşmalı güreşler yapmaya başlaması yerel yönetimi rahatsız etmiştir. Yerel yönetim, sporun gerektiği gibi algılanmamasının geleneksel güreşlere zarar vereceği endişesini duymuş ve 2006 yılında yapılan panayırda güreşlere yer vermemiştir. Panayır alanında yapılan bire bir görüşmelerde ve ankette, halkın güreşlerin yapılmayışından duyduğu üzüntü ve hissettiği hayal kırıklığı gözlenmiştir. Belli bir yaşın üzerindeki, eski panayırlardaki at yarışı ve güreşleri hasretle aramakta, yeni nesil, at yarışlarını hatırlamadığı için güreşlerin mutlaka düzenlenmesini istemektedir. Zileliler için güreşle panayır adeta özdeşleşmiştir. Yerel yönetimin bu konudaki hassasiyeti anlaşılır olmasına rağmen, panayır güreşlerinin halkın geçmişi ve kültürüyle bağ kurma işlevi de göz ardı edilmemelidir. Gerek yönetim gerekse halk için rahatsızlık veren bu durum, panayır güreşlerinin bölgede yetişen güreşçilerle devam ettirilmesiyle aşılabılır.

Zile Panayırı’nda gelenekselleşerek uzun yıllar devam etmiş olan bir diğer ata sporu da **at yarışları**dır.

Nevin Meriç, “Osmanlıda Gündelik Hayatın Değişimi”ni incelediği eserinde, “at yarışlarının ilk olarak Birinci Dünya Savaşı’ndan önce İstanbul’da kurulan sipahi ocağı tarafından düzenlendiğini” (2000:388) belirtmektedir. Meriç’in, İstanbul’da başlayan batılı tarzda hayata ayak uydurma gayretinde olan “modern” halkın izlediği, bugünkü hipodromlarda yapılan bahisli at yarışlarının ilkinin kastetmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Türkiye’nin birçok büyük ilinde bile at yarışları yapılmazken, küçük bir

ilçe olan Zile’de 1980’li yıllara kadar yapılan at yarışlarının panayır gelenekleri içerisinde çok daha önceye dayanmış olması mümkündür.

Türkler at yetiştirmeye ve biniciliğe önem vermişlerdir (Sümer 1967:396-397). Ali Abbas Çınar, Divan-ı Lügati’t-Türk’te at kültürünü incelediği çalışmasında, Türkler tarafından 11. yüzyılda yabanî hayvanların evcilleştirildiğini, atlı oyun ve yarışların yapıldığını bu yarışların ödüllü olduğunu ve yiğitlik gösterisi olarak yapıldığını belirtmiştir (1996: 209-210).

Panayırda yapılan at yarışları ve yarışlarda verilen ödüller hakkında eski yarış atı sahiplerinden Mustafa Üstünçelik (Ganioğlu) koşuların, tay koşusu, belediye koşusu, panayır koşusu, mukavemet koşusu olmak üzere dört kategoride tertiplendiğini; Ahmet Kacamer (Külaflar) de 1000, 1500, 3000 ve 5000 gibi mesafelerde koşular düzenlendiğini belirtmişlerdir. Para ödülleri dışında her koşunun birincisine gümüşten yapılmış, “Panayır Hatırası Madalyası” verilmiştir (ZP 17 Ekim 1975).

Altmışlı yıllarda at yarışları, şimdiki şehir stadının kuzeyinde, panayırın yanında yapılmış, protokol çadırları tepeye kurulmuştur (Altındal 2000: 59). Çevre köylerden at ve eşek arabası daha sonraki dönemlerde traktörlerle gelenler ile şehirden at yarışı izlemeye gidenler, açık havada yapılan diğer mesire eğlenceleri gibi günlük yiyeceğini, içeceğini yanına alıp piknik yapmışlar, ortam “bayram yeri” havasına dönmüştür (bkz.2. Ek).

Müzik, güreşte olduğu gibi at yarışlarında da vazgeçilmez unsurdur. Sepetçioğlu, görüşmemizde güreşteki müzik unsurunu, “yarışlara bir iki zurnacı ile üç dört tane davulcu eşlik ederek yarış havaları çalarlardı, atların süratine göre zurna ve davul eşliğindeki müzik de hızlanıp yavaşlardı.” diye anlatmıştır.

Yarış atlarına süslü örtüler örtülerek yarış alanına götürülmekte, kazanan at yine süslenerek şehrin içinde gezdirilmekte, at sahibi Zile’den ise yarış

alanından neşeli bir kalabalık ve davul zurna veya bando eşliğinde evine getirilmektedir (bkz. 2. Ek).

Bölgede Çopur'un atı o kadar meşhurdur ki bugün bile hâlâ kullanılan bazı atasözü ve deyimlerin doğmasına sebep olmuştur. Çopurun atının yarış kazanamadığı dönemlerde **“Çopur'un atı gibi nal toplamak”** deyimini ortaya çıkmıştır. Çok çabalamak anlamında **“Çopur'un atı gibi koşmak”** da deyimleşmiştir.

Unutulmayan meşhur atlardan biri de Alceylan'dır. Sepetçioğlu Alceylan'ı, “Çevre yerleşim alanlarının en ünlü atları yarış için gelirdi. Alceylan adındaki alnı yıldız akıtmalı, dört ayağı sekili al at bütün yarışları kazanırdı, birincilerin birincisi olurdu. Bizim düşlerimizin en alımlı süsüydü (1999:173)” diye anlatmıştır. Kendisiyle görüştüğümüzde de Alceylan'ın öldüğü için yarışlara gelmediği sene herkesin üzüldüğünü ilâve etmişti.

Antep'ten İzmir'e kadar en meşhur yarış atları Zile Panayırı'nda yarışmak için gelmişlerdir. Bunun yanında Zile'de de yarış atı besleyenler vardır. Ahmet Divriklioğlu, Bekir Altındal ve Hüseyin Fişekçioğlu'nun hatırladığı Zile'de yarış atı besleyenlerin isimleri şunlardır: Ganioğlu Mustafa (Üstünçelik) Külafların Ahmet, Derebaşızade Çopur Mahmut Efendi, Karabacağın Mustafa, Bakırcı Ali, Lastikçi Osman Balaban, Papaklı Rüştü Arık, Mustafa Toprak, Kepezli Şükrü Taşdemir, Tahsildar Kani Döker, Bıdıcioğlu'nun Ali Rıza, Hamit Tokuçcuoğlu. Bu kişilerin bazıları sadece at beslerken bazıları seyis ve jokeyliğini de kendisi yapmıştır.

At koşuları, çevrede koşu atının bulunmaması sebebiyle, 1981 yılı panayır programına alınmamıştır (ZP 6 Ekim 1977). Büyük şehirlerde hipodromların açılmasıyla at yarışlarının bir ata sporu olarak görülmesinden ziyade büyük paraların döndüğü bahisli oyunlar grubuna girmesi, böylece değerli atların panayıra getirilmemesi ve Zile'de de at yetiştiren kimsenin kalmaması sebebiyle artık panayırdaki at yarışları düzenlenmemektedir.

Halk sporları kadar panayırın en ilgi çeken diğer geleneksel eğlenceleri ise **geleneksel Türk tiyatrosu** ve **çadır tiyatrosudur**.

Geleneksel tiyatro, Türk eğlence kültürü içerisinde önemli yer tutan, kökeni çok eskiye dayanan kültür değerlerimizdendir. Özkan İzgi, “Hunlar, Göktükler ve Uygurlar’da Geleneksel Festival ve Eğlenceler”i incelerken, Wang Yen-te seyahatnamesini kaynak göstererek merasimlerde aktörler tarafından gece oynanan bir oyundan bahseder (1978: 36). Refik Ahmet Sevensgil de *Eski Türklerde Dram San’atını* incelediği eserinde, geleneksel tiyatronun kökenlerini eski dinî ayinlere kadar götürür (1969. 4). Ancak gerek Sevensgil’in çalışmasında gerekse diğer çalışmalarda daha çok saray eğlenceleri ele alınmış, halk arasında düğün, panayır gibi ortamlardaki eğlencelerin geçmiş dönemleri çok fazla incelenmemiştir.

Sepetçioğlu görüşmemizde, çocukluk yıllarının (otuzlu yıllar olmalı) panayırlarında, o dönemin düğünlerinde de oynanan Değirmenci Oyunu gibi **köy seyirlik oyunlarını** seyrettiğini aktarmıştır.

Görüşülen kaynak kişilerden yalnızca biri panayıra **Karagöz**’ün de geldiğini belirtmiştir. Fişekçioğlu da Panayır Destanı’nda “Karagöz’ün geldiğini söylerler ama biz o vakitlere yetişemedik” der, ancak kahvelerde meddah seyrettiklerini belirtir. Çok fazla Karagöz hatırlayan olmaması ya Karagöz’ün sadece birkaç kez geldiğini ya da orta oyunu kahramanlarının Karagöz kahramanlarıyla karıştırıldığını düşündürmektedir. Çünkü Karagöz büyük şehirlerin saray ve konak eğlencelerindendir. Gerçi, Hayrettin Altıok, “tiyatro kumpanyalarıyla taşraya çıktığı vakitler, bir kahveye kurduğu perdede iki üç akşam Karagöz oynattığını” (1943: 11) anlatmıştır. Görülüyor ki, Osmanlı Devleti’nde kent tiyatrosu olarak bilinen orta oyunu, karagöz ve meddahın panayır sayesinde Zile’ye de gelmiş olması mümkündür.

Geleneksel Türk Tiyatrosu, Osmanlı dönemi panayırlarından Cumhuriyet dönemi panayırlarına aktarılan geleneklerdendir. Cumhuriyet döneminde bilim ve teknolojinin hızla gelişmesi geleneksel Türk tiyatrosuna, özellikle köy seyirlik oyunlarına olan ilgiyi azaltmıştır. Nebi Özdemir, geleneksel Türk tiyatrosunun 20. yüzyılda bilim ve teknoloji karşısında yok oluşu veya günümüzdeki bağlama göre yeniden yorumlanmasını incelediği makalesinde bu oyunlara ilginin azalmasını şöyle değerlendirir:

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler bağlamında kırsal bölge insanının yaşam tarzı ve üretim biçimi değişmiştir. Bu durumda işlevselliğini yitiren ve dolayısıyla talep edilmeyen, başta ritüeller olmak üzere geleneksel kültürün çeşitli unsurları ya biçim-amaç değiştirmiş ya da yok olmuştur. İşlevini yitiren bu tür ritüeller ve ritüelistik oyunlar, eğlence ortamlarının birer aracı olarak bir süre daha yaşadıkten sonra, eğlence araçları/ortamlarındaki gelişmenin ve çeşitlenmenin doğal sonucu olarak toplumda meydana gelen talep değişikliğinin de etkisiyle yok olmuşlardır (2001:126).

Tanzimat'ın etkisiyle, geleneksel tiyatro yerini büyük şehirlerde Batı tarzı tiyatrolara, taşrada ise **gezici çadır tiyatrolarına** bırakmıştır. Hisseli İstanbul, Büyük Tiyatro, Babuş ve Semiramis Zile Panayırı'na geldiği hatırlanan gezici tiyatrolardır (bkz. 2c Ek). Zile Panayırı'ndaki gece eğlenceleri arasında önemli yer tutan çadır tiyatrolarının fazlaca rağbet görmesi geleneksel Türk tiyatrosuna olan ilgiyi azaltmıştır, ancak bu kumpanyalarda orta oyunu ve meddah unsurları tamamen yok olmamıştır.

Panayır yerine kurulan tiyatro çadırının kapısında çığırkanların, seyirci çağırmak için seslenişleri gibi sözel veya davranışa dayalı birçok folklor unsurunu bu çadırlarda görebiliriz (bkz. 5. Ek).

Kooooooooş vatandaş koş,
Durma yanaş
Durma yanaş...
Ayakta durma, ayaktan olursun;
Gözle bakma, gözden olursun.

Bir bilet al,
İçeri dal...
Kooooooooş vatandaş, koş..
Ön arka iki lira!
Başıbozuk, asker,
Talebe, genç,
Kız, kadın, çoluk, çocuk, ihtiyar...
Ön arka, iki lira...(Onur, 1966:12)

Çadır tiyatrosunda, bir erkek ve bir kadın sanatçı karşılıklı düet yaparlar; kantocular şarkı söyler ve dans ederler; ana karakterin “komik” olduğu iki perdelik orta oyunu benzeri oyunlar oynanır. Gezici tiyatrocuların oynadığı oyunlar, modern tiyatro metinleri değildir, kendi kurguladıkları farslardır, bunlar ramazandaki direkler arası eğlenceleri andıran eğlencelerdir. Ancak zamanla bu eğlencelerde erotizm ön plana çıkmıştır.

Türkiye’de Çadır Tiyatrosu, daha açık saçık dans gösterilerine ve kaba güldürülere dayanan bir çeşit gezici varyete için kullanılır (Çalışırlar 1995:137). Özdemir, çadır tiyatrolarındaki ‘aç aç’lı gösterilerin Türk halk eğlencelerinin özellikle eril nitelik taşıyanlarının erotik boyutunu ortaya koyduğunu, bu nedenle, erotik gösteri ya da öğelerin Türk halk eğlencelerinin yapısal unsurlarından biri olarak kabul edilip incelenmesi gerektiğini belirtmektedir (2005:302).

Çadır tiyatrolarının ortamı, çalışanların ve seyircilerin davranışları ve psikolojileri hakkında, Ali Çamlıca’nın Panayır Tiyatrosu yazısı ve Necmi Onur’un 1966 yılında yayınlanan Çadır Tiyatrosu röportajı bize bilgi vermektedir (Çamlıca,1943; Onur,1966). Onur, çadır tiyatrosu ile modern sahne tiyatrosunu karşılaştırdığı bu çalışmasında “tiyatro kelimesinin içerisindeki “toplum faydası”, “toplumu eğitime” mânasının, çadır tiyatrolarında tamamıyla ters yönde inkişaf ettiğini; modern tiyatrolarda öğrenme ve öğretme olduğunu, çadır tiyatrolarında ise cinsellik ön plana çıktığı için sanat değerinin bulunmadığını” düşünmektedir (1966:77-78). Onur’un gözlemlerinden anlaşılmaktadır ki, çadır tiyatrolarının erotizm ağırlıklı

olmasında, talebin bu şekilde olmasının etkisi vardır. Seyirci, çadır tiyatrosunda sergilenen sanat değeri olan herhangi bir gösteriyi bile, içinde bulabilecekleri erotizm için seyretmektedir.

Çadır tiyatrolarındaki oyunlar, uzun yıllar ailece seyredilmiştir. Ortaylı, festival ve karnavalları değerlendirirken, “bizim kentlerimizde kadınlarla erkeklerin belli merkezler dışında henüz beraber yaşamadığını, hukukî bağlarla birlikte olanların günün az kısmını bir arada geçirdiğini, festival ve karnavalın, kadının ve erkeğin, hayatın her safhasını birlikte yaşadıkları mekânlar ve zamanlara ait bir olgu olduğunu, bu sebeple festival ve karnavalların bizim kentlerimizde görülmediğini” belirtmiştir (2004:117). Ortaylı’ nın belirttiği Batılı anlamdaki festival ve karnavallar bizim kentlerimizde henüz yaygınlaşmamıştır; ancak, geleneğimizde var olan panayırlar, günlük hayatta çok fazla bir arada olmayan kadınla erkeği belli ölçülerde bir araya getirmektedir.

Sepetçioğlu, yaptığımız görüşmede, ellili yıllara kadar çadır tiyatrosuna ailece gidildiğini, hanımların bir tarafta, erkeklerin bir tarafta oturduğunu, belli bir yaşa kadar olan erkek çocuklarının, ailenin kadınlarına eşlik etsin diye hanımlar tarafına oturtulduğunu ve bu çadırlarda gayrî ahlâkî bir durumun olmadığını anlatmıştır. Lunapark, at yarışı ve güreşlerin yapıldığı meydanlar kadın ve erkeği aynı eğlence mekânında buluşturmasına rağmen ellili yıllardan itibaren kadınların çadır tiyatrosuna gitmesi hoş karşılanmamıştır. Kaynak kişi Nefise Bulgurcuoğlu, bir çocukluk hatırasında, “1960’lı yıllarda İzmir’den gelen bir hanım misafirin zorlaması ile sadece kadınlar olarak çadır tiyatrosuna gittiklerini, annesinin dansözler çıkınca çok utandığını ve babasının durumu öğrendiğinde kızmasından çok korktuğunu, babasının misafire saygısızlık etmemek için çok sert tepki vermediğini ancak durumu ‘Zile’de çığır açma’ olarak değerlendirdiğini” anlatmıştır. Bir ara bu tiyatrolar gündüz bayanlar, akşam erkekler için yapılmış, ancak daha sonra, tiyatro (halkın ifadesiyle tiyatoru) çadırı, kadınlar için, yanına yaklaşılmaması yasak, içi merak uyandırıcı şeylerle dolu bir mekân olmuştur. Kadınları çadır tiyatrosuna

götürmemelerinin sebebi, kantodan dansöze geçiş sürecinde sanatçıların kıyafet ve davranışlarındaki değişimin, kadınların ahlakî değerlerini bozabileceği endişesi olsa gerektir. Nitekim, dönemin meşhur dansözleri Aysel Tanju, Semiramis, Hülya Babuş, Nana, Nigar Uluerer'in gelişi hâlâ heyecanla anlatılır. Bölgedeki “kapalı ve erkek egemen” yaşamın sonucu olarak kendi ailelerindeki kadınların bu çadırlara götürülmemesinde folklorun “değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme” işlevi görülür. Ancak erkeklerin tek başlarına bu çadırlarda eğlenmeleri, “toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması”dır. Genel olarak Türk toplumunda kadın için namus meselesi olarak algılanan bu davranışlar, erkeğin özgürlük alanı içerisinde görülmektedir. Hatta panayır, âşık gençlerin uzaktan da olsa birbirlerini görmeleri, nişanlıların beraberce dışarı çıkabilmeleri için büyük bir fırsat olmasına rağmen, Zile’de yapılan diğer mesire eğlencelerinin aksine, panayırda beğenilen kız makbul görülmez; bunun için halk arasında, **“Karanlıkta bez, panayırda (bayramda) kız beğenilmez”** denir.

Yetmişli yıllardan itibaren televizyonun yaygınlaşmasıyla, her türlü eğlence eve kadar girmiş, böylece sanatçılara duyulan merak giderildiği için çadır tiyatroları da cazibesini kaybetmiştir.

Halka ve tüfek atırılan bölümlerde erkek müşterinin ilgisini çekmek için genç ve güzel hanımlar çalıştırılır. Henüz televizyon dünyasının olmadığı zamanlarda dahi, kadının reklam malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu bölümlerde ve çadır tiyatrosunda, **“öteki”ne duyulan merak ve ilginin** giderilmesi için kadın cinselliği ön plana çıkarılmıştır. 2006 yılında panayır ortamında yaptığımız ankette katılımcılardan unutamadıkları bir panayır hatırası yazmaları istenmiştir. Bu hatıralar arasında, çadırlara gelen kızlara duyulan ilgi hatta aşk dile getirilmiştir. Sürekli maniler söyleyerek konuşan “Yetim Mehmet emmi”ye “Sizin zamanınızda panayırda neler vardı?” diye sorduğumuzda verdiği cevap, çadırlardaki kızlara duyulan ilgiyi de özetler mahiyettedir.

Panayırda,
 Ayva da var nar da var
 Dağ başında kar da var
 Yarı yarıya kâr da var
 Elâ gözlü yâr da var

Bu aşklar, Hulusi Serezli' nin panayır ortamını anlattığı anılarında da görülmektedir.

Her yıl en az iki-üç yüz kişilik birkaç tane çadır tiyatrosu kurulurdu. Bunlar gün boyu bayan matineleri yapardı. Erkekler tiyatroya genelde akşamları giderdi. Bu tiyatroların geniş sanatçı kadrolarında Türkiye'nin tanınmış ses ve saz sanatçıları olurdu. Televizyonun olmadığı o dönemde turneye çıkan sanatçıların hiçbiri Zile Panayırını kaçırmazdı. Bu kalabalıklar onlar için bulunmaz bir fırsat idi. Bu gün bile isimleri hatırlarda olan Aysel Tanju, Semiramis, Hülya Babuş, Nana gibi dansözler Zile panayırın baş sanatçıları, Orta oyununun unutulmaz ustası İsmail Dümbüllü ise müdavimlerindendi. Çocuklara yönelik kukla gösterileri her zaman ilgi ile izlenirdi. Akşamları İsmail Dümbülünün çadırından yükselen kahkaha seslerine Cambaz Boncuk'un " Oy dingala dingala, kömürü de koydum mangala" şarkısı karışırdı, Erkeklerin doldurduğu dansözlü çadır tiyatrolarından yükselen aç, aç nidalarını Üçkardeş üstüvanesinin motosikletlerinin sesi bastırırdı. Panayır sırasında çok sayıda genç gösteri için gelen sanatçılara, satıcılık yapan kızlara veya sigaralara kasnak attıran genç kadınlara aşık olur, gelecek yıl onun gelmesini özlemle beklerdi
 (http://zileplatformu.com/page2.aspx#eskipanayır).

Panayırın bu bölümlerinde çalıştırılan kadınların bazıları Çingenelerdir. Peter Burke, "Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü"nü incelediği çalışmasında çingeneleri şöyle anlatır: "Avrupa'da 15. yüzyılda ortaya çıktılar. 16. ve 17. yüzyıllarda bugün bilinen meslekleriyle tanınmışlardı. Erkekler kalaycı, at eğiticisi, ayı oynatıcısı ve müzisyendi; kadınlar ise dans eder ve avuç içlerinden geleceği okurlardı." (1996: 65). Çingeneler, Avrupa festivallerinde olduğu gibi, Zile Panayırında da eğlencelerin önemli

aktörleridir. Bekir Aksoy, gezici olmayıp sürekli Zile’de yaşayan seksenli yılların sonuna kadar düğünlerin vazgeçilmez çalgıcıları “Cingit Cemile” eşi “Osman” ve kızı “Leyla”nın da panayırlardaki çadır eğlencelerinde gelen sanatçılara sazlarıyla eşlik ettiklerini aktarmıştır.

Bu tip çadır eğlencelerinin, insanların gevşeyip rahatlamalarını sağladığı için “hoş vakit geçirme ve eğlenme” işlevi vardır.

Pek çok şenliğin baş aktörleri **cambaz**lardır (bkz. And,1967). Cambazların gösterileri, panayırdaki geleneksel eğlenceler arasında önemli yer tutar. Cambazlar gösterilerini hem açık mekânlarda hem de kapalı mekânlarda yaparlar. Tahta bacaklı cambaz, şehrin içerisinde gezerek çoluk çocuk bütün halkın ilgisini çeker, Boncuk adlı saf palyaço da ona eşlik eder. Bu asıl gösterinin reklamı ve ilanı içindir. Asıl gösteri, panayır yerindeki cambazhanede olur. Cambazhanede ip cambazlarının gösterileri en heyecanlı bölümü oluşturur. Cambaz ip üzerinde elinde terazi çubuğuyla gözleri bağlı olarak yürür, teneke içerisine oturarak ip üzerinde kayar hatta ip üstünde namaz kılıp, kurban (hayvan) keserek gösterisini sunar. İp cambazından sonra bir orta oyunu havası içerisinde zenne, Boncuk ve ona akıl veren kişinin karşılıklı oyunları sunulur ve ardından pehlivan çeşitli akrobasi hareketleriyle kolunda sarılı zincirleri kırarak gösteri yapar, en son olarak para toplanır (bkz. 2. Ek)

Sihirbaz gösterileri panayırın en ilgi çekici bölümlerindendir. Dünyaca ünlü sihirbaz Zati Sungur, pek çok kez gösteri için Zile Panayırı’na gelmiştir (Sepetçioğlu 1999: 173). Sihirbaz gösterilerini Batı’dan bize geçtiği için modern eğlenceler kısmında değerlendirmiş olmamıza rağmen, Metin And hokkabazlığı, “bir yandan el çabukluğu, göz boyacılığı gibi hüner gösterisi, öte yandan da usta ile yamağı arasında uzun, güldürücü söyleşmeler olması bakımından Karagöz gibi, Orta Oyunu gibi eski, sözlü seyirlik oyunlarımız” içinde değerlendirmiştir (1961: 21)

Panayır yerinde ayrıca **falcılar, üç kağıtçılar, kader çektiriciler, tüfek ve kasnak attıranlar** vardır. Panayır eğlenceleri içerisinde ilgi çeken **kumar**, küçük bir grubun mutluluğunu sağlarken, büyük bir çoğunluğu da mutsuz etmektedir. Gerek kazanacağı ümidiyle oynayıp kaybedenler gerekse onların aileleri mutsuz olmaktadır. Özellikle delikanlılık çağında çocukları olan aileler, kendi ahlakî değerlerine ters olan kumarın yaygınlaşmasından şikâyetçidirler.

Zile, geçmişten günümüze **âşıklık geleneğinin** yaşatıldığı bir şehirdir. Talibî, Kâtibî Ceyhunî, Kemterî, Fedaî, Kâmilî, Âşık Mümin, Seyyid Derviş, Sefil Edna, Âşık Murtaza, Sadık Doğanay gibi döneminin pek çok güçlü âşığı, Zile ve köylerinde yetişmiştir.

Zileli âşıklar üzerine ilk çalışmaları yapmış olan Cahit Öztelli, *Zile'li Şairler* kitabının önsözünde, Zile' de çok eskiden beri bir an'ane hâlinde her yılın sonbaharında bir hafta süren bir panayır kurulduğunu; akşam olunca dışardan gelenlerin hanlara, zengin "oda"larına misafir edildiğini; bu arada seyahate çıkan şairlerle yerli şairler arasında kahvelerde, konaklarda karşılaşmalar olduğunu belirtmiştir (1944: 5).

Araştırmalar sonucunda görülmüştür ki, Zile de, bazı kahvelere zaman zaman âşıkların gelmesine rağmen, âşıkların her zaman gelip, çalıp söylediği bir âşıklar kahvesi mevcut değildir.

Çakırçalı köyünden Âşık Katibî'nin torunu Âşık Ali Kurt, 1956 veya 57 yılının Zile Panayırı'nda bir kahve kiralayarak bir hafta boyunca çalıp söylemiştir. Bekir Altındal'ın yaptığı görüşmede Kurt, şunları anlatır:

1956 senesi olsa gerek. Panayır zamanı Kangal'ın Mamaş (Soğukpınar) Köyü'nden Abidin Güzel, klârnetçi Ali Fırtına ve darbukacıyı getirdim. Onları önceden tanıyordum. Abidin'in sazı birez kısaydı emme elini sese uydurur, güzel çağırırdı. Zile'de Çekerek Caddesi'nde, eski garaja varmadan karşı sırada Faruk'un kayfe vardı. Orayı kiraladım. Zile Paneyiri (panayır) eskiden müthiş olur, çadırlar dolardı.

Biz programa başlayınca millet paneyire çadırlara gitmiyor, kapı, baca, caddeler doluyor. Sonra çadırlar bizi şikayet etmiş komiser. 'Biz o kadar para yatırdık Belediye'ye, bunlar geldiler bizim ekmeğimize mâni oldular, bize kimse gelmiyor.' diye. Komiser de onlara 'Onlar da para yatırdılar, ne yapalım, demek ki onlar sizden üstün ki kimse gelmiyor.' demiş. Sekiz gün her aksanı çaldık, çığırdık (Altındal, 2004: 26-30).

Çakırçalı köyünde ziyaret ettiğimiz Âşık Ali Kurt, daha önce Zile Panayırı'nda bu şekilde bir gösteri yapılmadığını, daha sonra da yapıldığını duymadığını, kendisinin de panayırda sadece bir kez çalıp söylediğini belirtmiştir.

Fişekçioğlu, Panayır Destanı'nda aşık atışmalarından ve okunduktan sonra parayla satılan destanlardan bahsetmiştir (bkz. 2. Ek). Terzi Arif, gelen âşıkları ve atışmalarını Erzurumlu Çayevinde dinlediğini söylemiştir. Erzurumlu Çayevi sahibi Ahmet Çağlar bu bilgiyi onaylamış, ancak çok yaşlandığı için bu konuda daha fazla bilgi verememiştir. Selâhattin Zorlu, evinde âşıkların zaman zaman toplandığını, ancak bu toplantıların sadece panayıra has olmadığını belirtmiştir. Hatta bu toplantılardan birine Âşık Veysel'in de katıldığını söylemiş, ancak bu toplantının panayır zamanında olup olmadığını hatırlayamamıştır.

Sepetçioğlu, görüşmemizde, panayıra sazı omzunda gezici âşıkların geldiğini, sanatlarını icra ederek, üç- beş kuruş para toplayıp gittiklerini ve Zilelilerin bu gezici âşıkları pek önemsemediklerini belirtmiştir. Görüştüğümüz diğer bazı yaşlıların ve Âşık Aydın Âli'nin panayıra gelen âşıklar hakkında pek bir şey hatırlayamamaları Sepetçioğlu' nun âşıkların ilgi görmediği şeklindeki görüşünü destekler mahiyettedir. O hâlde, sözlü kültürde yaşayan âşıklık geleneğinin –yazılı ve elektronik kültür ortamına geçişin de etkisiyle- 1950'li yıllardan itibaren panayır gelenekleri içerisinde çok etkili olmadığını söyleyebiliriz.

Kutlamalarda **esnaf alaylarının** geçit yapması, Osmanlıda var olan bir gelenektir. 1980’li yılların başlarına kadar 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı’nda arabalar süsleyerek geçit yapan esnaf alayları (demirciler, bakırcılar, manifaturacılar, leblebiciler, vb.), panayır alanını da dolaşarak bilhassa şehir dışından gelen misafirlere tanıtım yaparlardı. Böylece panayır, yerli esnaf için de reklam işlevi görürdü. (bkz 4. Ek).

Cumhuriyet döneminde toplumun ekonomik ve kültürel gelişimine paralel olarak gelişen ve şekillenen eğlence anlayışıyla gelenekte var olan eğlenceler yerini yavaş yavaş yeni eğlencelere bırakmıştır.

Görüştüğümüz kaynak kişiler Bekir Aksoy ve Hüseyin Başpilavcı, tahtadan yapılan dönme dolap, telden yapılan kayaç (bir çeşit telesiyej), yerde dönen arkı felek gibi 1950’li yıllara kadar görülen ilkel lunapark oyuncaklarını hatırlamaktadır.

1953 yılında panayıra ilk kez **motosiklet üstüvanesi** (Halk arasında ölüm üstüvanesi de denir.) gelmiştir. Gösteri, motosikletin silindirik bir yapı içerisinde duvarda sürülmesiyle gerçekleştirilir. O yıl Selağzı mevkiindeki meydana kurulan üstüvane, diğer eğlenceleri unutturacak kadar ilgi görmüştür. Hatta üstüvane, zihinlerde öyle yer etmiştir ki, akıralı Köyü’nde görüştüğümüz Ali Duran, “çocukluklarında panayıra götürme pazarlığıyla ailelerinin tarlada iş yaptırdıklarını” anlatırken, motosiklet üstüvanesindeki sürücünün adının “Ömer” olduğunu hatırlamıştır. Düzenli olmamakla birlikte, daha sonraki yıllarda da, panayıra motosiklet üstüvanesi gelmiştir. Modern lunapark ise özel olarak istimlak edilen yeni panayır yerine, ilk olarak, 1963 yılında Ankara’dan getirtilmiştir (ZP, 22 Ekim 1963).

Halk sporları gibi daha çok geleneksel olan eğlencelerin aksine lunapark eğlencelerinde hem seyretme hem de doğrudan doğruya içinde bulunma, halkın sadece eğlenmesini değil eğlenerek rahatlayıp deşarj olmasını sağlar.

Seyahatin kolay olmadığı ve hac ziyaretinin yasak olduğu yıllarda (1947 yılında hac ziyareti serbest olmuştur. 1949 yılında resmen izin verilmiştir.) halkın kutsal topraklara olan merakı ve özlemi de büyük bir sandığın içerisine Kâbe resimleri konularak ve merceklerle bu resimlere para karşılığı baktırılarak giderilmiştir. Ayrıca televizyon ve bilgisayar gibi kitle iletişim araçlarının olmadığı dönemlerde halkın tanımadığı başka bölge ve ülkelerden getirilen karabatak, pelikan, aslan, maymun, yılan, fok balığı gibi hayvanlar ile kostümler yardımıyla oluşturulan deniz kızı, başı adam gövdesi yılan gibi tasarımlar sergilenmiştir. Böylece panayır, can sıkıntısını gideren, iyi vakit geçirmeyi sağlayan eğlence işlevi yanında, insanoğlunu daima meşgul etmiş olan merakı giderme işlevini de yerine getirmiştir. Böylece panayır, insanların öğrendiği, bilgilerini artırdığı bir okul görevi görmüştür.

Bugün kentli yaşamın modern eğlenceleri arasında değerlendirdiğimiz sirkler, çadır tiyatrosu geleneğine alışmış insanları çekmek amaçlıdır. Bu insanlar, sirk içerisinde hem cambazları hem sihirbazları hem de günlük yaşamında göremediği hayvanları veya eğitilmiş hayvanların görmeye alışkın olunmayan yeteneklerini izleme şansı bulmaktadır. Böylece kentli -özellikle kırsaldan kente göç eden- insanlar, geçmiş panayırarda seyretmeye alışkın olduğu çadır eğlencelerinin birçoğunu sirk çadırında görmüş olmaktadır.

Panayırda eğlenme ve hoş vakit geçirmenin bir yolu da panayır ortamını seyretmektir. **Seyir**, birçok panayırda olduğu gibi (bkz. Başoğlu 1980: 27) Zile Panayırı'nda da gelenek hâline gelmiştir. Kaynak kişi Sadiye Pekince, Turhal'dan Zile'ye panayırı gezmeye geldiklerinde panayır alanı dışında yüksekçe bir yere oturarak panayır ortamını seyrettiklerini anlatmıştır.

1960'lı yıllardan itibaren **yerel** imkânlarla hazırlanan **animasyonlar** da panayır eğlenceleri arasında yerini almıştır. Açılışta belediye bando ekibi ile Zile'de hazırlatılan veya çevre il-ilçelerden getirtilen mehter takımını görmek mümkündür. Özellikle Zile Turizm Derneğinin organizasyona yardımcı olduğu

1963-1969 yıllarındaki panayırlarda, daha zengin ve ilgi çekici faaliyetlere yer verilmiştir.

1965 yılında yapımı bitirilen lisenin açılışı panayır açılışına denk getirilerek, panayır yerinde bir lise günü düzenlenmiştir. Lise gününde daha önceki panayırlarda görülmeyen faaliyetlere yer verilmiştir. Öğrenciler tarafından, şiirler okunmuş, koro hazırlanmış, jimnastik ekibi, mehter takımı, halk oyunları gösterileri ile 1 500 metrelik koşu ve bisiklet yarışları yapılmıştır (ZP 24 Ekim 1965). Bu gün için özel olarak Kastamonu'dan davul zurna ekibi gelerek gösteri yapmıştır (Başarı 24 Ekim 1965). Ayrıca aynı yıl, komite, sinema makinesi temin edilerek halka eğitici filmler gösterilmesi kararı almıştır (ZP 5 Ekim 1965). O dönemin gazetelerinde bu filmlerin gösterildiğine dair bilgi yoktur.

1966 yılında Endüstri Meslek Lisesinin ilk kez açtığı pavyonla (ZP 18 Ekim 1966) okullar da panayırda katılımcı olmaya başlamıştır. 1969 yılında Kız Enstitüsünün açtığı pasta salonu şehirde bir pastane olmadığı için (ZP 22 Ekim 1969) heyecan yaratmıştır. Bu durum, kasabadan kente dönüşmenin, “modernleşme”nin ilk adımları olarak değerlendirilmiştir.

1980’li yılların ortalarından itibaren Zile Belediyesi Güreş İhtisas Kulübü tarafından tekrar canlandırılan güreşler dışında, geçmişten getirilen eğlence unsuru kalmamıştır. Değişim içerisinde oluşan yeni eğlence geleneğiyle, son yıllarda okulların bando ve folklor takımlarının gösterileri, Turhal, Amasya Halk Eğitim Merkezi Türk Sanat ve Türk Halk Müziği Korolarının konserleri, Belediye önünde Zile’yi tanıtıcı, kültür sanat ağırlıklı faydalı film gösterileri, 17 yaş altı panayır yol koşusu, Türk sanat ve Türk halk müziği ses yarışmaları, mahallî sanatçıların konserleri, ilk kez Mümtaz Halaoğlu’nun düzenlediği kaz dövüşleri, Türk Hava Kurumuna ait uçak ve paraşüt ekibi gösterileri, THK model uçak yarışması, Fotoğraflarla Zile ve Türk Kuşu Sergisi, Zile Spor’un centilmenlik kupası maçı gibi modern animasyonlar yapılmaya başlanmıştır. (ZP 10 Eylül 1987-1 Eylül 1988) Ayrıca yerel yiyecekleri ön plana çıkarmak

için köme-pekmez yarışması, hayvan pazarını canlandırmak için, en çok süt veren inek, en güzel buzağı yarışması yapılmıştır. Havaî fişek gösterilerine de yer verilmiştir (Özhaber, 4 Ekim 2000).

2006 yılının panayırı ramazan ayına denk geldiği için sema gösterisi gibi farklı organizasyonların yapıldığı da görülmektedir.

Panayır eğlenceleri, içki ve özellikle kumarın yaygınlaştığı bir ortam oluşturduğu için zaman zaman ahlakî değerlere bağlı olan halkın eleştirisine de maruz kalmıştır. Altunsoy ve Fişekçioğlu'nun şiirlerinde bu eleştiriler görülür (bkz. 2. Ek). Gazetelerde de kumara ahlakî karşı çıkış amaçlı, tepki yazıları yazılmıştır. Kâzım Başekmekçi, *Zile Postası*'ndaki yazısında, eğlencelerin amacını aştığını ve kumar çadırlarının arttığını ve bu çadırların çok ilgi gördüğünü belirterek bunları eleştirmiştir (ZP 13 Ekim 1988). Daha sonraki yıllarda valiliğin kumara izin vermediği görülmektedir.

Zile ve çevresinde panayır eğlenceleri, ister gelenekten gelsin isterse içinde bulunulan çağın eğlence unsurları olsun, heyecanla beklenir. “Böylesine büyük bir arzuyla beklenen anın bir anda geçip gitmesi, hedef kitlenin daha sonra, merasim öncesi beklenti ve hayalleri ile gerçekte yaşanmış olanı birleştirerek bir “yeniden inşa” yapmalarına neden olur (Karakete 2004: 216).”

2. PANAYIRDA OLUŞAN ALIŞVERİŞ KÜLTÜRÜ

Tekstil, gıda, tarım ve sanayi makineleri gibi malların sergilenerek tanıtılması bölgede ticaretin, sanayinin ve tarımın gelişmesine destek veren önemli etkinliklerdir. Panayır, bölgesel fuara dönüştürülmeye çalışılarak teknolojiye gelişim sergilenmiş, böylece alıcı bulunması ve malın pazarlanması amaçlanmıştır.

Panayırın Zile’de mahalli bir takvim yılının başlangıcı olduğu daha önce belirtilmişti. Hasat mevsiminin ardından üretimini bitirip parasını kazanan halk, artık tüketime geçer. Öncelikli kuruluş amacı alışveriş olan panayır, kışlık giyecek, yiyecek ihtiyaçlarının karşılanma zamanıdır. Bu durumu anlatmak için, halk arasında “**Soğuğa, yağmura ‘Nereye?’ demişler, ‘Zile Panayırı’na’ demiş.**” denir (bkz. 2. Ek).

Zile ve çevresinin önemli alışveriş ortamını oluşturan panayırdaki emtia, zahire ve hayvan pazarları kurulur.

Panayır eğlenceleri gibi alışveriş ortamları da aslında yarı sözlü folklor ortamlarıdır.

Birincil sözlü kültürde ticaret bile, parasal bir işlemden önce, esasen güzel söz söyleme, hitabet sanatıdır. Ortadoğu çarşılarında alışveriş yapmak, süper markette yapılan alışverişe, ileri kültür insanının bedelini ödemekle noktaladığını sandığı basit alışverişe benzemez. Her şeyden önce bir dizi kelime ve beden dilini devreye sokan, bol manevralı ve ölçülü bir düello, zekâ yarışı, sözlü üstünlük yarışıdır (Ong, 1999: 87).

Hayvan pazarındaki el ele tutularak yapılan pazarlıklar ve alışveriş sonundaki helalleşmeler, emtiaların müşteri çekmek, mallarını tanıtmak ve övmek için yaptıkları konuşmalar hatta “**Bul karayı, al parayı!**” yapan üç kâğıtçıların vatandaşı başına toplamak için “**Gitti paralarım!...**” tarzındaki yaygaraları hitabetin ve beden dilinin panayırlarda ne kadar ustaca kullanıldığının örnekleridir.

Her türlü tekstil mağazalarının yaygınlaşmasına, ekonomik krizlerin zaman zaman olumsuz etkisine rağmen emtia pazarına ilgi hiç eksilmemiştir. Panayırlar rekabet ortamı oluşturdıkları için, alıcı panayırdaki en güzel ve en iyiye en ucuza bulmakta, daha fazla ürün karşısında seçim yapabilmektedir.

Her türlü ihtiyaç maddesinin bir arada oluşu ve burada alışveriş yapmanın bir geleneğe dönüşmesi, panayırda alışverişi hâlâ cazip kılmaktadır.

Halk “törelilik” adını verdiği asker- hacı yolcu etme, hasta yoklama, gelin- çocuk görme gibi hediyelerini gerektiğinde elinde hazır bulunması için önceden panayırdan toplu olarak alma alışkanlığını sürdürmektedir.

Panayır sadece ticareti canlandırma işlevini yerine getirmez, **şehirlerin** ve köylerin **modernleşmesine**, gelişmesine önemli katkı sağlar. Panayıra dışardan gelen her türlü kişi ve eşyanın yerli halk üzerinde değiştirme etkisi vardır. Teknolojinin tanıtımı aynı zamanda modernitenin tanıtımıdır. Küçük kasabaların birer küçük kent modeline dönüşmesinde panayırların önemli bir payı vardır. Gelişen modern sanayi ile, tarımda ve evde kullanılan bazı araçların küçük şehirlerde ve köylerde yaşayan daha geniş kitlelere tanıtılması için panayırlar birer vesile olmuştur. Tarım aletlerinin ziraatın gelişmesine, ev gereçlerinin daha rahat ve modern yaşama anlayışına, emtia pazarının giyinme kültürüne katkısı yadsınamaz.

Emtia pazarına şehir dışından özellikle büyük şehirlerden gelen tekstil satıcıları, getirdikleri ürünlerle şehrin modasını belirler, özellikle genç hanımlar, altmışlı yıllara kadar modayı panayırdan takip ederdi. Bu yıllardan itibaren gazete ve televizyonun yaygınlaşmasıyla büyük şehirlerdeki giyim tarzı, kitle iletişim araçlarından takip edilmeye başlanmıştır. Bu durum, mağaza mallarının panayırdan daha kaliteli ve modern olduğu düşüncesini oluşturmuştur. Son yıllarda büyük şehirlerdeki zengin ve modern semtlerde sosyete pazarlarının yaygınlaşması, örnek alınan manken ve sanatçıların röportajlarında bu pazarlardan giyindiklerini ifade etmeleri, panayıra moda-ya uygun ve tanınmış markaların ürünlerinin getirilmesi, tekrar emtia pazarının canlanmasını sağlamıştır.

Büyük şehirlerde rağbet edilen sentetik ürünler, panayır sayesinde hızla kasabalarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Yöre insanı geleneksel, pamuklu

dokumalardan oluşan kıyafetlerden ziyade panayırda tanıdığı sentetik kıyafetlere ilgi duymuştur. Aynı durum mutfak gereçlerinde de görülür. Gelişen teknolojiyle uzun yıllar bakırdan imal edilen ibrik, kazan gibi ürünleri satan esnafın tezgahında, bakır ürünler yerini önce çinko ve alüminyum ürünlere daha sonra da emaye, porselen, çelik ve plastik eşyalara bırakmıştır. Bakır malzemeler hızla, yok pahasına elden çıkarılıp, plastik eşyalarla değiştirilmiştir. **Böylece panayırlarda “geleniğin yer değiştirme süreci” yaşanmıştır.** Oysa bir süre sonra büyük kentlerde, bir taraftan modernliğin sembolü olan plastiğin zararları fark edilmiş, diğer taraftan unutulmaya başlanan “otantik”e ilgi artmaya başlamıştır. Kentte yaşayanlar, yerelin artık beğenmediği kullanmadığı pamuklu, ipekli, keten dokumalara, kalaylı bakır kaplara ilgi duymaya başlamıştır. Ancak Zile panayırı şu anda bölge halkına hitap ettiği için, gelenler modern ve tanınmış markaların ürünlerini almayı tercih etmektedir. Yerel yönetim tarafından Zile’nin geleneksel kültürel değerleriyle turizmine açılması hedeflendiği için geleceğin panayırlarında daha çok yerel üretimler ilgi görecektir.

Çeşitli ticaret yolları üzerinde bulunan Zile’de, binlerce yıldır kurulduğu düşünölen panayır, ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Panayırın en sönük geçtiği yıllarda bile geliri giderinden fazla olduğu için belediye için önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Örneğin Belediyenin 1954 yılında on bin iki yüz lira geliri (Zile 19 Kasım 1954), 1966 yılında panayır hazırlıkları için 12.500 liralık giderine karşılık 45 bin liralık geliri olmuştur(ZP 29 Ekim 1966).

Zile Panayırı, ulusal panayırdır. Emtia pazarında peşin alışveriş yapıldığı için panayır, dışardan gelen esnafla birlikte genellikle yerli esnafın da ilgisini çekmektedir. Ancak halkın farklı ürünler getiren yabancı esnafa ilgisi, yerli esnafın yer ücreti, elektrik gideri gibi masrafları bile karşılayamayacak kadar az satış yapmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple yerli esnaf, panayırın artık yapılmamasını istemektedir.

Zile Panayırı'nda ticaret, uzun yıllar ziraat ve hayvancılık ağırlıklı olmuştur. Zile ve çevresinde tahıl üretimi yaygındır. Zile Ovası ilin tahıl ambarı durumundadır(*Yurt Ansiklopedisi*: 7067). Zile, buğday, nohut, mercimek gibi hububatın alınıp satıldığı önemli bir pazar yeridir. Bu sebeple bölgenin en büyük **zahire pazarı** Zile Panayırı'nda kurulmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bölge hububatı için Zile pazarının önemi üzerinde durulmuştur. Hatta “1920 yılında Birinci Meclis'te bir Yozgat Milletvekili, Zile-Kadışehir-Akdağmadeni yolunun yapılması ve buradaki mahsulün Zile pazarına taşınması ile Milli ekonomiye, Hazine'ye daha fazla gelir gelmesi için takdir vermektedir” (Altındal, 2007). Bölgede yetişen ürünlerin Zile pazarına getirilmesi sebebiyle, şehir kenarındaki değirmenler ve un fabrikalarında bu hububatın işlenmesi de sağlanmış olur.

Hayvancılık, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıdığı ticarî faaliyetlerin başında gelir. Faruk Sümer, Oğuzlar'ın hayvancılık ticareti yaptığını, başlıca ticaret mallarının koyun olduğunu, Mâveraun-nehr halkının et ihtiyacını karşıladıklarını belirtir (1967: 43).

Kösoğlu, İspir Panayırı'nı anlattığı yazısında, “Çinliler darıya, pirince ve ipeğe dayalı yerleşik bir kültüre; Türkler de hayvancılığa, deriye ve koşum takımlarına dayalı hareketli bir kültüre sahip olduklarından, bu iki toplumun yılda bir kez olsun bu tür pazarlarda karşılaşıp alışveriş etmeleri zorunlu olmaktadır; birbirini tamamlamaktadırlar (2007:100)” diyerek Türklerdeki panayır kültürünü Çinlilerle ilişkilere dayandırmaktadır.

Hayvan, etiyle, sütüyle, derisiyle, yünüyle insanın pek çok ihtiyacını karşılar. Ayrıca at ve deve, ellili-altmışlı yıllara kadar, ulaşım ve taşımacılıkta kullanılmıştır. Diğer panayırarda olduğu gibi Zile Panayırı'nda da uzun yıllar en önemli ticaret, hayvan pazarında olmuştur.

Veteriner hekim Mustafa Şengiz, 1965 yılında Zile Panayırında muamele gören atların sayısını 10 000 civarında olarak vermiş, bu hayvanların Zile ve

köylerinden değil, çevredeki kaza ve illerden sadece satış maksadıyla geldiğini belirtmiştir. Çevredeki hiçbir panayıra bu miktarda hayvan gelmediğini ve bu durumun Zile Panayırı'nı değerli kıldığını vurgulamıştır. (*Panayır Gazetesi*, 19 Ekim 1965, 3)

Yine aynı gazetede Affan Songün, Zile'de hayvan pazarında yıllık muamele gören hayvanların sayısını verdikten sonra, "panayırda etlik olarak takriben dört bin baş koyun ve keçi ile bin baş sığır ve manda kesildiğini" belirtmiştir (*Zile Panayırı* 19 Ekim 1965, 3)

Belediye, hayvan pazarında kurmuş olduğu seyyar çadırdaki, 5237 sayılı "Belediye Gelirler Kanunu"nın 24. maddesine göre (bkz. Öçal, 1970: 220) büyükbaş hayvan alım satımından satış fiyatı üzerinden yüzde hesabıyla belirlenen hayvan alım satım rüsumu (vergisi) ile küçükbaş hayvan alım satımından maktuel vergi (maktû usul vergisi) alır.

Son yıllarda taze ete daha kolay ulaşabilme, koruma ve saklama yöntemlerinin modernleşmesi, yeni inşa edilen evlerin hayvan kesimine uygun olmaması sebebiyle ilerde bahsedilecek olan kış hazırlıklarından etlik kesme geleneğinin yok olması ile hayvan pazarı önemini yitirmeye başlamıştır. Hayvan pazarının önemini kaybetmesinin önemli bir diğer sebebi ise hayvanların celepler tarafından köylerden toplanmasıdır. Hayvan yetiştirenler, hayvanlarını, artık bin bir zahmetle panayıra taşımak zorunda kalmayıp, köylerine kadar gelen tüccarlara satmaktadırlar.

Panayırda emtia, zahire ve hayvan pazarları dışında bir başka alışveriş ortamını da **seyyar satıcılar** oluşturur. Elma, ayva, üzüm, nar gibi mevsim meyveleri, salep, su ve diğer soğuk meşrubatlar, köfte, ciğer, simit, deri helvası, şeker, halka tatlı, mısır, pamuk şekeri gibi yiyecekler seyyar satıcılar tarafından satılır. İlerde anlatılacak olan panayıra has üretilen deri helvası artık üretilmemektedir. Bugün artık seyyar köftecilerin yerini, sabit çadırlardaki köfteciler almıştır.

Panayır ortamı **kaçakçılar** için de önemli fırsatlar yaratmıştır. Zile Panayırı'nda afyon kaçakçılığı yapıldığını Sepetçioğlu şöyle anlatır:

Bizim oraların haşhaş ürünleri seçkin bilinirdi. Bu yüzden de ürün vakti, daha çok panayır zamanı afyon sakızı kaçakçıları kasabaya doluşurdu. Panayırın geleni gideni çok olduğundan kaçakçılar sözüm ona pek göze batmaz idiyse de hemen herkes neyin nerede, kimin nasıllığını çok iyi bilirdi.

Kaçakçı, afyon sakızı üreticileri için Ofis'ten çok daha iyi para, çok daha yakın ilgi, hele ürün sarımsı kıзыllarda ise büyük kolaylıklar demektir. Köylü, yasaklığına ve cezasına rağmen bunun için kaçakçıya ulaşabilmenin yollarını arardı (1999:172-173).

Kanunlara aykırı yürütülen kaçakçılık mekanizmasına özellikle panayır gibi kalabalık ortamlarda halkın destek verdiği görülmektedir. Ancak ithalat ve ihracatın artmasıyla birlikte kaçakçılık azalmıştır. Zile'de, -afyon üretimine izin verilmemesi ile birlikte- afyon kaçakçılığı da ortadan kalkmıştır.

Bütün dünyada pazar-panayır kültüründen süper market-fuar kültürüne doğru bir geçiş süreci yaşanmıştır. Bu durum, diğer panayır gelenekleriyle birlikte alışveriş kültürünü de değiştirmiştir.

3. BÖLÜM

ZİLE'DE PANAYIR ETKİSİYLE OLUŞAN KÜLTÜREL DOKU

Panayır, el sanatları ve geleneksel meslekler ile kış hazırlıkları ve panayır için üretilen yiyecekler gibi sözsüz folklor ürünlerinin yaratılmasına ve gelişmesine ortam hazırladıkları için, yapıldığı şehrin kültürünü etkilerler. Bu sebeple bu bölümde Zile'de panayır etkisiyle oluşan kültürel doku değerlendirilecektir.

1. ZİLE'DE PANAYIRA BAĞLI OLARAK GELİŞEN EL SANATLARI VE GELENEKSEL MESLEKLER

Şehirlerde iktisadî hayatın varlığını gösteren unsurlardan olan hayvancılık, ziraat, el sanatları ve ticaret Türklerde çok eski zamanlardan beri görülür (Baykara: 1975). Hayvancılık ve ziraattan daha önceki bölümde bahsedildiği için bu bölümde el sanatları ve geleneksel mesleklerden bahsedilecektir.

Zile çeşitli küçük imalat ve el sanatlarının pazar oluşturduğu bir iktisadî yapıya sahiptir. Zile'de geleneksel meslekler ve el sanatlarının çok gelişmiş ve yaygınlaşmış olmasında panayırın büyük etkisi vardır (bkz 6. Ek).

Selçuklu ve Osmanlı döneminde Zile, gümüş, bakır, demir gibi madenlerin çıkarıldığı ve işletildiği şehirlere yakındır ve dolayısıyla şehirler arası taşımacılığın yapıldığı güzergah üzerindedir. Marangozlar, bakırcılar, demirciler ham maddeleri işleyerek kullanılabilir eşya üretmektedir. Bu sebeple Zile sanayisi oldukça gelişmiştir. Uzun Çarşı içinde demirciler arastası, bakırcılar arastası gibi birkaç sokaktan oluşan çarşıların olması ve her meslek grubunun ayrı ayrı dernekleşmesi geleneksel meslek kollarının organize çalışmış olduğunu gösterir.

Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi'nde, Tokat bakırcılar ve kazancılar şehri addedilerek, şehirde bakırcılardan mâadâ birçok demirci, dokumacı, basmacı, debbağ ve boyacılar olduğu belirtilmiş ve Tokat ticaretinin Türkiye içindeki yeri anlatılmıştır (Andreasyan, 1964:177).

Bugün Tokat'ın ilçesi olan Zile de de aynı mesleklerin olduğunu tahrir defterlerinden öğreniyoruz. Ahmet Şimşirgil, 859/1455 ve 890/1485 yıllarına ait tahrir defterlerini inceleyerek, Zile'de mevcut meslek ve sanat kollarını ve bu iş kollarında çalışanları tespit etmiştir. Şimşirgil bu tespitten sonra çalışanların genel esnaf yekûnuna oranlarını ortaya koymuştur. Dokumacılıkla uğraşanlar genel esnaf yekûnunun 1455'te %35, 1485'te %28'ini meydana getirmektedir. Deri ve deri ile ilgili üretim kollarında çalışanlar 1455'te %14, 1485'te %11, alet imali ile uğraşanlar 1455'te %12, 1485'te %9 civarındadır (1990: 239). Bu yıllarda en fazla dokumacılıkla uğraşan esnaf grubu vardır.

Zile'de panayırda gelişen el sanatlarının geçmişte en yaygın olanı **dokumacılıktır**. Texier, halkın pamuk ektiğini ve yerli bez dokuyan tezgahları olduğunu belirtmektedir (2002: 168). Evliya Çelebi, Türkçe'de halı ve kilime 'zili' dendiğini, halı ve kilim çok işlendiği için bu şehre Zile adı verildiğini belirtiyor (III-IV, 186). Kaynak kişimiz Bekir Aksoy, yüz yıl kadar öncesinde Zile'de ipek böcekçiliğinin yapıldığını, pembe ve sarı kozalardan ipek üretildiğini belirtmiştir. Üretilen ipektan, ayakla çalışan culfalıklarda kıvrak adı verilen kumaş dokunmuştur. Bekir Aksoy'un verdiği bilgiye göre dokunup, daha sağlam olması için üzerine sürülen çiriş kuruduktan sonra halk arasında Esvab Çayı adı verilen Gasharcı Çayı'nda yıkanıp kurutulan kıvraklar, panayırda satışa sunulmuştur. Sivas, Samsun, Kayseri gibi tekstil ticareti gelişmiş illerden alıcıları olması, o yıllarda kıvrak dokumacılığını geliştirmiş ve halk ekonomisine katkı sağlamıştır.

1304-1306 tarihli Sivas Salnamesi ve 1308/1890 tarihli Sivas Salnamesi (Kahraman, 2001: 107)'nde verilen "Mensucattan oda takımlığına elverişli dîmî ve âdî gavsale ve a'lâ sahtiyan çıkarulub her tarafa nakl ile satılır."

bilgisinden 19. yüzyılın sonunda da gerek dokumacılık gerekse deri ve deriden yapılan eşyaların ticaretinin yapıldığını görüyoruz.

Hayvancılığın yaygın olduğu Zile’de **semercilik, dabakçılık ve saraçlık** yaygın olan mesleklerdir. Şimşirgil’in adı geçen makalesinde belirttiği gibi Osmanlı döneminde Zile’de deri ve deriden üretilen eşyaların yapımıyla ilgili meslek kolları (debbağ, balanî, haffaf, keşfger, mûzeddûz, saraç) oldukça fazladır. Derinin işlenip, at koşumlarının yapıldığı Saraçlar Çarşısı vardır.

Yukarda verilen sayılardan hareketle Zile’de en yaygın geleneksel mesleklerden birinin de **demircilik** olduğunu söylemek mümkündür. Bekir Altındal, yayına hazırladığı eserinde, 1950’li yılların ortalarında ilçeye yılda bin tondan fazla demir girdiğini, işlenen demirin çevre il ve ilçelere gönderilmekte olduğunu belirtmiştir.

Zile’de yapılan mesleklerden biri de **sobacılık** olup özellikle “kuzine” adı verilen fırınlı sobalar üretilmektedir. Eskiden sacdan üretilen bu sobalar artık emayeden yapılmaktadır.

İş yerlerini şehrin içine kurmuş olan **mazmanlar** için Sepetçioğlu şunları yazar:

Mazmanlık, urgancılık idi; yörede bolca ekilen kendir, kenevir saplarından yoluyla yordamıyla ayrılan lifler, çerinden çöpünden ayrılıp demir taraklarda tarandıktan sonra mazmanlarca eğrilir, ikili, üçlü, beşli, daha çok kat bükümlerinde ipler, kalın ipler, kınnaplar, urganlar yapılırdı. Şimdiki naylon halatların yerine iş görür, iyileri çelik halat yerine bile geçerdi. (1999/1:81)

Uzun çarşıda teşkilatlanmış geleneksel mesleklerin en yaygını **bakırcılıktır**. Zile (bağlı olduğu Tokat ve diğer ilçelerle birlikte), gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin önemli bakır işleme merkezlerinden biridir. Daha çok mutfak gereçleri yapan bakırcılar sayesinde

kalaycılık mesleği de gelişmiştir. Kalaycılar daha çok Musalla çevresinde toplanmışlardır.

Yeni üretilen çinko, alüminyum, emaye, çelik kapların yaygınlaşması da bakır kap üreticiliğini yok denecek kadar azaltmıştır. Bu yeni ürünleri halkın tanınmasında, panayırın etkisinden daha önce bahsedilmişti (bkz. 65). Bugün artık bakır kaplar daha çok antika değeri taşımaktadır. Az da olsa sobalı evlerde kullanılan güğümler, salça, bulgur gibi ateşte pişmesi gereken yiyecekler için büyük bakır kazan ve leğenler üretilip, kullanılmaktadır.

Zile'de görülen bir diğer geleneksel meslek **nalbantlıktır**. Nalbantlar, hem köylere giderek hem de hanlarda veya mahalle aralarında özellikle Boğazkesen'de açtıkları dükkanlarda çalışırlardı. Nalbantlık, panayıra ulaşımın atlarla yapıldığı dönemlerde oldukça yaygın olmasına rağmen, teknolojinin gelişmesiyle birlikte artık yok olmaya yüz tutmuş bir meslektir.

Ticareti geliştiği için turizmi de gelişen şehirlerde, **leblebicilik** en yaygın mesleklerden biridir. Panayır için başka şehirlerden gelenlerin, dönerken leblebi götürmesi geleneğe dönüşmüştür. Bugün kültür turizmine açılan birçok şehirde, o şehrin leblebisinin meşhur olduğu belirtilmektedir. Zile pekmezinin ve leblebisinin meşhur olduğu 1308/1890 tarihli Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas'ta yazmaktadır (Kahraman 2001:107). Doğu batı karayolu bağlantısının artık Zile üzerinden yapılmıyor olması, Zile leblebisinin ününe gölge düşürmüştür. *Çağır* dergisinde 1961 yılında Zile'de 40 leblebici olduğu belirtilirken bugün ona yakın kuruyemişçiden yalnızca ikisi geleneksel usulle leblebi üretmektedir.

Ahşap işçiliği, Zile'de yaygınlaşmış olan bir diğer geleneksel meslektir. Panayır için özellikle köylerden gelenler, yayıktan çeyiz sandığına kadar her türlü ağaç eşya ihtiyacını da Zile'den alırdı. Boğazkesen mevkiinde toplanan marangozlar için de panayır, oldukça hareketli geçen bir dönemdir. Marangozlar, yontma, oyma, kakma, boyama gibi yöntemlerle çeşitli el sanatı

eserleri yaparlardı. Dedesi marangoz olan Yeşiltan, marangozların el sanatı eserleri hakkında şu bilgileri vermiştir:

Düğün tarihlerinin de genellikle panayıra göre ayarlanması sebebiyle en çok satılan ürün çeyiz sandıkları olurdu. Kavaktan ve çamdan -ceviz sandık o zaman çok azdı- çok güzel boyanmış ve süslenmiş sandıklar yapılırdı. Çivit boyalar toz hâlinde alınır, tutkallarla bir mayi yapılır, kaynatılarak çeşitli renklerde boyalar elde edilirdi. Çeyiz sandıkları, bu boyalar kullanılarak fırçayla özenle boyanır, sanat eserleri ortaya çıkardı.

Marangozların özellikle kış aylarında yaptığı ince oymacılık işlerinin geçmişte panayırbağlantısı olmamıştır, ancak Zile kültür turizmine açıldığında, el oyması bu ince işler de ilgi görebilir, panayır sayesinde tanıtımı ve pazarlanması sağlanabilir.

Zile’de, geçmişte ve bugün görülen bu geleneksel mesleklerin Cumhuriyet döneminde tespit edilebilen sayıları şöyledir:

Bekir Altındal yayına hazırladığı “Zile” kitabında ilçede, 1930’lu yıllarda 59 demirci, 30 zahireci, 25 leblebici, 28 urgancı 27 semerci olduğunu; 1950’li yılların ortalarında ise 36 urgancı, 21 leblebici, 67 kunduracı, 76 terzi, 70 demirci, 17 debbağ (dabak) olduğunu ve ilçe merkezinde faal nüfusun % 40’ının ticaret ve küçük sanatlarla, % 50’sinin ise ziraat işleriyle uğraştığını belirtmektedir.

Çağılı dergisinde 1961 yılında 80 demirci, 60 kalaycı, 7 bakırcı, 12 tenekeci, 30 sobacı ve düvenci, 60 kunduracı, 40 çarıkçı, 5 mutaf, 4 saraç, 45 semerci, 25 nalbant, 15 marangoz ve sandıkçı, 10 yayıkçı, 5 kadayıfçı, 12 dabak, 30 mazman, 40 leblebici olduğu belirtilmektedir (Çağılı 1961: 33-34).

Yusuf ve Semra Meral’in, *Her Yönüyle Zile* kitabında, Zile Esnaf ve Sanatkârlar Kooperatifine üye olan, bugün yok olmaya yüz tutmuş geleneksel

mesleklerin sayısı, 29 kalaycı ve bakırcı, 30 sobacı, 45 demirci, 61 doğramacı ve marangoz, 6 saraç ve kiseleci, 4 semerci ve derici, 16 urgancı, 7 leblebici, 3 nalbant olarak verilir (1983: 52).

Bekir Altındal yukarda bahsedilen Zile çalışmasında, 2006 yılı bilgilerine göre, Zile'de bulunan esnaf odalarına kayıtlı 85 marangoz-hızarıcı-mobilyacı, 80 ayakkabıcı, 1 urgancı, 2 semerci, 3 mahrukat, 103 demirci, 2 nalbant olduğunu belirtir. Bekir Aksoy'un aktarmış olduğu bilgilere göre ise 2007 yılında, 10 civarında kalaycı ve örste çalışan demirci, üç çilingir, bir yorgancı ve bir tane elde döküm yapan kadayıfçı mevcuttur.

Artık kullanım işlevini kaybetmesine rağmen, Mustafa Üstünçelik turizme yönelik aynalı çarık dikmeye devam etmektedir.

Çevrede tarıma dayalı **sanayinin gelişmesiyle**, Zile'de ziraî ve diğer küçük el aletlerin üretilmeye başlanması, çevre şehirlerin alışveriş için Zile'yi tercih etmelerini sağlamıştır. 1984 yılında Zile'de 154 işyeri olan sanayi sitesi vardır (Yurt Ansiklopedisi: 7126). Gelişen sanayi ile birçok geleneksel meslek yavaş yavaş işlevini yitirmiştir.

Zile'de teknolojinin gelişmesiyle işlevselliğini kaybeden dokumacılık, bakır, demir ve ağaç eşya üretimi, iğne oyacılığı gibi el sanatlarıyla uğraşanlar gittikçe azalmaktadır. Kültür turizmine açılması hedeflenen Zile'de de el sanatları üretiminin yeniden artırılması ve kurumsallaşması Öcal Oğuz'un belirttiği "kültür ürünlerinin yerelden ulusala ve küresele kazandırılması sürecine" (2001: 114) katkı sağlayacaktır.

2. ZİLE'DE PANAYIRA BAĞLI OLARAK ÜRETİLEN VE PANAYIRLA YAYGINLAŞIP İMGELEŞEN YİYECEKLER VE KIŞ HAZIRLIKLARININ PANAYIRLA BAĞLANTISI

Zile Panayırı'na şehir dışından pek çok ziyaretçi gelir. Bu sebeple panayır, hem şehrin tanıtımı hem de şehrin yetiştirdiği ve imal ettiği ürünlerin pazarlanması için önemli bir fırsattır. Gelen ziyaretçiler, giderken panayırı ya da şehri hatırlatan hediyeler götürmek isterler. Panayır, bağ bozumunun hemen ardından yapıldığı için, bağlarıyla ünlenmiş Zile'de üzümden yapılan yiyecekler imgeleşmiştir. Bu yiyeceklerin en ünlüsü Âşık Veysel'in,

Amasya'nın almasını,
Zile pekmez çalmasını,
Sivas'ın da kıymasını,
Yesem amma yesem amma.

dizeleriyle övdüğü çalma pekmezdır. Üzüm suyu, yumurta akı ve pekmez toprağı kullanılarak önceden elde yapılan pekmez, gelişen teknolojiyle birlikte artık fabrikalarda üretilmeye başlanmıştır. Gazetelerdeki panayır ilânlarında **“Kasabalar içinde Zile kasabası, pekmezler içinde Zile Pekmezi, panayırlar içinde Zile Panayırı görülmeye değer”** ifadeleriyle, imgeleşen pekmezin tanıtımı da yapılmıştır (GD 15 Ekim 1955).

Üzümden yapılarak satılan bir diğer yiyecek de kömedir. Köme, başka bölgelerde cevizli sucuk olarak bilinir. Kömenin yapım aşamasında önce cevizler ağaç çengellere bağlı iplere dizilip asılarak kurutulur. Kuruyan cevizler, üzüm şırası ve nişastanın kaynatılmasıyla yapılan hasudaya batırılıp tekrar kuruması için asılır, en son nişastaya batırılarak son şeklini alır. Kömeyle birlikte kırık ince yarma ve üzüm şırasından, kalın pestil yapılır. Bu pestile Zile'de tarhana (Yoğurt ve yarma ile yapılan çorbaya da aynı ad verilir.) denir.

Geleneksel meslekler kısmında bahsedildiği gibi Zile leblebisi panayır sayesinde meşhur olan bir yiyecektir (bkz.73). Şehir dışından gelen panayır ziyaretçilerinin en rağbet ettiği hediyelikler arasında sarı ve kırık leblebi vardır.

Panayırın imgeleşmiş yiyeceklerinden biri de deri helvasıdır. Sadece panayır zamanında yapıldığı için deri helvası adını almıştır. Bilinen tahin helvasına benzeyen; ancak içine tahin ve yağ konmadan, süt, şeker ve cevizle yapılan bu katı helva, kesilerek kağıt helva arasında satılmıştır. Şekerci Kemalettin Şendoğdu, babasının ve dedesinin de bu helvayı yaptığını, dolayısıyla bu helvanın an az 100-150 yıllık bir geçmişi olduğunu, daha öncesi hakkında bilgisi olmadığını belirtmiştir. Mustafa Mutlu, Yapraklı Panayırını anlattığı yazısında da panayıra özel helva yapıldığını belirtmiştir (Mutlu 1976:37). Bu durumda, Osmanlı panayırlarında panayıra has helva geleneği olma ihtimali vardır.

Eski panayırlarda kırmızı, yeşil, sarı renkli şekerlerin içine tarçın, zencefil gibi baharatların eklenmesiyle yapılan macunlar, altı düz külahlar içinde satılmıştır. Ayrıca horoz, kuş, kuzu, koyun kalıplarıyla düdüklü şekerler de yapılmıştır. Helvacı Muharrem ile Hayrettin Şendoğdu bu şekerleri ve deri helvasını yaptığı hatırlanan en eski şekercilerdir. Hayrettin Şendoğdu'nun oğlu Kemalettin Şendoğdu baba mesleğini hâlâ devam ettirmektedir. Ancak deri helvası ve panayır için üretilen şekerler artık üretilmemektedir.

Panayır zamanında daha çok satılan yiyeceklerden biri de şu an yapılan simitlerden farklı olan kazan simididir. Katı yoğrulmuş hamurdan yapılan simit, kaynayan suyun içine atılır, çıkarılarak tepsiye alınır. Üzerine susam eklenerek pişirilir.

Hasat döneminin hemen ardından yapılan panayır, aynı zamanda gelecek uzun bir kış için yiyecek ve giyecek hazırlama dönemidir. Panayır döneminde kış için yapılan hazırlıkların en önemlisi etlik kesmedir. Etlik kesme geleneğinin temelinde bir ritüel var mıdır tam olarak bilmiyoruz; ancak ilkel

dinlerde Zile'deki Anaitis Tapınağında yapılan dinî törenlerde ve buna bağlı yapılan festivalde kurban kesme ritüeli vardır. Metin And, şenliklerin ekonomik işlevini açıklarken, üretimde bir birikim olduğunu ve gerek mal gerekse enerji birikiminin dengelenmesi için harcanması, tüketilmesi gerektiğini, bazı şenliklerdeki kurban kesmenin bu tüketimin sonucu olarak ortaya çıktığını belirtir (1982: 2).

Eski Türklerin inanç sistemine bakıldığında ise dağ, tepe, ağaç, su gibi ruhu olduğuna inanılan kutsala kurban kesildiği görülür (İnan 2000: 53-54,62). Müslüman Türklerde kurban kesimi tarihi belli olan Kurban Bayramı'nda yapılır. Ayrıca eski inancın dönüşümü olarak Müslümanlarca kutsal sayılan yerlerde adak kurbanı kesilmektedir. Türklerin Zile'ye geldiği 1073 yılında Zile'de önceki dinin gereği hâlâ kurban ritüelinin uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir. Nebi Özdemir festival adlı bütünün içinde dünyevî olan ile ruhanî/kutsal olanın yer değiştirebileceğini söyler (2005: 55). Zile Panayırı, Müslümanlar için dinî anlam taşımadığına göre Zile'de panayır ile bağlantılı yapılan kış hazırlıklarının en önemlisi olan etlik kesimi, Özdemir'in görüşünden hareketle kutsal olanla dünyevî olanın yer değiştirmesi olarak değerlendirilebilir. Ancak elde bu görüşün kesinliğini ispatlayacak herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Bölgenin en büyük hayvan pazarının Zile Panayırı'nda kuruluyor olması da kışlık et hazırlıklarının panayır ile aynı tarihe denk gelmesinin sebebi olabilir. Etlik kesme hayvan pazarının canlanmasını sağlar. Bu, panayırın ekonomik işlevi açısından önem taşır.

Zile'de kırklı ellili yıllarda yedi tane kasap vardır. Bu kasaplar düzenli et kesmezler, et kestikleri günler takip edilir ve sarma, dolma gibi bazı yemekler için taze et alınır. Bunun dışında et ihtiyacı etlik yapılarak karşılanır. Panayır zamanı geleneklerinden olan etlik kesme, beraber yaşama sürecinin sonucu olarak yaygınlaşmıştır. Yerli olmayan memur kesimi, hemen gitmeyecekse

veya yerleşmeye karar vermişse yerli halkla birlikte bu geleneğe uyarak kışlık etini hazırlar.

Panayırda kurulan hayvan pazarından canlı hayvan alınıp kesilerek kışlık et hazırlanır. Etlik için erkek sığır tercih edilir, dişi olanın eti makbul tutulmaz. Bu etten kıyma, kavurma, sucuk, pastırma yapılır. Ayrıca kemikli etler kurutulur. Keşkek gibi bazı yöresel yemekler bu kurutulan etlerle pişirilir. Et kurutma Türklerde çok eski bir gelenektir (Ögel 1985: 379-381). Sucuk yapılacak etin içine davar eti katılır. Bazen bir- iki aile bir davar ve bir sığırı ortak keser.

Etlik hazırlama, kendi içinde bazı geleneksel kabulleri meydana getirir. Hüseyin Başpilavcı, kıyma kavurma âdetlerini şöyle anlatmıştır:

Kıymanın 'keklik burnu gibi' kavrulmuş olanı makbuldür. Keklik burnu gibi kavrulmayan kıymanın bozulacağına veya rayihasının kaçacağına inanılır. Kavurma yapıldığı gün aynı zamanda eğlence günüdür. Konu- komşu kavurma başında toplanır, maniler söylerler. Gelemeyen eşe- dosta kavurma gönderilir. Gönderilen tabağın dibine ekmek, üzerine kıyma konur. Yanına da bağ bozumundan tahta çatallara asılarak saklanan üzümden koymak adettir.

Etlik yapma geleneği, başka birçok gelenek gibi teknolojiye yenik düşerek yok olmak üzeredir. Bunun başlıca sebebi, buzdolabının her evde yaygınlaşmasıdır. Buzdolabı sayesinde eti saklama alışkanlıkları değişmiştir. Etlik yapma geleneğinin yok olmak üzere olmasının sebeplerinden birisi de mimarî geleneğin değişmesi, her türlü kış hazırlıklarının yapılabileceği iş evi ve bahçesi olan evlerden, hayvan kesecek ortamı bulunmayan apartman hayatına geçilmesidir. Evinde kavurma, sucuk, pastırma gibi yiyecekleri kendisi hazırlamak isteyenler ise sayıları çoğalan kasaplardan et almayı tercih etmektedirler. Ancak kışın kaloriferli apartman dairelerinde yaşayan bazı ailelerin eski Zile'de bulunan evlerindeki düzeni bozmadıkları, bu evlerde kış hazırlıklarını yapmaya devam ettikleri de görülmektedir. Bu bir geçiş süreci olsa gerektir.

Zile’de kış hazırlıklarının önemli bir kısmını da bulgur, nohut, mercimek, fasulye gibi hububatın alınıp, saklanması oluşturmaktadır. Geleneksel evlerinde oturanlar, kışlık hububatını panayırdan satın alır, toprak küpler içinde kilerinde saklardı. Kilersiz yapılan yeni evlerde -toprak küplerin yerini alan- büyük plastik bidonları ve cam kavanozları koyacak yerlerin olmayışı, sayıları her geçen gün çoğalan marketlerde, hafta pazarlarında ve daima açık olan hapanda (hububat satılan dükkanların oluşturduğu çarşı) her an ürün bulabilme imkânı kış için yapılan bu hazırlığın da gittikçe azalmasının sebeplerindendir. Bu sebeple artık panayırdan ayrı bir zahire pazarı kurulmamakta, fakat panayır döneminde hapandaki alışveriş canlanmaktadır.

SONUÇ

Panayırlar ticarî bir faaliyet olmakla birlikte, “Geleneksel folklor” içinde değerlendirebileceğimiz kültürel bir oluşumdur. Bu çalışmada Zile Panayırı’nın geçirdiği kültürel değişim ve dönüşümler incelenerek panayırın bir gelenek olduğu vurgulanmak istenmiştir. Bugüne kadar panayırlar üzerine iktisadî veya tarihî incelemeler yapılmış olmakla birlikte panayırların kültürel özelliklerinin irdelendiği kapsamlı bir çalışma yapılmadığı için, bu çalışmanın bir başlangıç olacağı düşünülmüştür.

Anadolu’da yapıldığı bilinen en eski panayırlardan biri olan Zile Panayırı’nın tarihî geçmişine bakıldığında ne panayırın ilk yapıldığı tarih hakkında ne de başlangıcından günümüze aralıksız sürüp sürmediğine dair elimizde bilgi yoktur. Araştırmada incelediğimiz kaynaklar gösteriyor ki, Türklerin Orta Asya’da sınır boylarında veya ünlü ticaret yolları boyunca kurulan kervansaraylarda oluşmuş -adı panayır olmasa da- bir alışveriş geleneği vardır. Elbetteki gelenek dinamiktir, gelişir ve dönüşüme uğrar. Türkler, Zile’de mevcut panayır geleneğine kendi kültürel unsurlarını katmışlardır. Böylece Zile Panayırı önemli bir dönüşüm geçirmiş, Osmanlı döneminin “Anadolu’da merkezî idarece organize edilen yedi büyük panayırından biri” olmuştur.

Seksenli yıllarda, Zile Panayırı’nın kaç yıldır yapıldığını vurgulamak için, Zile’nin Türklerin eline geçtiği 1073 tarihi esas alınarak dokuz yüzlü bir rakam belirlenmiş, ancak bu rakam değişik yıllarda farklı farklı belirtildiği için karışıklığa uğramıştır. Birincisinin, ikincisinin yapıldığı şenliklerde bile “geleneksel” ibaresinin kullanılarak tüketildiği bir dönemde, önemli olan Zile Panayırı’nın kaç yıllık olduğu değil, gerçekten geleneksel oluşu ve onu geleneksel yapan yapının korunarak farklı yerlere taşınmasıdır.

Zile Panayırı’nın bir gelenek olarak devam etmesi sebebiyle, panayırın Cumhuriyet dönemindeki gelişimi yerel gazetelerden yapılan tespitlerle

değerlendirilmiş, bu değerlendirme sonucunda, ülkeyi etkileyen iktisadî ve sosyal değişimlerin panayırları da etkilediği görülmüştür.

Panayırın kültürel yapısını oluşturan unsurların teknolojinin karşısında direnebilmesinin çok zor olduğu sonucuna varılmıştır. Ulaşım vasıtalarının artması sebebiyle çeşitli alışveriş ortamlarına kolaylıkla ulaşılabilmesi ve her çeşit ürünün her zaman halkın ayağına geliyor olması, diğer panayırlar gibi Zile Panayırı'nın da ticarî önemini azaltmıştır. Çevre il ve ilçelerde de panayırların kurulması, geniş bir bölgeye hitap eden Zile Panayırı'na olan ihtiyaç ve ilgiyi yok eden bir başka sebep olmuştur.

Zile'nin binlerce yıldır doğu-batı ve kuzey-güney karayollarının geçtiği noktada olması, panayırın canlılığını sağlamıştır. Cumhuriyet döneminde ulaşımın Turhal-Tokat üzerinden geçmesi ise Zile'yi ulaşımın dışında bırakmıştır. Yapımı devam eden, ulaşımı kısaltacak ve Zile'den de geçerek doğu-batı bağlantısını sağlayacak olan Çorum-Alaca yolu bitirilmediği sürece Zile'nin iktisadî yönden gerilemeye devam edeceği ve bu durumda Zile Panayırı'nın da bu gerilemeden etkileneceği düşüncesine ulaşılmıştır.

Yukarda belirtilen bu olumsuz gelişmeler, sadece Zile ve Zile panayırı için söylenemez. Tuncer Baykara'nın "Karahöyük Pazarı"nın çöküşünü incelediği çalışmasında da (1994: 1095-1103) görüleceği gibi, Türkiye genelinde pek çok pazar ve panayır, aynı sebeplerle çöküş hatta yok oluş süreci yaşamıştır.

Zile panayırının, ulusal nitelikte bir alışveriş merkezi iken giderek sadece Zile ve yakın köylerine hitap eden, hafta pazarlarından biraz daha büyük bir pazar görüntüsüne dönüşmemesi için, panayırları canlı tutan ulusal kültür unsurlarının iyi belirlenmesi ve bu kültürel unsurların -çağın gereklerinden uzaklaşmadan- küresel kültüre kazandırılması gereklidir.

Kültürel bir gösterim olarak panayırın hazırlığı incelendiğinde, panayır organizasyonunun planlanması, panayır tarihinin, süresinin ve panayır yerinin

belirlenmesi, tanıtım ve reklam kampanyasının yürütülmesi, konaklama, yeme-içme gibi ihtiyaçların giderilmesi, güvenliğin sağlanması gibi konularda yapılan uygulamalar ve bu uygulamaların sürekliliği Zile Panayırı'nın gelenekselleşme sürecine önemli bir katkı sağladığı düşüncesine varılmıştır.

Her yıl panayır öncesi yapılan hazırlıklar değerlendirildiğinde şu gibi değişim ve dönüşümler tespit edilmiştir:

Panayırın yapıldığı tarih ve süre konusunda önemli bir değişim yoktur. Panayır, her yıl ekim ayının son haftaları ile kasım ayının ilk haftaları arasında yapılır ve on-on beş gün sürer. Geçmişte hasat sonrasına denk gelen panayır, halkın her türlü alışverişini yaptığı mahallî bir takvimin başlangıcı olma özelliğini günümüzde oldukça kaybetmiştir.

Eski ve büyük bir panayır olmasına rağmen, sabit bir panayır yerinin olmayışı, yerleşim alanının panayırın yapıldığı yöne doğru gelişmesindendir.

Panayır hazırlıkları içerisinde gelişen teknolojiyle bağlantılı olarak en fazla değişim ve dönüşümün, tanıtım ve reklam işlerinde olduğu görülmüştür. Belediye, bazı yıllar, tanıtım ve reklam için üzerinde Zile veya Zile Panayırı amblemi olan özel ürünler hazırlattırıp, bunları panayır hatırası olarak satışa sunmuştur. Panayır duyurusu yapılırken sırasıyla tellallar; el ilanları, afişler, yerel gazeteler; hoparlör, radyo, televizyon ve İnternet kullanılması, sözlü kültürden yazılı ve daha sonra da elektronik kültüre geçiş sürecinin sonucudur.

Panayır hazırlıkları içerisinde en önem verilen unsurlardan biri de panayır için gelecek olan esnaf, sanatçı ve ziyaretçilerin misafir edilmesidir. Geçmişte, grup bilinciyle hareket eden halk, gelen misafirlerin ağırlanması konusunda sorumluluğu paylaşmıştır. Her ev kendi gücü nispetinde -tanıdık tanımadık diye ayırt etmeden herhangi bir karşılık olmaksızın- uzaktan gelen panayır ziyaretçilerini yedirip içirip yatırmıştır. Zile'de misafirperverlik saygınlığı artırıcı

bir özellik olarak görülmüştür. Zamanla, yukarda belirtildi gibi panayırın bölge için önemini kaybetmiş olması, ulaşımın kolaylaşması, insanların bulunduğu yerlerde her türlü ihtiyaçlarını karşılayabiliyor olmaları sonucu ziyaretçi sayısında azalma olması; yeni inşa edilen evlerin misafir ağırlamaya uygun olmaması gibi sebeplerle tanımadık misafir ağırlama geleneğinin yaygınlığını kaybettiği; ancak eş, dost ve akrabaya gösterilen misafirperverliğin henüz devam ettiği görülmüştür.

Bu çalışmada, komitenin organize ettiği panayır hazırlıklarından olan açılış merasimlerinin siyasî işlevinde de bir değişim olduğu sonucuna varılmıştır. Açılış törenlerinin, geçmişte Zile'nin sorunlarını merkezî yönetimlere aktarabilmek gibi daha dışarıya dönük bir siyasî işlevi varken bugün, yerel yönetimlerin kendini tanıtip gücünü ortaya koyması; yine yerel yönetimlerin halkla bütünleşmesi, halkın da yöneticilerine yakınlaşması gibi içe dönük bir siyasî işlevi olduğu görülmüştür.

Zile Panayırı'nın kültürel yapısını panayır eğlenceleri ve panayırda oluşan alışveriş kültürü oluşturur. Bu sebeple alışveriş ve ticaretin geliştirilmesi gibi en önemli işlevi yanında sosyalleşme, dinlenme ve eğlenme gibi işlevlerinin olması, panayırların halk bilimi bakış açısıyla değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Bu çalışmada Cumhuriyet döneminde yapılan panayır eğlencelerinin geçirdiği değişim ve dönüşümler incelenmiştir. Osmanlı döneminden beri devam eden geleneksel eğlencelerin yerini zamanla özellikle Batı'dan alınan yeni eğlence anlayışına bıraktığı sonucuna varılmıştır. Panayır eğlencelerindeki bu değişim ele alınırken yerel eğlenceler de değerlendirilmiştir.

Kökeni Orta Asya Türk kültürüne dayanan "Osmanlı şenliklerinin"den cirit, at yarışı ve güreş gibi seyirlik spor karşılaşmaları ile geleneksel Türk tiyatrosu, çadır tiyatrosu, cambaz gösterileri vb. eğlenceler, Cumhuriyet

dönemine taşınan geleneksel eğlencelerdir; ancak Cumhuriyet dönemine taşınan geleneksel eğlencelerin birçoğunun işlevini kaybettiği, bazılarının ise değiştiği görülmüştür.

At yetiştiriciliğinin masraflı olması ve at yarışlarının büyük şehirlerdeki hipodromlarda yapılması sebebiyle at yarışı, cirit gibi halk sporları, panayırda artık yapılmamaktadır. Halk sporlarına ilginin azalmasının sebebi, resmî ve özel kuruluşların futbol, basketbol gibi spor dallarına daha çok destek vermesidir; ancak Türkiye Güreş Federasyonunun kurulması, böylece güreşin desteklenmesi sayesinde güreş bütün Türkiye’de hâlâ ilgi gören bir spor dalı olarak kalmıştır. Zile Belediyesi’nin de güreşe destek vermesi, yeni güreşçilerin yetişmesini sağlamıştır. Son bir iki yıldır, anlaşmalı güreşler yapıldığı gerekçesiyle Zile Panayırı’nda güreşlerin düzenlenmediği görülmüştür. Panayır güreşlerinin halkın geçmişiyle ve kültürüyle arasında bir bağ kurma işlevi vardır. Bu sebeple güreşlerin, Zile Belediyesi Güreş İhtisas Kulübü sayesinde bölgede yetişen güreşçilerle devam ettirilmesinin uygun olacağı kanaatine varılmıştır.

1970’li yılların sonuna kadar son derece ilgi gören geleneksel Türk tiyatrosu, çadır tiyatrosu, cambaz, esnaf alayları gibi eğlenceler, televizyon sayesinde eğlencenin her eve girmesiyle, bugün artık işlevini kaybetmiştir. Âşıklık geleneğinin de, panayırda işlevini kaybetmesinde, sözlü kültür ortamından yazılı ve elektronik kültür ortamına geçiş sürecinde yaşanan değişim etkili olmuştur. Osmanlı eğlencelerinden günümüze kadar taşınan hokkabazlık bugün değişerek illüzyonistlik olarak karşımıza çıkar. Geleneksel eğlencelerin yerini lunapark ve sirkle birlikte yavaş yavaş yeni eğlence anlayışına bıraktığı görülmüştür.

Eski dönemlerdeki cirit ile köy seyirlik oyunları ve 1960’lı yıllardan itibaren yerel derneklerin ve okulların düzenlediği gösterilerle halkın, kendi eğlencesini kendisinin de oluşturduğu, böylece bazı panayır eğlencelerinin bizzat içinde olduğu görülmüştür.

Panayırlar, insanları bir araya getirerek sosyal hayatın canlanmasını ve gelişmesini sağlayan ortamlardır. Panayırın önemli bir işlevi dinlendirme ve eğlendirmedir. Yaz boyunca çalışıp, hasat mevsiminde yorulan halk, panayırda birlikte yorgunluğunu atarak rahatlar, kış aylarına daha mutlu girer. Bu sebeple panayırlarda gelişen çağa uygun eğlence unsurlarının devam etmesi gereklidir. Kültürel animasyonların farklı tasarımlarla yenilenmesiyle Zile’de, hem panayır geleneğinin korunması hem de geleceğe taşınmasının mümkün olacağı düşüncesine varılmıştır.

Panayır sayesinde, Zile’de ve çevre şehirlerde üretilen ham maddenin değerlendirilmesi, malın sergilenerek alıcı bulması, rekabetin oluşturulması sonucu, Zile’nin endüstri, ticaret ve teknoloji bakımından gelişmesi sağlanmıştır. Bu sebeple panayırda oluşan alışveriş kültürü de halk bilimi açısından değerlendirilmiştir.

Panayır bünyesinde emtia, zahire ve hayvan pazarları kurulmuştur. Bu pazarlar sayesinde Zile, yakın çevresinin önemli bir alışveriş merkezi olma özelliğini uzun yıllar devam ettirmiştir. Bununla birlikte 19. yüzyıldan itibaren bütün dünyada panayırdan fuarcılığa geçiş süreci yaşandığı için, Zile Panayırı da pek çok resmî ve özel kuruluşların mallarını sergileyip, tanıttıkları bir ortam oluşturmaya başlamıştır. Daha önce bahsedildiği üzere ülkeyi etkileyen iktisadî ve sosyal olaylar panayırlardaki alışveriş kültürünün değişmesine de sebep olmuştur.

Bölge halkı için panayır, sanat anlayışıyla eğlenceleriyle olduğu kadar satılan mallarıyla da yeni ve farklı olanın sergilendiği ortamlardır. Panayıra getirilen yeni tarım aletleriyle bölgede ziraat gelişmiş; emtia pazarına getirilen giyeceklerle yılın modası belirlenmiştir. Bu gibi örnekler incelendiğinde panayırların, kuruldukları bölgelerin sosyo-kültürel yapısını değiştirme gücüne sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Zile’de panayır etkisiyle el sanatları gelişmiş ve geleneksel meslekler uzun yıllar işlevini sürdürmüştür. Panayır için gelen bölge halkının pek çok ihtiyacı çeşitli arastalarda karşılanmıştır. Bu çalışmada elde edilen veriler ışığında Osmanlıdan günümüze kadar Zile’deki geleneksel meslekler ve bu mesleklerin bugünkü durumu değerlendirilmiş, gelişen teknolojiye paralel olarak şehirlerin kendine yeter hâle gelmesiyle bu mesleklerin de işlevini yitirdiği görülmüştür. Sayıları oldukça azalan bu mesleklerin kültür turizmine yönelik –Mustafa Üstünçelik’in yaptığı aynalı çarık örneği gibi- üretime devam etmeleri, kültürel mirasın korunması açısından önemlidir.

Her yıl hasat ve bağ bozumu mevsiminin ardından ekim ayında kurulan Zile Panayırı, çiftçinin ürününü satıp parasını aldığı ve kışa hazırlık yaptığı bir alışveriş merkezi olma özelliğindedir. Bu sebeple panayıra bağlı olarak üretilen ve panayırda yaygınlaşıp imgeleşen yiyecekler ve kış hazırlıklarının panayırda bağlantısı incelenmiştir. Panayır geleneğinde var olan, bu doğrultuda yaygınlaşıp imgeleşen yiyeceklerin ve panayırda bağlantılı olarak yapılan kış hazırlıklarının zamanla unutulmaya başlandığı tespit edilmiştir. Bunlardan biri olan Zile pekmezi, özel sektör tarafından ticarî amaçlı üretilmekte ve pazarlanmakta, böylece yerele ait imge yiyecek, ulusal kültüre de kazandırılmış olmaktadır. Zile’nin tarihî dokusunun turizme açılması amacıyla restore edilen ve edilmesi planlanan evlerde panayır dönemine denk gelen kış hazırlıklarının, tanıtım ve pazarlama amaçlı olarak yapılmaya devam edilmesinin bu kültürün tamamen yok olmasını engelleyeceği kanaatine varılmıştır.

Bölgedeki halkın yaşam biçimi, panayır kültürünün oluşmasında etkili olmuştur. Cinsiyete, maddî duruma, dini yaşama şekline, yaşa göre farklılıklar gösteren panayır unsurları, nesilden nesile aktarılır. Panayırda sosyal dayanışmayla oluşan geleneksel kültür, insanlar arasında birlik ve beraberliği pekiştirir.

Panayır gibi organizasyonlar, şehirlerin tarihî ve kültürel dokusunu tanımak ve tanıtmak açısından önem arz ederler. Bu sebeple hazırlanan bu tezde, Zile Panayırı'nın tarihsel süreçteki durumu, hazırlığı, kültürel yapısının çözümlemesi, Zile kültürüne katkısı değerlendirilerek, panayırın gelenekselleşme sürecinde geçirdiği değişim ve dönüşüm incelenmiş ve değişen şartlara göre panayır geleneğinin de değişerek yaşamaya devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

AND, Metin. **Kırk Gün Kırk Gece Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunları**, Taç Yayınları, İstanbul, 1959.

AND, Metin. "Eski Seyirlik Oyunlarımızdan Hokkabazlık", **Forum**, 14, 173, Ankara, 15. 06. 1961. 21-22

AND, Metin. "İlk Türk Canbazları", **Hayat Tarih Mecmuası**, Mayıs, 1967. 35-37

AND, Metin. "XVI. Yüzyılda Spor, Eğlence, Oyun", **Hayat Tarih Mecmuası**, Mart 1970. 5-8

AND, Metin. **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, Ankara.

ANDREASYAN, Hrand D. **Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi 1608-1619**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1964.

AKPINAR, Bahar. "Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçişte Panayır-Sergi-Fuar-Festivalin Durumu ve Türkiye Örneği", **Millî Folklor**, 16, 64, Ankara, 2004.25-36

ALTINDAL, Bekir. "Altmışlı Yıllarda Zile", **2000 Zileliler Belgeseli**, İstanbul, 2000.142-168

ALTINDAL, Bekir. "Zileli İki Âşık Sadık Doğanay ve Çakırçalılı Ali Kurt", **Tokat Kültür Haber Dergisi**, 3,15, Nisan-Mayıs 2004. 26-30

ALTINDAL, Bekir. "Zile Ekonomisinin Geçmişinden Geleceğe Bakış", **Özhaber Gazetesi**, Zile, 20 Nisan 2007.

ALTIOK, Hayrettin. "Nasıl Karagözcü Oldum", **Yeni Adam**, 431, İstanbul, 1943. 11

ARSLAN, Cengiz. **Güreşçinin Rehberi-1**, İzmir, 1984.

ATAMTÜRK, Z. "Sergi ve Panayırlar, Ekonomik Önlemleri", **İktisat ve Ticaret Mecmuası**, 2, 20, İstanbul, 1935. 29-31

AYDIN, Ahmet Sezai. "Fuar-Sergi-Panayır", **İller ve Belediyeler**, 32, 363, Ankara, 1976. 5-7

BAŞARAN, Musamet. **Serbest ve Greko-romen Güreş**, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, Ankara, 1989.

BAŞOĞLU, Bekir. "Boyabat Panayırı", **Türk Folkloru**, 2, 16, İstanbul, 1980. 27

BAYKARA, Tuncer. **Eski Türk İktisadî Hayatı ve Şehir**, Tarih Enstitüsü Dergisi Sayı 6'dan Ayrıbasım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1975. 75-97

BAYKARA, Tuncer. **Bir Osmanlı Çağı Pazarının Çöküşü: Karahöyük Pazarı**, XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1994. 1097-1103

BAYKARA, Tuncer. **Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

BEŞİRLİ, Mehmet. **Zile Âyanı İlbaşıoğlu Küçük Ahmet Ağa**, Gaziosmanpaşa Üni. Fen Edeb. Fak. Yay., 14, Tokat, 2004.

BURKE, Peter. **Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü**, İmge, Ankara, 1996.

Büyük Larousse, "Panayır", 18, Milliyet, İstanbul, 1986.

Çağıltı, "Zile'yi Tanıtıyoruz", 1, 5, Zile, Ağustos 1961, 33-34

ÇAKIR, Coşkun. **Tarihimizde Pazarlar Kutsaldır** (Röportaj), Erişim: <http://www.os-ar.com>

ÇALIŞIRLAR, Aziz. "Çadır Tiyatrosu", **Tiyatro Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1995.

ÇAMLICA, Ali. "Panayır Tiyatrosu", **Yeni Adam**, 454, İstanbul, 1943. 8, 11

ÇELEBİ EVLİYA, Mehmed Zilioğlu. **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, Sadeleştiren Tefvik Temelkuran, Necati Aktaş, Cilt III-IV, İstanbul.?

ÇINAR, Ali Abbas. "Divan-ı Lügati't-Türk'te At Kültürü", **Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler**, Muğla, 1996.

DÖNMEZ, Rahmi. **Zile**, Aksiseda, Samsun, 1951.

ERDOĞRU, M. Akif. **Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1999.

ERGİN, Osman Nuri. **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, IV, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

ETEM, Muhlis. **Sergi ve Panayır**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1931.

- GÜLEÇ, Ertuğrul. **Geleneksel Atlı Ciritçilik**, Ankara, 1998.
- GÜVEN, Özbay. "Türklerde Pehlivanlık", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 56, 1988.
- GÜVEN, Özbay. **Türklerde Spor Kültürü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1992.
- GÜVENÇ, Bozkurt. **Kültürün abc'si**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- HAZAR, Atila. **Rekreasyon ve Animasyon**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2003.
- İNAN, Abdülkadir. **Şamanizm**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- İZGİ, Özkan. "Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar'da Geleneksel Festival ve Eğlenceler", **Tarih Dergisi**, XXXI Mart 1977, Ayı Basım Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul, 1978. 29-36
- KAHRAMAN, Atıf. **Osmanlı Devletinde Spor**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- KAHRAMAN, Fikri. **Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas (Sivas, Amasya, Tokat, ve Karahisar Şarkî) (1308-1890)**, İstanbul, 2001.
- KANSU, Ş. A.-Tahsin Özgüç. "Zile ve Civârının Ön ve Eski Tarihine Âid Yeni Buluntular", **Ülkü**, Ankara, Mayıs 1941.215-219
- KARAKETE, Hakan T.. **Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- KILIÇ, Arif. "Zile Tarihi", **Çağiltı**, 1, 2, Zile, Mayıs 1961a.
- KILIÇ, Arif. "Zile Tarihi", **Çağiltı**, 1, 5, Zile, Mayıs 1961b.
- KILIÇ, Arif. "Zile Tarihi", **Çağiltı**, 2, 11, Zile, Nisan 1962.
- KÖSEOĞLU, Nevzat. **Geçmiş Zaman Peşinde yahut Vaizin Söyledikleri**, Ötüken, İstanbul, 2007.
- KUBAN, Doğan. "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, 7. Cilt, 1968. 53-73
- KÜPELİ, Özer. "Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair", **Osmanlı**, 3. İktisat, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. 490-496
- MERAL, Semra-Yusuf Meral. **Her Yönüyle Zile**, Zile, 1983.

MERAL, Semra-Yusuf Meral. **Zile' de Camiler, Türbeler, Veliler ve Efsaneler**, İstanbul, 1991.

MERİÇ, Nevin. **Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi, Âdâb-ı Muâşeret**, Kaknüs, İstanbul, 2000.

Meydan Larousse. "**Panayır**", İstanbul, 1972.

MUTLU, Mustafa. "Yapraklı Panayırı", **Ankara Ticaret Odası Dergisi**, 6, 1976. 36-37

ONUR, Nemci. **Çadır Tiyatrosu**, Kurul Yayınları, y.y., 1966.

OĞUZ, Öcal, "Ulusal Kalıtın Küreselleştirilmesi Sorunu ve Tunus El Sanatları", **Millî Folklor**, 13, 51, Ankara, 2001. 114-118

ONG, Walter j.. **Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi**, Metis, İstanbul, 1999.

ORTAYLI, İlber. **Gelenekten Geleceğe**, 9. Baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2004.

ÖÇAL, Akar. "Fuar, Sergi ve Panayır Hukuku Üzerine Bir İnceleme", **Eskişehir İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Dergisi**, 6, 1, Eskişehir, 1970. 215-220

ÖGEL, Bahaeddin. **Türk Kültür Tarihine Giriş IV**, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

ÖNGEL, Hasan Basri. **Türk Kültür Tarihinde Spor**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001.

ÖZÇAĞLAR, Ali. **Zile Turhal Yöresinin Monografyası**, Ankara Üni. DTCF Coğrafya Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1983.

ÖZDEMİR, Nebi. "Eğlence Kavramı ve Hıdırellez Kutlamaları", **Millî Folklor**, 6, 11, 42, Ankara, 1999. 31-38

ÖZDEMİR, Nebi. "Bilim ve Teknolojideki Gelişmelerin Köy Seyirlik Oyunlarına Etkisi", **Millî Folklor**, , 13, 51, Ankara, 2001. 119-129

ÖZDEMİR, Nebi. **Türk Eğlence Kültürü**, Akçağ, Ankara, 2005.

ÖZDEN, Halis Turgut. "Niksar Ayvas Panayırı", **Ülker**, Niksar Halkevi, 1, 3, Niksar, 1inci Teşrin 1936. 1-4

ÖZTELLİ, Cahit. **Zileli Şairler**, Vilayet Matbaası, Samsun, 1944.

ÖZTELLİ, Cahit. "Cirit ve Cirit Oyunu Üzerine", **Geleneksel Türk Sporları Semineri** (31 Temmuz 1976 Konya), Konya Turizm Derneği Yayınları, Ankara, 1976. 51-55

RİŞVANOĞLU, Mahmut. **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, Boğaziçi, İstanbul, 1992.

SEDİLOT, René. **Değiştokuştan Süpermarkete**, Dost, Ankara, 2005.

SEPETÇİOĞLU, Mustafa Necati. **Dünden Bugüne ve Yarına-1**, İrfan, İstanbul, 1999.

SEREZLİ, Hulusi. "Zile Panayırı", Erişim:

<http://zileplatformu.com/page2.aspx#eskipanayir>

SERTOĞLU, Murat. **Rumeli Türk Pehlivanları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

SEVENGİL, Refik Ahmet. **Eski Türklerde Dram San'atı**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1969.

SMİTH, Robert Jerome. "Toplumsal Halk Geleneği Festival ve Kutlamalar Çev.: Sibel Keskin Yayınlanmamış makale)

SÖKMEN, Emine. "Komana Pontika ve Zela: Pontos Bölgesi'ndeki Tapınak Devletleri", **Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri** (16-17 Nisan 2005 Ankara), Ege Yayınları, İstanbul, 2006.

SU, Kâmil. "Balıkesir Panayır ve Pazarı", **Kaynak**, Balıkesir Halkevi, 3, 36, 19, Balıkesir, İkinci Kânun 1936.914-916

SÜMER, Faruk. **Oğuzlar (Türkmenler)**, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara, 1967.

SÜMER, Faruk. "Yabanlu Pazarı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 37, İstanbul, Ağustos 1985.

SÜMER, Faruk. "Selçuklu Devrinde Ticaret", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 83, Nisan, İstanbul, 1993.9-14

STRABON, Geographika. **Antik Anadolu Coğrafyası**, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

ŞAPOLYO, Enver Behnan. "Ankara'da Cirit Oyunu", **Ülkü**, 12, 68, Ankara, 1938. 165-168

ŞEN, Ömer. **Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)**, Eren, İstanbul, 1996.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet. “Osmanlılar İdaresinde Zile Şehri”, **Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, 6, İstanbul, 1990. 231-243

TAN, Nail. “Tarihî Türk Güreşi Hakkında Notlar”, **Geleneksel Türk Sporları Semineri** (31 Temmuz 1976 Konya), Konya Turizm Derneği Yayınları, Ankara, 1976. 56-61

TEXIER, Charles, **Küçük Asya**, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.

Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu, **1997-1998 Faaliyet Raporu**

Tokat İl Yıllığı 1967, Doğuş, Ankara, 1968.

TOPLAMACIOĞLU, M. Nevzat. “Reklamcılık ve Panayırlar”, **Siyasî İlimler(Mülkiye Mecmuası)**, VIII, Eylül, Ankara, 1938. 316-320

TRAK, İlhan, Mustafa ZENGİN. **Zile 94 (Zile İlk Yıllığı)**, Zile, 1994.

TURAN, Osman. **Tarihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet**, Boğaziçi, İstanbul, 1998.

Türk Ansiklopedisi. “Panayır”, XXVI, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977.

Yeni Rehber Ansiklopedisi. “Panayır”, 16, Türkiye Gazetesi, İstanbul, 1994.

YILDIZ, Naciye. **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespitler ve Tahliller**, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 1995.

Yurt Ansiklopedisi. “Tokat”, 10, İstanbul, 1984.

Başarı,
 Çağıltı Dergisi, 1961-62-73
 Demokrat Şafak, 1957-60
 Demokrat Zile, 1952-57
 Genç Demokratlar, 1953-55
 Gündem, 1988-
 Özhaber,
 Zile Panayırı, 19 Ekim 1965 (Zile Postası Eki olarak bir sayı
 çıkmıştır.)
 Zile Postası, 1960-

Kaynak Kişiler

AKSOY Bekir. Zile doğumlu. Zile ve Ankara'da ikamet ediyor. Emekli ilkokul ve müzik öğretmeni, udî.

BAŞPİLAVCI Hüseyin. (Gömlekçi Hüseyin) Emekli Belediye memuru. Zile'de ikamet ediyor.

BAYRAMOĞLU Arif. Zile'de ikamet ediyor. Uzun Çarşı'da terzi. Yetmiş yaşlarında.

BOZDAĞ İbrahim. Zile doğumlu. Zile'de ikamet ediyor. Eski güreşçi. Zile Belediyesi Güreş İhtisas Kulübü antrenörü.

BULGURCUOĞLU Nefise. 1956 Zile doğumlu. Zile'de ikamet ediyor. Emekli ilkokul öğretmeni. Derlemeci: Mücellâ Ayhan (Teke)

ÇAĞLAR Ahmet. Zile'de ikamet ediyor. Erzurumlu Çay Evi sahibi.

DEMİRTOLA Osman. Turhal'da ikamet ediyor.

DİVRİKLİOĞLU Ahmet. Zile'de ikamet ediyor. Şair-yazar, esnaf.

DURAN Ali. Çakırçalı köyü eski muhtarı. Çakırçalı köyünde ikamet ediyor.

ERÇETİN Dursun. Güreş ağası, eski Murat Oteli sahibi. Turhal'da ikamet ediyor.

ERYILMAZ Necmettin. Zile Belediyesi Basın ve Halkla İlişkiler Müdürü. Zile'de ikamet ediyor.

FİŞEKÇİOĞLU Hüseyin. 1946 Zile doğumlu. Zile’de ikamet ediyor. Uzun Çarşı’da esnaf.

FİŞEKÇİOĞLU Ömer. 1940 Zile doğumlu. Hollanda’da ikamet ediyor.

KACEMER Ahmet. (Külaflar) Zile’de ikamet ediyor. Eski yarış atı sahibi.

KURT Ali. (Âşık) 1931 Zile-Çakırçalı doğumlu. Çakırçalı köyünde ve İstanbul’da ikamet ediyor.

ÖZTÜRK Mehmet. (Yetim) Zile doğumlu. Zile’de ikamet ediyor. Emekli sebze toptancısı

PEKİNCE Sadiye. Turhal doğumlu. Turhal’da ikamet ediyor. Ev hanımı.

SEPETÇİOĞLU Mustafa Necati. 1932 Zile doğumlu. Yazar, eğitimci, yayıncı. 09. 05. 2006 tarihinde İstanbul’da görüşüldü. 08.07.2006 tarihinde vefat etti.

SEZEN Mehmet. (Monter Memet) Zile’de ikamet ediyor. Zile Turizm Derneği Eski Başkanı. Elektrik teknikeri, ressam, karikatürist.

SÖYLEYEN Aydın Âli. (Âşık Aydın Âli) 1928 Zile Kızılcın (Evrenköy) doğumlu. Zile’de ikamet ediyor.

ŞENDOĞDU Kemalettin. Zile’de ikamet ediyor. Şekerci, eski fotoğrafçı.

TURAN Şekür. 1939 Doğu Türkistan doğumlu. 1955 yılında Doğu Türkistan’dan Türkiye’ye göç etmiştir. Ankara’da ikamet ediyor. Emekli Kültür Bakanlığı uzmanı.

ÜSTÜNÇELİK Mustafa. (Ganioğlu). Zile’de ikamet ediyor. Yarış atı sahibi, jokey, çarık ustası.

YEŞİLTAN Asım Turgut. Avukat, Zile doğumlu. İstanbul’da ikamet ediyor.

ZORLU Selâhattin. Zile doğumlu. Zile’de ikamet ediyor.

1b: 1269.R.26/ 6 Şubat 1853, BOA. A. MKT.MHM. 5315

سولایه دیویش عسکری برقیه

۴

سید شوکتیایه حضرت جلاله بنده بوسه و غفران و امانه زید پادشاه عسکریه راجه خاتم العالی اودنه و از نواد
برقعه خدیجه پادشاه خانده معایم عسکریه اودنه و عسکره عقیقه کرد و در مریه حضرت پادشاه دخی عسکره و تقسیم
اودنه و مقور معایم و جلاله بنده بوسه و غفران و امانه زید پادشاه عسکریه اودنه و عسکره عقیقه کرد و در مریه حضرت پادشاه دخی عسکره و تقسیم
امین معروف اودنه بنده و عسکره و سوزید پادشاه بوسه و غفران و امانه زید پادشاه عسکریه اودنه و عسکره عقیقه کرد و در مریه حضرت پادشاه دخی عسکره و تقسیم

1c: 1264.5.25 /1 Şubat 1848, BOA. A. MKT. MHM. 4/91

زید قاضی شفا و بنابر رساله رساله تعلیمیه و تطبیقا اخذ و بقیه ایستادن انقدره ابرج نفقه مذکوره ده گهر رکابیه
 در قریه ایستادن اولادیه کائنات
 بومینستادن نادر و ابغاسنه اقاله قضا طرفه نه ایستادن اولادیه کائنات و بقیه ایستادن اولادیه کائنات
 مرزبوره نایق الشرح اوج سینه کتب معتدلی بوضوح محو اعانی صرافیه باز کانه طرفه نه مقفله با فضیله لای الایستاده
 زکرا اولادیه رکابیه و معافه بومینستادن معافه و بومینستادن احوال و بقیه نفقه مذکوره ده معافه بومینستادن احوال و بقیه
 رکابیه بومینستادن اولادیه و اعطای اولادیه بومینستادن احوال و بقیه نفقه مذکوره ده معافه بومینستادن احوال و بقیه
 معافه بومینستادن اولادیه و اعطای اولادیه بومینستادن احوال و بقیه نفقه مذکوره ده معافه بومینستادن احوال و بقیه
 با جرایم ایستادن و بومینستادن معافه بومینستادن احوال و بقیه نفقه مذکوره ده معافه بومینستادن احوال و بقیه
 در عطفی استادی استادی اولادیه کائنات و بقیه نفقه مذکوره ده معافه بومینستادن احوال و بقیه

2. EK: Zile Panayırı Konulu Hikâye ve Şiirler

2a: Fikret Tarhan, Eski Panayırlarda (Hikâye)¹⁰

ESKİ PANAYIRLARDA

Birden davul zurna sesinin yakından gelen coşturucu nağmeleriyle açtı gözlerini Emrah. Sonbahar güneşinin ilk ışıkları asma yaprakları arasında odaya yeni girmişlerdi. Odanın boş duvarlarında henüz renksizliğe bürünmemiş turuncu ve sarılar tatlı gri asma gölgeleriyle oynayıp duruyorlardı..

...Panayır başlamıştı demek? Panayır bayrağı davul-zurna ile sokağa erken çıkmış şen çocuklar kalabalığında panayır yerine götürülüyordu... çocukların neşeli görüntüleri Bütün mahalleyi tutuyordu. Emrah, birden çocukluğun ortasında buldu kendini. Gidiyorlardı. Davulcu vurdukça tokmağı uzak tepelere yaslanıp yaslanıp geriye geriye dönüyordu bu ses. Zurna öylesine coşturuyor bayrak öylesine dalgalanıyordu Emrah kırlangıç kadar hafifti. Yürümüyor sanki uçuyordu. Yollar öylesine kalabalıktı insanlar, atlılar, keçiler, koyunlar, inekler, mandalar, develer ve arabalar bu sesi bu bayrağı takip edip şehrin dışında bir yere gidiyorlardı ...

Büyük bir kalabalık toplanmıştı bir tepenin eteklerinde. Büyük bir insan ve hayvan kalabalığı... bir değil iki değil üç değil belki yirmi tarlaya yayılan bir kalabalıktı bu. Uğultusu uzak tepelere yaslanıyor, insanlar her adımda pazarlık yapıyorlardı.seyyar satıcılar rengarek tenteli arabaları önünde durmadan bağırıyorlar,ayva,elma,üzüm ve soğuk meşrubat satıyorlardı.Bir köşede köfteçiler ızgara dumanları ardında panayır köftesi yapıyorlardı.Anadolunun dört bucağı sanki burada toplanmıştı. Yörüğü, Çerkezi, Boşnağı, Lazı, Arnavudu, kıptiği, Oğuzu ... Her gruptan insan vardı kalabalıkta. Emrah bir ara coşkun bir uğultuyla irkiliverdi. Davul zurna nağmeleri önünde bir adam dolu dizgin giden atının karnına yapışmış bir yöne doğru at sürüyordu. Ardında onu kovalayan bir at daha vardı. Kovalayana karşıt bir atlı daha çıktı meydana. 'cirit başladı' dedi birisi. Atlılar karşılıklı çıkıyorlar, birbirlerine değnek attıktan sonra tekrar kendi bölgelerine kaçıyorlardı. Bir ara nefesi tutulacak gibi oldu Emrah'ın karşılıklı yönlerden iki atlı daha fırlamıştı meydana. Birbirlerini kollarken atlarının dizginlerine büyük bir ustalıkla idare

¹⁰ TARHAN Fikret, Eski Panayırlarda (Hikâye) **Zile Panayırı** (Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Adına, Zile Postası Gazetesi İlâvesidir), 19 Ekim 1965, 1,4.

ediyorlardı. Bir anda kalabalık uğuldayıverdi. Atlının birisi elindeki değneği olanca hızıyla hasmına fırlatmıştı. Aynı anda kalabalık hayret ve şaşkınlıkla tekrar uğuldadı. Emrah'ın yüreği küt küt vuruyordu. İkinci atlı değneği yememek için birden üzengi boşaltmış ve atının yan tarafına yatıvermişti. Değnek ise vınlayarak bir karış üzerinden geçmişti. Aynı anda değneği atan atlı atıyla harmanlamış ve kaçmaya başlamıştı. Değneği savuşturan atlının bir anda dolu dizgin giden atının üzerinde dikildiği ve sıkı bir nara attıktan sonra değneğini fırlattığı görüldü. Değnek uçu uçu süzüldü ve kaçan atlının sırtına yapıştı. Kalabalık yeniden daha bir coşkunlukla uğuldadı davulcu yeniden olanca gücüyle vurdu. Zurnacı avurtlarını doldurdu. Atlılar iki grup olmuşlar bir kaynaşma bir gidiş geliş.. hücum ediyorlar ricat ediyorlar tekrar hücum ediyorlardı.. atlar dalga dalga köpükler içinde, kuyukları topuz topuz bağlanmış koşarken nemli topraktan nallariyle parçalar fırlatıyorlardı. Burun delikleri bir açılıp bir kapanıyordu yağızların, doruların, kıratların...

Daha geniş bir meydanda Anadolunun dört bir yanından gelmiş her tonda her ırktan yarış atları, gelinlere gıpta ettirecek süslemeli çullarıyla dolaşıyorlar, çevrelerinde okul kaçağı talebeler ellerinde çanta başlarında şapka çark edip duruyorlardı.

Beri yanda meraklı bir grup toplanmışlar 'başa güreşecek bu' diyorlardı, "öbürleri ortaya". Ağır adımlarla ilerliyen dev yapılı kişileri gösteriyorlardı. Amasyalıları, Sivashlıları, Samsunluları, Kepezlileri, Üçköylüleri, Karayünlüleri, anlatıyorlardı... cirit güreş ve yarışta ünlü isimleri sayıyorlardı. "çopurun atı" diyorlar bir daha demiyorlar.

Birden komşu pencereden feryat eden radyonun sesi ile yatağında buldu kendini Emrah. "yine hazan mevsimi geldi." diyordu radyodaki ses. Güneş iyiden iyiye yükselmişti davulcular artık sesleri duyulmayacak kadar uzaklaşmışlardı...

2b: Ömer Altunsoy, Eski Panayırlar

ESKİ PANAYIRLAR (1945-1970)

Zile'de her yıl olur panayır
Ne hoş gelenek kalmış gidiyor
Bu pazarda herhese kâr ve hayır
Ticarete millet dalmış gidiyor

Eskiden derlerdi adına deri
Devam ede gelir ESİR PAZARında beri
Her mal kendisine bulur müşteri
Müşteri malını almış gidiyor

Kimi avaz avaz pazarlar malı
Koymuş tezgahına köme pekmezi balı
Kimi sorar kardeş kaç para halı
Alış veriş hızını almış gidiyor

Dellal Hacı¹¹ ilan eder panayır
İşidin,dinleyin geldi panayır
Her taraftan gelir bir çok misafir
Yakın köyler insan dolmuş gidiyor¹²

Zilede panayır yerel yılbaşı
Kıralar yenilenir çıraklar işbaşı
Kalabalıktan görünmez hem uzun çarşı
Sanki insan seli olmuş gidiyor

¹¹ Belediyenin ilan memuru.

¹² Misafir çok olduğunda, yakın köyler de misafir alırdı.

Pehlivanlar gelir köyden bucaktan
 Dem vurur orta, baş, başaltı karakucaktan
 Ne yiğitler çıktı bu dualı ocaktan
 Er meydanı yiğit dolmuş gidiyor

Üç köylü Sefer yiğit pehlivan¹³
 Gücü yeterse hasmına vermezdi aman
 Başı aldı gitti Çapbacak pehlivan¹⁴
 Çok pehlivanlar güreş yapıp gidiyor

Güreşten sonra yağlı pehlivan
 Onları bekliyor hem çifte hamam¹⁵
 Davulcu önde millet peşinde yayan
 Kaydeye ayak uymuş gidiyor

Davullar vurulur patlarcasına
 Güreşir yiğitler tur atarcasına
 Küheylanlar koşar çatlarcasına
 Rüzgara kanat açmış gidiyor

O kadar insan gelir ki sayamaz kerrat
 Yarıшта ikinci Karabacak¹⁶ birinci Çopur'un¹⁷ kırat
 Öyle koştular ki sanki çift kanat
 Veli Efendi'yi geçti hayret gidiyor

¹³ Zile'nin Üçköy'ünden güreşlere katılan, o zaman Zile'nin en yiğidi olan pehlivan.

¹⁴ Türkiye'nin yiğit Çabbacak lakaplı pehlivanı.

¹⁵ Pehlivan önce "Çifte Hamam"da yıkanır sonra giyinir.

¹⁶ At sahibi

¹⁷ At sahibi

Halkalar atılır kader çekilir
 Beş koyan yetmiş beş, on yüz elli alır
 Yer bulamayan konuk hamamda kalır
 Her taraf insan dolmuş gidiyor

Bu sene dört çadır tiyatro gelmiş
 Bursalılar yol boyu nakış yaparmış
 Herkes kâr etmiş para kazanmış
 Keseler para dolmuş gidiyor

Kulup sigarasına¹⁸ halka atarlar
 Bir sigara için hepten batarlar
 Bazen ütülür bazen üterler¹⁹
 Kimi güleç kimi üzgün gidiyor

Halkalar atılır kulup sigarasına
 Kuvvet denemesi²⁰ yüz lirasına
 İnadına para harcarcasına
 Paralar cepten çıkmış gidiyor

Motosiklet üstüvanesi motosiklet duvarda yürür
 İnsanın yüreği azına gelir
 Çok ses çıkarır kulaklar sağır
 Şamatadan yer gök inler gidiyor

¹⁸ O zamanlarda olan kutu sigara.

¹⁹ ütmek: kazanmak, ütölmek: kaybetmek

²⁰ Hedefe vardığında patlayan demir ray üzerinde giden tekerkli ağır bir araba.

Bir salıncak gelmiş sanki gökdelen
 İçi dışına çıkıyor bir defa binen
 Çok memnun ayrılır Zile'ye gelen
 Tarihi bir şehir görmüş olup gidiyor

Davullar çift çift vurulur
 Her yerde halaylar kurulur
 Üzümler kesilir bağlar bozulur
 Pekmez, köme, kıyma, sucuk dolmuş gidiyor

Deri geldi her dertlerin yeri geldi derler
 Herkes davar alır etlik keserler
 Onu da yılına kadar yerler
 Kilerler erzak doldu gidiyor

Panayırda her yerde düğün var
 Cambazlar gelir palyaço oynar
 Üzümler kesilir şireler kaynar
 Sokaklar cipre²¹ kokmuş gidiyor

Bir kaderci vardı noksan tahtası
 Çok bağırır açılır kulaklar pası
 Adam kandırmanın olmuş ustası
 Tepine tepine ne hoş gidiyor

²¹ Üzümün suyu sıkıldıktan sonra kalan küspesi

Öyle kalabalık görünmez sonu ve ucu
 Pazar yeri dolmuş mal, deve koyunla keçi
 Çadırlarla dolmuş pazarın içi
 Hiç boş yer kalmamış dolmuş gidiyor

Birde gittim derisi²² vardır
 Zile'de panayır bir bayramdır
 Gelenler anlatır duyan hayrandır
 Herkeste bir söz sohbet olmuş gidiyor

Panyırda DERİ HELVASI²³ vardı
 Yalnız panayırda bulanırdı
 Ata sporu çirit oynanırdı
 Kokusu her tarafı tutmuş gidiyor

Zile'm ne hoş yadın geleneğim
 Anılacak ismin mahşere değin
 Damakta tattır kömen leblebin
 Adı gönüllere dolmuş gidiyor

Bir tiyatro vardı adı da Babuş
 Sakın uğrama oraya hemencek savuş
 Yoksa sen de olursun kafayı yemiş
 Çok kimseler pişman olmuş gidiyor

²² Sona kalan panayır

²³ Panayıra has yapılan helva

Yağmura demişler nereye? Zile derisine
Çok hizmet düştü Belediyesine
Herkes minnettar kaymakamına reisine
Memnun olur herkes gelip gidiyor

Herkes kâr eder olmaz zararı
Zile panayırına gitmeye vermiş kararı
Hem panayır hem şenlik bölge fuarı
Adı yurda yayılmış gidiyor

İşte böyle olur Zile derisin
Siz anlayın artık kalan gerisin
Ömer anlattı size yarisin
Panayır anlatmak bitmez gidiyor

Ömer ALTUNSOY
23. 07.2006/Zile

2c: Hüseyin Fişekçioğlu, Zile Panayırı Destanı

ZİLE PANAYIRI DESTANI

Tarihi Zile'mizde gelince güz mevsimi

Süreriz iki hafta panayırın demini

Panayır deyip geçme eğlenceli olurdu

Görmediğimiz şeyler ZİLE'mize gelirdi

Evvelden panayıra burda DERİ denir

Kıymanın en tazesi panayırdı yenir

Haftalar öncesinden hazırlık yapılır

Tüm halkımız mutlu bir sevince kapılır

Herkes bekliyordu ki misafirler gelecek

En kıyametli yiyecekler ikram edilecek

Böylece misafirler çok çok memnun kalacak

Ev sahibi onlardan bol bol dua alacak

Karşılıksız olurdu misafire ikramlar

Hak'rızası içindi yapılan tüm ihsanlar

Misafirler gelirdi taşradan her bir eve

Misafir edinirdik onları seve seve

Konuk odalarında kurulurdu sofralar

Envai türlü yemek, börekler baklavalılar

Herkeste sevgi saygı birbirine muhabbet
Atıyla gelirdi Kozlucalı Cıbrı Ahmet

Misafir odasında kurulurdu semaver
Demli ay içilirken yapılırdı sohbetler

Sonra soğukluk denen meyveler yenilirdi
Bu şekilde gecenin yarı vakti gelirdi

Gece yarılarında eğlenceler biterdi
Herkes gider huzurla yatağına yatardı

Yumuşak kümbet gibi, yün yatak, atlas yorgan
Tüy yastıklar, yatmaya kıyamıyordu insan

Tertemiz arşafklar gül kokulu nevresimler
Tertemiz pijamalar ve yepyeni terlikler

Kimi evde iki, üç, beş, bazen sekiz, on, on beş
Misafir ağırlardı belki yirmi, yirmi beş

Bu böylece on beş günlerce devam ederdi
Panayır sona erer misafirler giderdi

Ev sahipleri memnun misafir daha memnun
Allah verirdi o haneye huzur sükûn

Haydi bizde gidelim bir bakalım diyerek
Gittik eski panayırları hep düşleyerek

Yolların kenarında emtia sevgileri
Müşteri çağırıyor bağırarak her biri

Müşteri çekmek için çeşit çeşit numara
İyi görünmek için türlü dalga dubara

Çeşitli malları var hepsinin ayrı ayrı
Hangisini satacak oda bilinmez gayrı

Havalar da uçarlar müşterisi gelince
Çok memnun kalırlardı mallarını alınca

Satarlardı malları yemin billah ederek
Haramdan kazanırlardı belki bilmeyerek

Helali haram edip cebe dolduruyorlar
Karşısında şeytan Lain'i güldürüyorlar

Bangır bangır bağırıyorlar buraya gelin
Beni görün yahut da benim malımı alın

Ne istesek alırdık bulunurdu her biri
Caddeler ve sokaklar olurdu pazar yeri

Çevre ilçe köylerden dilenciler gelirdi
Onlarda panayırdan nasibini alırdı

Esansçılar da gelip dolardı memlekete
Esans püskürtürlerdi rekabetle millete

Garip panayırcılar eğlence ve şamata
Üç kuruş almak için yalvarırlar adeta

Hepsinin emeli rızık ekmek davası
Hepsinin başında var bir geçim belası

Kader çektirirlerdi hep bağıra bağıra
Vardır mutlak kısmetin gel de burada ara

İki kişi binerdi gondol vari kayıklar
Sanki salıncak gibi gökyüzüne çıkar

Motosiklet sürerdi döner üstüvanede
Cesur bir delikanlı paralel olup yere

Halkacı poligonlar kasnaklar attırırdı
Sigaraya geçiren paketiyle alırdı

Zati Sungur gelirdi illüzyonlar yapmaya
İsteyen ahmakların fallarına bakmaya

Aletler sayesinde çok numara yapardı
Onu seyredenlerin gözlerini boyardı

Bazı çadırlarda da özel falcılar vardı
İnancı zayıfların fallarına bakardı

Çocuklara, minyatür bir de tren gelirdi
Düdüğünü çalarak onları gezdirirdi

Çocuklar için bir de çarpışan oto vardı
Ona binip çarpışıp çok eğleniyorlardı

Yankesici Sabih emmi orda dolaşıyordu
Belki kendine göre avını seçiyordu

Para makineleri var idi kumar için
Devlet mani olmazdı onlara bilmem niçin

Üstü çıplak gezerdi Çeltekli Deli Mehmet
Ondan korkan çocuklar çağırırlardı medet

Homan Baba boş gezer ne verseler alırdı
Bu arada o gariban da yolunu bulurdu

Bazı çadırlarda tüfek atışları vardı
Gençlar on beş kuruşa av sporu yapardı

Attıkları tek saçma elde havalı tüfek
İsabetli atarsan vurursun olur gerçek

Boks torbası asılı dururdu bir köşede
Herkes yumruk vururdu beş kuruşa gişede

Masa topu dediğimiz langırt masaları
Yanlarına koşardı langırtın hastaları

Ne kadar güzel idi dönen atlı karınca
Sevinirdik binip de yükseklerle varınca

Çıkarken ve inerken ne zevkti o apayrı
Dönme dolap gibi hep dönerdi durmaz gayrı

Var idi ağlayanlar ve de korkan hanımlar
Mütevazi oturup eğlenirdi aydınlar

Koskoca bir salıncak vardı gondola benzer
Gök yüzünde asılı yeryüzünden bihaber

Cesareti olanlar burda gondola biner
Havada uçar gibi bir gelir bir de gider

Bir sene de Zile'ye teleferik gelmişti
Tek kişilikti millet hevesini almıştı

Çocuklar için dönen yapma atlar olurdu
Ona binen çocuklar neşesini bulurdu

Döner üstüvanede salıncaklar gelirdi
Yirmi beş kuruş bedelle onlara binilirdi

Salıncakta uçarken havalarda yüzerdik
Şu zincirler kopsa da fezaya uçsak derdik

Sene elli altıda bir de kadın binmişti
Havadayken korkudan altına işemişti

Salıncak dediğin başlı başına eğlence
Hiçbir zaman boş kalmaz çalışır gündüz gece

Gödek Hasan salıncak zevkini çıkarırdı
Kavga yapar soluğu karakolda alırdı

Ne hayaller kurardık küçücük gönlümüzde
Sanki bir insan seli akarken önümüzde

Cerrah Hacı burada saat tesbih satardı
Garibandı rahmetli ekmeğine bakardı

Her sene gelir idi Zile'ye yaşlı cambaz
Telin üstünde havada kılıyordu namaz

Yanında bulunurdu cambazın komedyen'i
Adına boncuk derdik çok toplardı beğeni

Takma bacak takınca uzun bacağı vardı
İnsanlara dört metre yükseklerden bakardı

Önde boncuk yürürdü elinde tef çalarak
Eli yüzü boyalı şaklabanlık yaparak

Elde terazi denen uzun bir çubuk vardı
Gözleri bağlı iken hünerini yapardı

Telin üzerindeyken orda kurban keserdi

Böyle zor bir sanatı orda icra ederdi

Gözleri bağlı iken ip üstünde yürürdü

Tenekenin içine girip onu sürürdü

Cambazın pehlivanı akrobasi yapardı

Koluna bağlı kalın zincirleri kırardı

Helalinden parayı bence o kazanırdı

Millete avuç açar ne verseler alırdı

Hayvanlar poligonu çadırlar kurulurdu

Envai çeşit hayvan burada bulunurdu

Boğa yılanı, aslan, kaplan getirirlerdi

Ayıları oynatmak bizi güldürürlerdi

Altı yılan üstü kız bir şahmaran gelirdi

Kafadan kuyruğuna sekiz metre olurdu

Ne yersin? diye sorsan derdi süt, çikolata

Nerede yok alandın? de derdi ki Afrika'da

Üstü kız altı balık deniz kızı gelirdi

Herkes bunların sahte olduğunu bilirdi

Garip bir hayvan vardı anne pars baba sırtlan

Biz bu hayvanı gördük sen de görmeden inan

Gelirdi çeşit çeşit görmediğimiz kuşlar
 Tedirgin, yılgın, bezgin ürkek bakışlar

Dünyanın dört bir köşesinden tek tek avlanmış
 Kafeslere tıklıp hep yürekleri yanmış

Gelirdi türlü türlü vahşi vahşi hayvanlar
 Kafeslerin içinde durmadan tur atarlar

Maymunlarla goriller çitalarla şebekler
 Bizleri eğlendirmek için sırayı bekler

Kuşlar poligonunda bir de vardı pelikan
 Gagası bir teneke su alıyordu inan

Bazı çadırlarda da akvaryumlar balıklar
 Onları seyretmeye doyamazdı alıklar

Dalgalı aynalara dev aynası denirdi
 Her şeyi dalgalı ve acayip gösterirdi

Her sene görünürdü salepçi pamuk dede
 Bardağı on beş kuruşa satardı herhalde

Şerbetçiler olurdu şerbetleri şişede
 On kuruşa satarlardı onu her köşede

Hamdi emmi bağıdır turşuya gel turşuya
Köme'nin en alası taze tarhana bu ya

Ayrancı ayran satar millete bardak bardak
Herhalde bir bardağı on beş kuruş olacak

Pamuk ve horoz şekerçileri de gelirdi
Kuvvet macunu lokum yerlerini alırdı

Nevşehirli Asım şekerden tren yapardı
Bir tanesini yirmi beş kuruşa satardı

Helvacı MUHARREM'in de o meşhur helvası
İnce elek unundan yapılmış en alası

En halisinden inek yağı ile bulanmış
Buğul buğul buğluyor tepsi tepsi donanmış

Kimi fakir çocuklar beş kuruşa su satar
Kimi börek, ciğerci, köfteci Aslan da var

Köfte elli, ciğer kırk, bir tas su beş kuruşa
Herkes malını satmak için girmiş yarışa

Bir çok el sanatının yelpazesi Zile'miz
Eserini sergiler sanatta yok hilemiz

Mutlaka gelir idi çadır tiyatorular
Kurulurdu sahneler dansözler göbek atar

HİSSELİ İSTANBUL ve BABUŞ TİYATORULARI
SEMİRAMİS ve BÜYÜK TİYATORU adları

Sanat içinde eylem eylem içinde sanat
İcra ediyor burda çingene kızı Fitnat

Çırçıplak bıçareler göbek atıp oynuyor
Şehvetle seyredenler seyretmeye doymuyor

En ön sıralardaki bir sürü çapkın salak
Aç diye bağıyor ellerini çırparak

İsrar etmeyin diye bir parça nazlanarak
Gösteriyor edepsiz o namahrem yerini

Seans böyle bitiyor perdeler kapanıyor
Bir sonraki seansa tekrar hazırlanıyor

İki oyuna bir bilet bu oyunlar bedava
Bilmeyenler öğrensin SEMİRAMİS burada

Beylar buraya koşun çünkü artık vakit dar
Bizim kızlar çok cesur burada BABUŞ da var

Bunların hepsi bir lokma ekmek peşinde
Zengin olmak hepsinin hayalinde düşünce

Hepsinin çok kazanıp zengin olmak hevesi

Gözlerinden okunuyor bedbahtlık neşesi

On beş gün müddet ile hayvan pazarı vardı

Çevreden gelen herkes hayvanını satardı

Zileliler her evde mutlak etlik keserdi

Bütçelerine göre etlik yapmak isterdi

Etlikler çok mühimdi çünkü kış yiyeceği

Kışın para azalırdı bu işin gerçeği

Panayır zamanında bol oludu paralar

Çünkü bir yıl boyunca birikmişti bu kadar

Kıyma, kavurma, sucuk, pastırma yapılırdı

Pastırma, sucuk pencerelere asılırdı

Duyulurdu her evden tık tık tık satır sesi

Yüzlerinden okunuyor herkesin neşesi

Kıyma ve kavurmalar tenekeler dolusu

Mahalleleri sarardı baharat kokusu

Bol et yerdı insanlar zenginler ve fakirler

Fakirlere ikramlar olurdu birer birer

Kahvede olurdu aşık atışma şöleni

Armağanı alırdı en birinci geleni

Bazı kahvede meddah hikaye anlatırdı
Sessizlik doruktaydı yok gürültü patırdı

Bazı kahvelerde de tombala oynanırdı
Şansı olan çeşitli hediyeli kazanırdı

Daha önce kahveler Karagöz oynatırmış
Biz ona yetişmedik o eski bir fasılmış

Sabahçı kahvesinden hiç eksilmezdi ümit
Yirmi dört saat bulunur meşrubat, süt ve simit

Bazı kahvelerde de destanlar okunurdu
Hoşuna gidenlere parayla satılırdı

Bazı kahvelerde de çalgılar çalınırdı
Oynayan oyun oynar çok neşe alınırdı

Son cumartesi günü yağlı güreş olurdu
Denk olan pehlivanlar güreşe tutuşurdu

Pehlivanlar gelirdi il ilçe ve köylerden
Misafir edilirlerdi birkaç gün önceden

Davul, zurna eşliğinde Zile'yi dolanırlar
Bütün Zileliler pehlivanları tanırırlar

Cumartesi günü er meydanı dolardı

Pehlivanlar da sahaya gelmeye başladđ

Bir elinde kispeti yağ ıbrığı birinde
Pehlivana maşallah gösterişı yerinde

Güreş meraklıları gıpta ile izlerdi
Sevdiğı pehlivanı methü senâ ederdi

Cazgır efendi çıkıp sahaya bundan öte
Bütün pehlivanları tanıtırđ millete

Hakemlerde gelirdi teker teker sahaya
Pehlivanlar rakibi başlardı yoklamaya

Cazgırın son emriyle yağlı güreş başlardı
O yiğit pehlivanlar birbirini tuşlardı

Ayak, deste, bas altı, ağır baş pehlivanlar
Hepsi de rakibine yapar türlü oyunlar

Pehlivanın birisi mutlak galip olurdu
Uzun müddet alkışlar alanı doldururdu

Davul ve zurnalarla çevresini süzerdi
Caddeler sokak sokak memleketi gezerdi

Görenler pehlivana kırk bin maşallah derdi
Birinci pehlivanlar ödöl alıp giderdi

Son pazar günü yapıldı at yarışları
Bölgeyi doldururdu meraklı bakışları

Birkaç gün evvelinden bir pist düzenlenirdi
At yarışları burda yapılacak denirde

İlan edilirdi yarışların mahiyeti
Belediye yarışa davet eder milleti

Protokol için de tûribinler kurulurdu
Memleket büyükleri orada bulunurdu

Nazlı nazlı gezer ortada yarış atları
Sanki uçacak gibi yoksa da kanatları

Çorum'un Alaca'dan da bir hanım gelirdi
Getirdiği atı hep birincilik alırdı

Bakırcı Ali Abi'nin demirkır atı vardı
Girdiği yarışlarda birincilik yapardı

Bakırcının Alinin birde al atı vardı
Yarışa başlayınca rüzg3ar gibi uçardı

Zile'mizde Mustafa Onurtekin var idi
Yarış atları besler ve attan anlar idi

Karabacağın Mıstık derler idi adına
Bakmaya doyamazdı insan doru atına

Kır at altmış altıda birincilik almıştı

Mübareğe tüm Zileliler hayran kalmıştı

Bondolar eşliğinde getirirlerdi evine

Mıstık Emmi üstünde çok sevine sevine

Tüm mahalleler sevindi dünya onların oldu

Kır at yarış kazandı diye mutluluk buldu

Atlı polis olmuştu Zile'mizden ilk sefer

Karabacağın Mıstık Emmi'nin oğlu Enver

Hala şeref ve şanla o gururu taşıyor

Şimdi emekli oldu İstanbul'da yaşıyor

Gani oğlu Mustafa, Ali Osman Balaban

Külâfın Ahmet Abi vardı atları olan

Birde Bidıçioğlu'nun Ali Rıza var idi

Güzel atları sever ve attan anlar idi

Tüm yarış atlarının özel seviyesi vardı

O attan sorumluydu gözü gibi bakardı

Her günde muntazaman idamını yaptırırdı

Sonra terini siler üstünü kapatırdı

Vardı bütün atların örtüsü saçakları
Bir kuyruğu görünürdü bir de bacakları

Başını iki kişi tutardı en iyisi
Bir tarafında jokeyi bir tarafta seyisi

Mübarek nazlı nazlı sokaklarda gezerdi
Vakur bir eda ile çevresini süzerdi

Bu manzarayı gören maşallah çekerdi
At sahibi atına nazarlıklar takardı

Derlerdi ki bu atlar üzümle beslenirdi
İyi beslenen hayvan birinciye gelirdi

Bu güzel manzaralar şimdi mazide kaldı
Sanki bir hırsız gelip adetleri çaldı

Bazı sene Samsun'dan da bir hanım gelirdi
Getirdiği kısrak at hep birinci olurdu

Hamit Tokuçcuoğlu'nun safkan al Arap atı
Rüzgar gibi uçardı olmasa da kanadı

Çopur Mahmut Emmi'nin kahverengi benekli
Pamuk kır atı vardı mübarek çok ahenkli

At besleyen bir Papaklı Rüştü Arık vardı

Atları her koşuda dereceler yapardı

Dışardan Zile'ye bir de Acem gelirdi

Getirdiği Alceylan dereceler alırdı

Daha çok atlar vardı sayılmaz sıra sıra

İsmi saymadığım bakmasın kusura

Dellalın düdüğüyle atlar piste gelirdi

Belirlenen bulvarda yerlerini alırdı

İkinci bir düdükle tay yarışı başlardı

Mübarek genç hayvanlar rüzgar gibi koşardı

Bin beş yüz metre sonra tay yarışı biterdi

Derece alanlara ödülleri yeterdi

Orta derece koşu aynı böyle geçerdi

Herkes beğendiği güzel atı seçerdi

En nihayet büyük yarışa sıra gelirdi

En meşhur güçlü atlar yerlerini alırdı

Yan yana duruyorlar asil soylu hayvanlar

Hayran hayran süzerdi muhabbetle insanlar

Burda bütün memleket karı, kız, çoluk çocuk

Yiyecek getirmişler rabbim ne kadar bolluk

Herkes ne güzel giymiş sanırsın bayram yeri

Zile'mizde bulunan en güzel seyran yeri

İkramlar yapıyorlar insanlar birbirine

İltifat ediyorlar herkes yek değerine

Herkes kendi gönlünce bir yerlere gidiyor

Bir çoğu kazanacak atı tahmin ediyor

Hepsi mübareklerin üstün biri birinden

Aşağı kalanı yok biri yek değerinden

Sonra son bir düdükle başlıyor pistte yarış

Kime nasip olacak sonuca önce yarış

Hepsi mübareklerin bir ok gibi fırlardı

Hepsi de yarışı kazanmaya bakardı

Bir az sonra bir kaçı ayrılırdı sürüden

En öndeki mübarek olur birinci gelen

Derece alanlara ödülleri verilirdi

Arkada kalanlara nal topluyor denirdi

Birinci gelen atlar davul zurna çalarak

Eve getirilirdi ek mukafat olarak

O mübarek hayvanlarda asil ve nazlı nazlı

Yürüyerek gelirdi Hâlikına niyazlı

Peşlerinde el çırpın çocuk seksen yüz kadar
At meraklısı olan büyük insanlar da var

Herkes manzarayı ihtisamla seyrederdi
At sahibi gururla gönlünü şadederde

Davul zurna şenlikle varırlar idi eve
Mahalleli camlardan bakardı seve seve

At sahibinin hanımı dışarı koşardı
O mutlu gösterişte onun da hakkı vardı

Helal olsun arslanım birinci oldun derdi
Atını kucaklayıp gözlerinden öperdi

At yarışından sonra panayır son bulurdu
Herkes çekilip gider Zile sessiz kalırdı

Fişekçioğlu soyadım adım Hasan Hüseyin
Bunları hatırladım daha başka ne deyim

Tevellütü sorarsan altmış bir yaşındayım
Hep o eski günlerin hayali düşündeyim

Hasan Hüseyin Fişekçioğlu

2006/Zile

2d: Ahmet Divriklioğlu, Panayır Gözlemim²⁴

Esmer tenliler, neş'esi süsü panayırın
On halka beş bin, iki atış bin tüfekte
El edip çağırnalar, göz süzüp yağ yakmalar
Şaklatıp en kral çengice parmaklarını
Hayır mı kalır? Gün boyu atılan sallanan göbekte

Rulet yok eskilerde oynanan
Üç zar bir bardakta sallanır şıkırdatılır canlı
Ters getirilince sinek, as, maça çizili masaya
Şans, koymuşsan isteğince miktar parayı birine
Ya kazanırsın bir misli, çoğunluk kaybeder müşteri tarafı

Makyajdan parlarsa da yüzleri bayanların
Kömür gözlerinde bence en acısı gizli
Parmakları kurşun saçmaları içinde akşam, sabah
Ciğerlerinde barut dumanı
Sorsan bir, ister mi böylesi talihi

Çadır direklerinde baba salıncakları asılı
Rüyası, gündüzü panayırca çocukların burada geçer
Kir pas içinde kaç zamandır yıkanmayan ellerli yüzü
Türlü hayaller kursalar da çocukçasına
Yine de bir sonraki günleri, bir öncekinden geçer beter

Biz kendi havamızdayız, hemen her gece
Bekir, Cafer, Ahmet br iki de tanıdık takılır
Ahmet ucuza atar sarı kızda tüfeği
Bekir, Cafer masa topu derdinde, Haydar oğlunu kaybetmiş arar durur
Banaysa o curcunanın içinde, işin hisli yanı kalır.

²⁴ Divriklioğlu, Ahmet. "Panayır Gözlemim", **Gündem**, 17 Ekim 1991, 3.

2d: Ahmet Divriklioğlu, Yağlı Panayır Güreşi²⁵

YAĞLI PANAYIR GÜREŞİ

Salavatlar gönderdik Hz. Muhammed'e

Kurtdere'ye Aliço'ya Fatihalar gönderdik

"Haydi Allah derman versin" dedi cazgır iki pehlivana

Davulda kıvrak bir ritim, zurnada name neymiş gördük

²⁵ Divriklioğlu, Ahmet. "Yağlı Panayır Güreşi", **Gündem**, 10 Ekim 1991, 3.

Allah, Allah'larla başladı peşrev
 Siyah kispetlerin dizinde şakladı eller
 Paçalardan temenna alındı karşılıklı
 Kardeşçe, yiğitçe, pehlivanca birbirlerine selam verdiler

Tek ayak üstünde, tek kol havada
 Gerildi bir yaydan kavi tunçtan vücutlar
 Kaslar, adaleler kabardı alabildiğine
 Ateş çemberi güneş parladı yağlı vücutlarda aynalar kadar
 Bir oynaşma başladı ağırdan ahenkli
 Tokat'lı Memed biri birisi Samsun'lu Said
 Nazardan saklasın Yaradan ikisini de
 İkisi de birbirinden civandı birbirinden yiğit

Tutmuyordu eller yağlanan bedenleri
 Kural buya mağlup olmalı biri ya pes etmeli
 Acımasız kuvvetler denendi karşılıklı
 Kopacak, çıkacak sanırsınız sanki eklem yerleri

Derken el enseler, çekildi demir pençeler ile
 Nefesler davul ritmince solunmada
 Güneş, batıyordu ki ufukta ağırdan
 Tokat'lı Memed baş pehlivan oldu 918. ZİLE Panayırı'nda

TUFAN (Ahmet Divriklioğlu)

3. EK: Zile Panayırı'nın Davetiye ve Afişleri

PANAYIR PROGRAMI

Tarih	: 7 Ekim 2000 Cumartesi
Saat	: 14.00 Köme Pekmez Yarışması Halk Oyunları Gösterisi
Saat	: 19.00 Havai Fişek Gösterisi ve Müzik Eğlence Programı
Tarih	: 19 Ekim 2000 Perşembe
Saat	: 14.00 Kırkpınar Davulcularının Gösterisi
Tarih	: 20 Ekim 2000 Cuma
Saat	: 14.00 Başpehlivanlarının Şehir Turu ve Tanıtımı
Tarih	: 21 Ekim 2000 Cumartesi
	Geleneksel Tarihi Zile Karakucak ve Yağlı Pehlivan Güreşleri
Yer	: İLÇE STADYUMU
Saat	: 10.00 Güreşlerin Başlaması

*Türkiye'nin en eski panayır
organizasyonlarından, bu yıl 931 ncisini
düzenlediğimiz Asırlık Zile Panayırına
teşriflerinizden onur duyuyoruz.*

MURAT AYVALIOĞLU
BELEDİYE BAŞKANI

Zile Belediyesi Arşivi / 2000 Yılına Ait Davetiye

Zile Belediyesi Arşivi

Zile Belediyesi Arşivi

4. EK: Zile Panayırı'nın Fotoğrafları

Mehmet Sezen Fotoğraf Arşivi
Zile Panayırı Giriş Takı'nın Elektrik Teknikeri Mehmet SEZEN Tarafından Işıklandırılması

Mehmet Sezen Fotoğraf Arşivi
Zile Panayırı Giriş Takı'nın Elektrik Teknikeri Mehmet SEZEN Tarafından Işıklandırılması

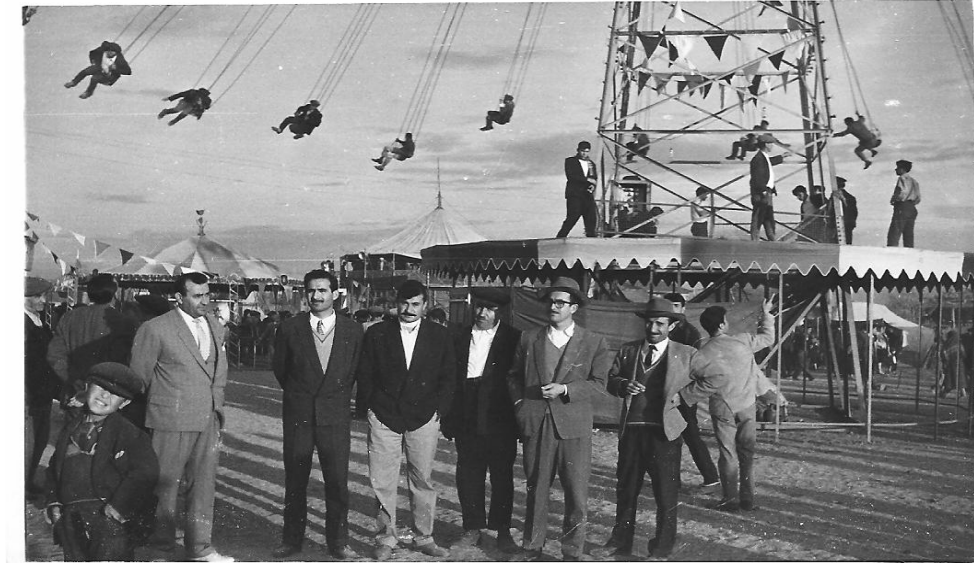

**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı Giriş Takı**

**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı**

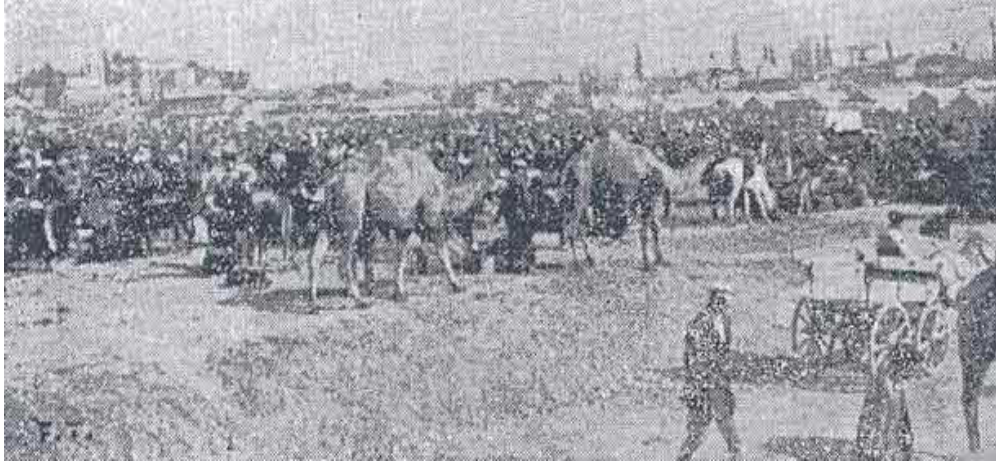
Erişim: <http://unvezile.com/zilefoto2.htm>

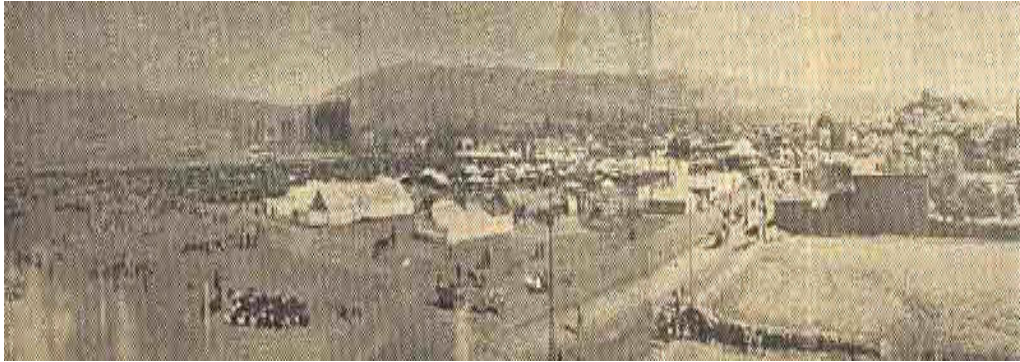
Mehmet Sezen Fotoğraf Arşivi
Fikret Tahran, Osman Uğurel, Mehmet Sezen, Mehmet Kapısız, Korkut ...
1963 Panayırı Lunapark Alanı

Mehmet Sezen Fotoğraf Arşivi
1963 Panayırı At Yarış Alanı, Çadırlar, Lunapark

Fotoğraf : Çağltı Dergisi - Yıl : II, Sayı : 15, Aralık 1962
Erişim: <http://unyezile.com/zileailfoto8.htm>
Zile Panayırı'nda Develer

Gönderen : Hulûsi SEREZLİ - Zile Postası Gazetesi Panayır İlâvesi 19 Ekim 1965
Erişim: <http://unyezile.com/zilefoto14.htm>
Zile Panayırı'nın Panoraması - Sağda Zile Kalesi

Erişim: <http://unyezile.com/zileailfoto1.htm>

**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı**

**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı**

**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı**

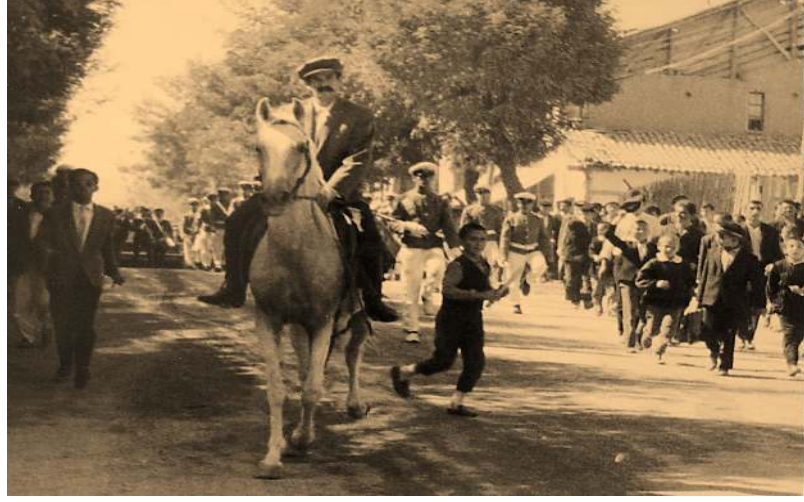
**Mehmet Sezen Fotoğraf Arşivi
Işıklandırılmış Lunapark Alanı**

İbrahim Derebaşı Fotoğraf Arşivi
Derebaşı Zade Çopur Mahmut Efendi ve Meşhur Kır Atı Akın

İbrahim Derebaşı Fotoğraf Arşivi
Derebaşı Zade Çopur Mahmut Efendi

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Yarış Atı / Bando Ekibi

Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı At Yarışları

Mimar Fatih M. Altındal Fotoğraf Arşivi
Erişim: <http://unyezile.com/zileaillefoto10.htm>
Zile Panayırı'nda At Yarışı

Erişim: <http://unyezile.com/zileaillefoto9.htm>
Zile Panayırı'nda At Yarışı

**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı At Yarışları Birincisi**

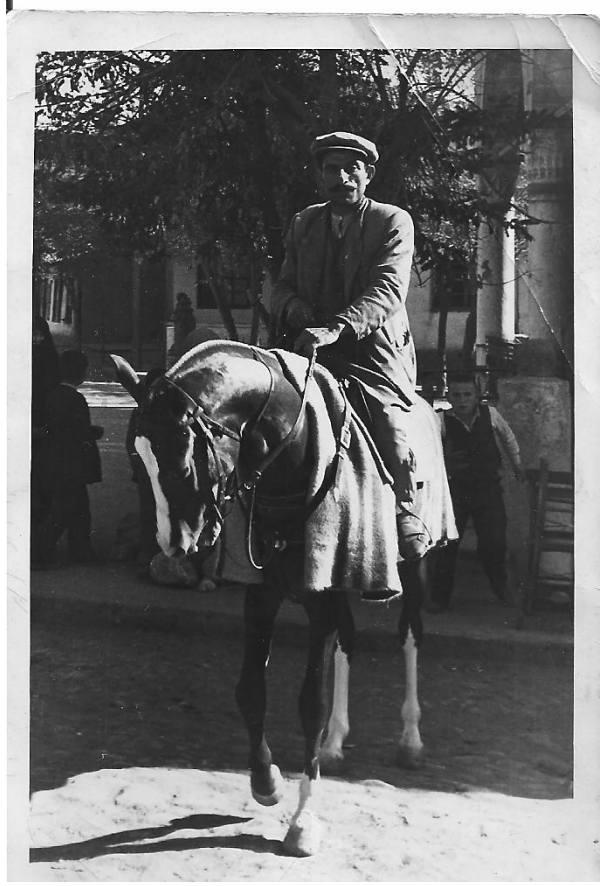
**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı At Yarışları Birincisi**

Fotoğraf : Necmettin ERYILMAZ
Erişim: <http://unyezile.com/zilealefoto9.htm>

Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı

Seyis-Jockey Ali Osman Balaban (Kediveliolu)
Yarış Atı Hayran

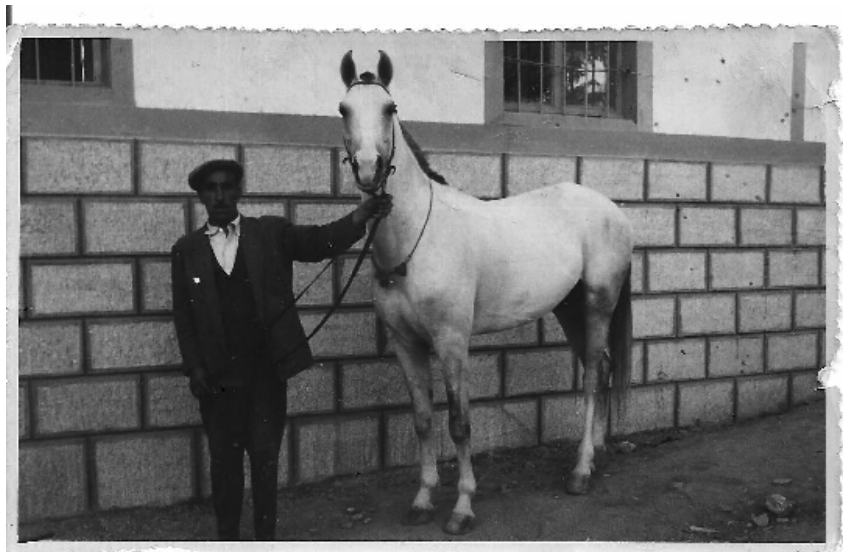

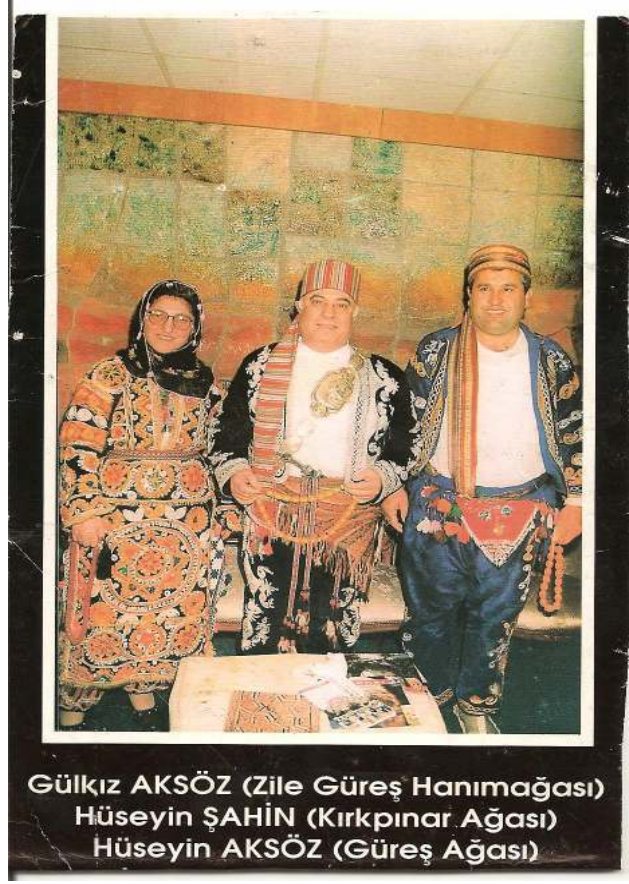
Foto Yıldız / 1968 Yarışlarında Birinci Olan At

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
1997 Ağalık Seçimi

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Güreş Davul Zurna Ekibi

İbrahim Bozdağ Arşivi

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
1997 AĞa Adayları Halkı Selamlıyor

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Güreşlere Eşlik Eden Davul Zurna Ekibi ve Baş Cazgır Şükrü Kayabaş

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Yağlanan Güreşçiler

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Baş Cazgır Şükrü Kayabaş ve Güreşçiler

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Baş Cazgır Şükrü Kayabaş
Zile Belediyesi Arşivi

**Zile Belediyesi Arşivi
Genç Güreşçiler**

**Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Küçük Güreşçiler**

İbrahim Bozdağ Fotoğraf Arşivi
1985/86 Minikler Kategorisi

Bekir AKSOY Fotoğraf Arşivi
Erişim: <http://unyezile.com/zilealefoto9.htm>
Üçköylü Pehlivan Sefer KOÇ Bir Güreşte

**İbrahim Bozdağ Fotoğraf Arşivi
1960'lı Yıllarda Güreşçiler ve Güreş Alanı**

**Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
1990'lı Yıllarda Güreşçiler ve Güreş Alanı**

İbrahim Bozdağ Fotoğraf Arşivi
1995/96 Güreşleri Birinci İbrahim Bozdağ, İkinci Mehmet Güngör, Üçüncü Osman Uzun
Arkada Protokol Çadırı

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Ahmet Taşçı 91/92 Başpehlivanı

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Panayır Güreşlerinde Dereceye Girenler Protokolle

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Birinci Vedat Ergin, İkinci Cengiz Elbia, Üçüncü Şükrü Kazan
Solda Zile Belediye Başkanı Murat Ayvalıoğlu, Ortada Kaymakam Osman Günaydın,
Sağda Turhal Belediye Başkanı Turan Evren

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Zile Belediyesi Gelir Müdürü Osman Doğtaş
Köme Yarışması

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Zile Belediye Başkanı Murat Ayvahoğlu
En Çok Süt Veren İneğe Madalyası Takılırken

Erişim: <http://unvezile.com/zileailedfoto6.htm>
Panayır Güreş Alanında Mehter Takımı

Erişim: <http://unvezile.com/zileailedfoto3.htm>
29 Ekim 1969 Cumhuriyet Bayramı Törenleri ve Zile Panayırı 'nda Esnaf Alayı

Gönderen Bekir Aksoy
Foto Yıldız 29 Ekim 1962

Gönderen Bekir Aksoy
Zile Panayırı 23.10.1962

Gönderen Bekir Aksoy
Zile Panayırında Masa Topu Oyunu-Ahmet Töre-Hayati Eryiğit 24.10.1962

Gönderen Bekir Aksoy
Zile Panayırı 1962

**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı**

**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı**

**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı Hediyeelik Eşya Standı**

**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı Emtia Pazarı**

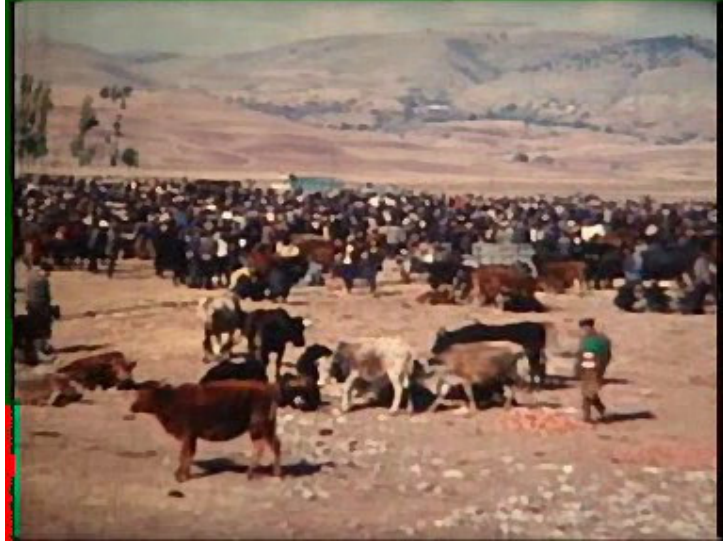
**Zile Belediyesi Tanıtım CD'sinden Pamuk Şekeri
Erişim <http://unyezile.com/zilefoto11.htm>**

Hulusi Serezli Fotoğraf Arşivi
Panayırda Açılan Arçelik Standı

Hulusi Serezli Fotoğraf Arşivi
Panayırda Açılan Arçelik Standı

**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı Hayvan Pazarı**

**Zile Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mehmet Sezen'in Kamera Kaydından
1968 Yılında Zile Panayırı Hayvan Pazarlığı**

Eski Zile Hayvan Pazarı
Erişim: <http://unyezile.com/zileailefoto1.htm>

Fotoğraf : Hulûsi SEREZLİ/
Erişim: <http://unyezile.com/zilefoto14.htm>
Zahire Pazarı

5. EK: Bir Panayır Resmi

Bir Panayır Tiyatrosu Kapısı
Yeni Adam, 454, İstanbul, 1943, 8.sayfa

6. EK: Zile’de Panayıra Bağlı Gelişen Geleneksel Mesleklerin Fotoğrafları

Erişim: <http://unyezile.com/zileailefoto2.htm>
Zile’de Yaşayan Geleneksel Mesleklerden Mazmanlık

Erişim: <http://unyezile.com/zileailefoto9.htm>
Zile’de Yaşayan Geleneksel Mesleklerden Mazmanlık ve Semercilik

Erişim: <http://unyezile.com/zileailfoto9.htm>
Zile’de Yaşayan Geleneksel Mesleklerden Semercilik

Gönderen: Necmettin Eryılmaz
Zile’de Yaşayan Geleneksel Mesleklerden Semercilik

Foto Uğur Fotoğraf Arşivi
Erişim: <http://unyezile.com/zilealefoto8.htm>
Demirci Atölyesinde Demirci Ustası

Gönderen: Necmettin Eryılmaz
Demirci Atölyesinde Demirci Ustaları

Gönderen: Necmettin Eryılmaz
Demirci Atölyesinde Demirci Ustası

Zile Belediyesi - 2005 Masa Takvimi'nden
Erişim: <http://unyezile.com/zileailefoto5.htm>

Gönderen: Necmettin Eryılmaz
Zile'de Yaşayan Geleneksel Mesleklerden Kalaycılık

Gönderen: Necmettin Eryılmaz
Zile'de Yaşayan Geleneksel Mesleklerden Kalaycılık

Erişim: <http://unyezile.com/zileailfoto1.htm>
Zile'de Yaşayan Geleneksel Mesleklerden Semavercilik

Fotoğraf Necmettin Eryılmaz
Erişim: <http://unyezile.com/zileailfoto9.htm>
Zile'de Yaşayan Geleneksel Mesleklerden Nalbanthlık

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Zile'de Yaşayan Geleneksel Mesleklerden Leblebicilik

Zile Belediyesi Fotoğraf Arşivi
Erişim: <http://unyezile.com/zileailfoto8.htm>

Erişim: <http://unyezile.com/zilekult.htm>
Zile'de Yaşayan Geleneksel Mesleklerden Koşancı - Sayacı (Saraç)

Gönderen: Necmettin Eryılmaz
Zile'de Yaşayan Geleneksel Mesleklerden Koşancı - Sayacı (Saraç)

Gönderen: Necmettin Eryılmaz
Zile'de Yaşayan Geleneksel Mesleklerden Çarıkçılık
Aynalı Çarık Ustası Mustafa Üstünçelik

Gönderen: Necmettin Eryılmaz
Aynalı Çarık

Gönderen: Necmettin Eryılmaz
Aynalı Çarık

ÖZET

[GİRGEÇ Nurhan] [Zile Panayırı Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme], [Yüksek Lisans Tezi], Ankara, [2007].

Bu çalışma, Zile Panayırı'nın gelenekselleşme sürecinde geçirdiği değişim ve dönüşümleri incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Ancak başlangıcı çok eskilere dayanan bu panayırın geçmişi hakkında yeterli bilgi edinilemediği için Cumhuriyet dönemindeki geleneksel unsurlar incelenmiştir.

Zile Panayırı'nın tarihte geçirdiği değişim ve dönüşümler kısaca ele alınmış ve Zile'de kurulan medeniyetlerin panayır üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Cumhuriyet döneminde ülkede yaşanan iktisadî ve sosyo-kültürel değişimlerin panayırı etkilediği görülmüştür. Zile Panayırı'nın hazırlık sürecinde, panayır organizasyonunun planlanması, panayır tarihinin, süresinin ve panayır yerinin belirlenmesi, tanıtım ve reklam kampanyasının yürütülmesi, konaklama, yeme-içme gibi ihtiyaçların giderilmesi, güvenliğin sağlanması gibi konular incelenmiştir. Yapılan uygulamalar ve bu uygulamaların sürekliliğinin Zile Panayırı'nın gelenekselleşme sürecine önemli bir katkı sağladığı düşüncesine varılmıştır.

Zile Panayırı'nın kültürel açıdan çözümlemesi çerçevesinde panayır eğlenceleri incelenmiştir. Cumhuriyet döneminde yapılan panayır eğlenceleri, geleneksel eğlenceler ile modern eğlenceler olarak ele alınmış, yerel eğlenceler ise bu bölümler içinde değerlendirilmiştir. Panayır geleneği içerisinde önemli bir yeri olan eğlencelerin, çağın şartlarına göre değişerek devam ettiği görülmüştür.

Zile Panayırı, üretimde oluşan birikimin tüketildiği bir alışveriş ortamıdır. Gelenekselleşen bu alışveriş ortamının şehrin modernleşmesine katkısı olduğu düşüncesine ulaşılmıştır.

Zile’de panayıra bağılı gelişen el sanatları ve geleneksel meslekler ile yine panayıra bağılı üretilen ve panayırda yaygınlaşıp imgeleşen yiyecekler ve kış hazırlıklarının panayırda bağlantısı incelenmiştir. Sonuçta panayırın Zile’nin kültürel dokusunu etkilediği görülmüştür.

Panayır bağlamında oluşan folklor unsurları tek tek ele alındığında, ticarî amaçlı kurulan panayırların bir bütün olarak gelenek oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Zile Panayırı, gelenek, eğlence, alışveriş, halk bilimi

ABSTRACT

[GİRGEÇ Nurhan] [A Folkloric Examination on Zile Fair], [Master Thesis], Ankara, [2007].

This study is presented in order to investigate the alteration and the transformation of Zile Fair during the traditional process. There is not enough information about the history of that fair which is originated in old times, so we confined ourselves with studying the traditional elements in the Republic period of Turkey.

In this study, it is treated the alteration and the transformation process of Zile Fair, and the effects of the old civilizations in Zile over it. It seemed that in Republic period, the Zile Fair was influenced from the economical and the social-cultural alterations. We examined the titles such as planning the fair organization, determination of the fair date, place and period of that activity, carrying out the campaign of advertisement, solving problems such as, food, drink and encamping, and also ensuring the security, during the preparation process. It concluded that the practices and their continuousness contributed to traditional process of the Zile Fair.

It is also treated the entertainments of fair by analyzing the Zile Fair culturally. In this context, the entertainments are classified as the Republic-, the traditional- and the modern ones, and local entertainments are treated into those groups. It seemed that the entertainments, which have an important position into the fair tradition, carry on by changing itself according to the age conditions.

The Zile Fair is a trading atmosphere which the accumulation of production is exhausted. It also concluded that this traditional trading atmosphere contributed the town to modernize itself.

In this context, it also examined the traditional occupations, hand crafts, the foods which became widespread and an imaginary thing by that fair, and the relation between the winter preparations and that fair

organization. Conclusively, it seems that the fair affected the cultural texture of Zile town.

If the folkloric elements, which came into existence in the context of fair, is treated one by one, it concludes that the commercial fairs formed entirely a tradition.

Key words: The Zile Fair, tradition, entertainment, shopping, folklore

